

Päilyväsilmiä Athene
Erisnimiin liitettyjen epiteettien
kääntäminen Homeroksen *Odysseian*
suomennoksissa

Marianna Boundouvis

Pro gradu -tutkielma

Suomen ja sen sukukielten maisteriohjelma

Kieli- ja käännöstieteiden laitos

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

Syyskuu 2018

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

TURUN YLIOPISTO

Kieli- ja käännöstieteiden laitos / Humanistinen tiedekunta

BOUNDOUVIS, MARIANNA: *Päilyväsilmiä Athene*. Erisnimiin liitettyjen epiteettien kääntäminen Homeroksen *Odysseian* suomennoksissa.

Pro gradu -tutkielma, 77 s., 7 liites.

Suomen ja sen sukukielten maisteriohjelma

Syyskuu 2018

Tutkielmassani tarkastelen erisnimiin liitettyjen epiteettien kääntämistä Homeroksen *Odysseian* eriaikaisissa suomennoksissa. Homeerisissa eepoksissa esiintyvä epiteetti on substantiiviin liitetty määräite, joka toistuu pääsanansa kanssa ja kontekstista riippumatta. Epiteettien käytön katsotaan palautuvan noin kolme vuosituhatta vanhaan tai jopa tätä vanhempaan eepiseen runonlaulun perinteeseen ja ilmaisevan perinteisiä käsityksiä. Tarkoitukseni on selvittää, mitä käännösstrategioita suomentajat ovat käyttäneet epiteetin käännösongelman ratkaisemiseksi. Tarkastelen tarkemmin myös sitä, miten homeeriselle epiteetille tunnusomainen yhdysadjektiivi ja toisto on tulkittu. Epiteettien käännösstrategioiden perusteella määrittelen suomentajien valinnan kotouttamisen ja vieraannuttamisen välillä eli sen, painotetaanko suomennoksen sujuvuutta vai alkutekstin vierautta. Lisäksi pohdin, mitä kotouttaminen ja vieraannuttaminen kertovat omasta käännösajankohdastaan.

Tutkielmani aineiston muodostavat Homeroksen *Odysseian* 6. laulun alkuteksti ja tämän neljä suomennosta: Elias Lönnrotin (1855) ja Otto Mannisen (1924) runosuomennokset sekä Pentti Saarikosken (1972) ja Paavo Castrénin (2016) proosasuomennokset. Käsiteltävänä on 160 suomennettua epiteettiä, ja menetelmänä olen käyttänyt morfosemanttista analyysia ja vertailua. Olen jaotellut suomennetut epiteetit käännösstrategioittain laatimani luokittelun mukaan, joka pohjautuu Jan Pedersenin (2011) kehittämään kielenulkoisten kulttuuristen viittausten käännösstrategialuokitteluun. Tutkielmani on pääosin laadullinen, mutta olen tarkastellut myös eri havaintojen lukumääriä.

Epiteettien kääntämisessä on käytetty eniten vieraannuttavia käännösstrategioita Lönnrotin ja Mannisen runosuomennoksissa, kun taas kotouttavia käännösstrategioita on käytetty eniten Saarikosken ja Castrénin proosasuomennoksissa. Lönnrot ja Manninen ovat käyttäneet enimmäkseen epiteetin suoraa käännöstä, jossa epiteetti säilyttää koristeellisen roolinsa siten, että se vaikuttaa irrelevantilta tekstiyhteydessään. Saarikoski on kääntänyt epiteetit useammin suoraan, mutta hän on myös korvannut niitä sanoilla tai ilmauksilla, jotka selventävät epiteettien merkitystä. Castrén puolestaan on käyttänyt eniten poistoja painottaen suomennoksen sujuvuutta. Yhdysadjektiivi säilyy useammin runosuomennoksissa. Toisaalta bahuvriiheja ei esiinny lainkaan proosasuomennoksissa, ja yhdysadjektiivien sijaan suositaan eniten yhdistämättömiä sanoja ja poistoja. Toistuvat epiteetit on käännetty samalla tavalla useammin Lönnrotin, Saarikosken ja Mannisen suomennoksissa, kun taas Castrén on karsinut suurimman osan niistä. Lönnrotin ja Mannisen vieraannuttava kääntäminen heijastanee kirjailijan ilmaisutapaa korostavaa romantiikan käännösihannetta. Saarikosken ja Castrénin kotouttavaan kääntämiseen lienee vaikuttanut antiikin kirjallisuuden kääntämiseen liittyvä näkemys, jonka mukaan antiikin teokset tulisi kääntää laajalle yleisölle ymmärrettävään muotoon.

Asiasanat: antiikki, eepokset, Homeros, *Odysseia*, homeerinen, epiteetti, kääntäminen, kreikka, suomi, käännösstrategia, kotouttaminen, vieraannuttaminen

SISÄLLYS

1	JOHDANTO	3
1.1	Tutkimuksen aihe ja tavoitteet	3
1.2	Teoreettinen viitekehys ja aiempi tutkimus	5
2	HOMEERISET EEPOKSET JA EPITEETIN LUONNE	7
2.1	Kreikkalainen eepinen runous ja homeeriset eepokset	7
2.1.1	Homeerinen kreikka	9
2.1.2	Daktyylinen heksametri.....	10
2.2	Homeerinen kysymys ja formulateoria	12
2.3	Homeerisen epiteetin tarkastelu	14
2.3.1	Epiteetin määrittely ja rakenne	14
2.3.2	Epiteetin merkitys	17
3	HOMEERINEN EPITEETTI KÄÄNNÖSONGELMANA	20
3.1	Homeerinen epiteetti kulttuurisidonnaisena käänösongelmana	20
3.2	Käänösstrategiat ongelmien ratkaisemisessa	23
3.2.1	Kotouttaminen ja vieraannuttaminen	24
3.2.2	Kielenulkoisten kulttuuristen viittausten käänösstrategiat	26
4	TUTKIMUSAINEISTO JA -MENETELMÄ.....	29
4.1	Tutkimusaineisto	29
4.2	Tutkimusmenetelmä	32
5	EPITEETTIEN KÄÄNTÄMINEN <i>ODYSSEIAN</i> SUOMENNOKSISSA	36
5.1	Aineistossa käytetyt homeeristen epiteettien käänösstrategiat.....	37
5.1.1	Säilyttäminen	38
5.1.2	Osittainen käänöslaina.....	40
5.1.3	Suora käänös	41
5.1.4	Hyperonyyminen käänös	47

5.1.5	Kohyponyminen käänös	48
5.1.6	Yleistys.....	50
5.1.7	Korvaus.....	53
5.1.8	Poisto.....	58
5.2	Yhdysadjektiivin kääntäminen.....	59
5.3	Toistuvan epiteetin kääntäminen.....	61
5.4	Analyysitulosten yhteenveto ja tarkastelu.....	63
6	POHDINTA	68
LÄHTEET		72
LIITTEET		1
	Liite 1: Muinaiskreikan translitteroinnin muuntotaulukko.....	1
	Liite 2: Lähdetekstin epiteetit ja näiden suomennokset käänösstrategioineen ...	2
	Liite 3: Athene ja pöllö.....	7

1 JOHDANTO

” *Ἡ μὲν ἄρ' ὧς εἶποῖσ' ἀπέβη γλαυκῶπις Ἀθήνη* – –”

Homeros, *Odysseia* 6.41

”*Virikkaen noin pois kiiti jo päilyväsilmä Athene* – –”¹

Homeros, *Odysseia* 6.41, suom. Otto Manninen

1.1 Tutkimuksen aihe ja tavoitteet

Homeroksen² nimissä kirjoitetut eepokset *Ilias* ja *Odysseia* ovat olleet noin 2 700 vuotta maailman kirjallisuuden tunnetuimpia ja tutkituimpia teoksia, joihin tiivistyy muinaiskreikkalainen ajattelu ja maailmankatsomus. Eeposten kiehtovuus ulottuu nykypäivään, mikä näkyy niiden monista ilmestyneistä käännöksistä iästään ja vaikeaselkoisesta runokielestään huolimatta. Eeposten kääntämiseen liittyy monta objektiivista haastetta, joista merkittävän käännösongelman muodostavat toistuvat epiteetit (ks. luku 2.3) eli substantiiveihin liitetyt luonnehtivat määritteet. Homeeriset epiteetit ovatkin erikoinen käännösongelma: kuinka kääntää käsite, jonka katsotaan palautuvan noin kolme vuosituhatta vanhaan tai jopa tätä vanhempaan eepiseen runonlaulannan perinteeseen ja jonka alkuperäinen tehtävä ja merkitys ovat edelleen kiistanalaisia (ks. luku 3.1)? Epiteettien käännösongelman ratkaiseminen vaatii kääntäjiltä perehtyneisyyttä Homeros-tutkimukseen ja luovuutta, mikä ilmenee käytännössä tiettyjen käännösstrategioiden (ks. luku 3.2) soveltamisessa.

Kiinnostukseni homeeristen epiteettien ilmaisuvoimaan syntyi *Odysseian* oppitunnilla ateenalaisessa yläkoulussa, jossa tarunhohteinen homeerinen maailma avautui nykykreikan käännöksen avulla. Tutustuttuani ajan kuluessa muihin kreikannoksiin havaitsin, miten eri kääntäjien tulkinnat muun muassa jumalien ja sankarien epiteeteistä poikkesivat toisistaan. Tällaisen vaihtelun käännösratkaisuissa voisi sanoa jopa ilmentävän ”kilpailua” taidokkaimmasta ratkaisusta kääntäjien välillä, minkä katsoinkin osoittavan

---

¹ Tutkielman otsikon sekä lukujen 2 ja 4 epiteettien ja näiden sisältämien lausekkeiden suomennokset ovat Otto Mannisen (1924), ellei toisin mainita.

² Kun Homeroksen henkilöllisyydestä ei ole päästetty yksimielisyyteen, käytän *Homeros*-nimitystä viittaamaan yhteen tai useampaan eeposten tekijään. Käytän termiä homeerinen muun muassa eeposten, tyylin ja epiteettien yhteydessä tarkoittamalla ’Homerosta koskevaa, Homerokseen tai hänen teoksiinsa liittyvää’ (Tieteen termipankki: Kirjallisuudentutkimuksen termistö: *homeerinen*).

epiteettien merkittävyyttä heille. Nähtyäni Paavo Castrénin juuri julkaistun *Odyseia*-suomennoksen kirjakaupassa syksyllä 2016 ja suunnitellessani pro gradu -tutkimusaihetta tuolloin päätin tehdä tutkimusta eepoksen suomennoksista. Valintani tuntui järkevältä useista syistä. Ensinnäkin *Odyseia* on ollut lähellä sydäntäni kouluiästäni asti. Sen lisäksi opiskelin tuolloin sivuaineena klassillista arkeologiaa sekä olin myös hakemassa kaunokirjallisuuden kääntäjän koulutusta. Lopuksi suomennosten lisääntyminen mahdollistaa niiden vertailun, joten olisi aiheellista tutkia *Odyseian* suomennosten siihenastista tilannetta. Pohdin, että olisi hyödyllistä tarkastella, miten suomentajat ovat suhtautuneet *Odyseiaan*, jota on pidetty miltei pyhien tekstien asemassa. Halusin nimenomaan selvittää, miten suomentajat ovat kääntäneet epiteetin, joka on homeeristen eeposten luonteenomainen piirre ja jonka kulttuuri-, aikakausi- ja genresidonaisuus luo haasteita sen kääntämiseen.

Paneuduttuani aiheeseen havaitsin, että epiteetti on ollut ristiriitaisessa roolissa Homeros-tutkimuksessa ja eri kääntäjät ovat todenneet sen tuottavan ongelmia heille. Kääntäjien ratkaisuja epiteeteistä kommentoidaan laajasti muun muassa eeposten kommentaareissa, käännskritiikeissä ja kääntäjien esipuheissa. Siitä huolimatta ei ole tietääkseni olemassa systemaattista homeerisia epiteettejä koskevaa suomenkielistä käänöstieteellistä tutkimusta, johon voisin tukeutua tai kytkeä saamani analyysituloksia. En ole myöskään löytänyt mitään vastaavaa kreikan- tai englanninkielistä tutkimusta. On kuitenkin mahdollista, että sellaisia on olemassa, mutta niitä on vaikeaa paikantaa tietokannoista. Joka tapauksessa viime mainitut seikat vahvistivat alustavan valintani kyseisestä tutkimusaiheesta.

Tutkielmani käsittelee nimenomaan erisnimiin liitettyjen epiteettien kääntämistä Homeroksen *Odyseian* suomennoksissa. Analysoin *Odyseian* neljää eriaikaista ja eri suomentajien laatimaa suomennosta vertailemalla niitä sekä alkutekstiin että toisiinsa. Tutkimustehtäväni konkretisoituu seuraaviin kysymyksiin:

- 1) Mitä käänösstrategioita eri aikakausien suomentajat ovat käyttäneet Homeroksen *Odyseian* epiteettien kääntämisessä? Mitä käytetyt käänösstrategiat kertovat suomentajien valinnasta kotouttamisen ja vieraannuttamisen välillä ja mitä ne kuvastavat omasta käänösajankohdastaan?
- 2) Miten suomentajat ovat tulkinneet homeeriselle epiteetille tunnusomaista yhdysadjektiivia ja toistoa?

Tutkielmani sijoittuu käännöstieteeseen, ja tarkemmin se käsittelee antiikin kirjallisuuden kääntämistä. Se on luonteeltaan pääosin laadullinen ja osittain määrällinen tapaus-tutkimus, jossa molemmat lähestymistavat täydentävät toisiaan. Tutkimusaineistoni ei ole laaja, joten sen käsittelyn painotus on laadullisessa analyysissä. Toisaalta kuvaileva määrällinen tieto auttaa havaintojen tekoa. Työni on kirjoitettu lähinnä antiikintutkimuksen sekä kieli- ja käännöstieteen asiantuntijoille. Helpottaakseni kaikkia tutkielmani lukijoita, olen translitteroinut ja tarvittaessa kääntänyt tutkielmassa esiintyviä kreikan-kielisiä muotoja. Käyttämäni muinaiskreikan translitteroinnin muuntotaulukko löytyy liitteenä tutkielman liitteet-osiosta (ks. liite 1). Tutkielmassa ja translitterointitaulukossa esiintyvät kreikan pitkät vokaalit $\bar{\epsilon}$ ja $\bar{o}$ on merkitty kirjaimen ylle sijoitettavalla makro-nilla eli pituusmerkillä: esimerkiksi kreikan pitkä η -vokaali 'eeta' translitteroidaan suomeksi $\bar{\epsilon}$:llä.

1.2 Teoreettinen viitekehys ja aiempi tutkimus

Teoreettinen viitekehysesni on monitieteinen, ja se nojaa antiikintutkimukseen, nimenomaan Homeros-tutkimuksen alaan, ja käännöstutkimukseen. Tarkastelen epiteettejä ensin antiikintutkimuksen näkökulmasta luvussa 2 hyödyntäen Milman Parry'n aloittamaa ja Albert B. Lordin jatkamaa formulateoriaa sekä John Miles Foley'n teoriaa perinteisestä referentiaalisuudesta. Luvussa 3 lähestyn epiteettejä käännöstutkimuksen näkökulmasta käännösongelmana ja esittelen käännösstrategian sekä kotouttamisen ja vieraannuttamisen käsitteitä. Analyysini pohjana hyödynnän Jan Pedersenin (2011) kehittämää käännösstrategialuokittelua kielenulkoisista kulttuurisista viittauksista. Tutkielmani ensisijaisiksi käsitteiksi nousevat *epiteetti*, *käännösstrategia*, *kotouttaminen* ja *vieraannuttaminen*.

Käytettyjen käännösstrategioiden tarkastelu kaunokirjallisten teosten käännöksissä on hyvin suosittu tutkimusaihe Suomessa. Kieliparina on suomi ja yleensä jokin eurooppalainen kieli kuten englantia; toisaalta antiikin kirjallisuutta ja homeerisia epiteettejä ei ole tietääkseni tutkittu Suomessa nimenomaan käännösstrategioiden näkökulmasta. Olen löytänyt kaksi Homeroksen suomennoksia käsittelevää tutkimusta, jotka sijoittuvat 1970-luvulle ja käsittelevät ainoastaan Otto Mannisen runosuomennosta. Arne Heino (1970) tutkii väitöskirjassaan Mannisen *Ilias*- ja *Odyssia*-suomennosten kuvakieltä vertailemalla niitä sekä alkuteokseen että Erland Lagerlöfin ruotsinnokseen ja Johann

Heinrich Vossin saksannokseen. Tutkimuksessa tarkastellaan, miten Manninen on siirtänyt suomen kielelle eeposten kuvakielen ilmentymiä: homeerisia metaforia, vertauksia ja huumoria. Heinon lisäksi Leena Siirainen (1975) tutkii pro gradu -tutkielmassaan Mannisen *Iliaan* ja *Odyseian* suomennosten heksametrimitä. Epiteettien käännösstrategioista taas olen paikantanut ainoastaan yhden tutkimuksen: Tuula Siira (1991) tutkii pro gradu -tutkielmassaan *Kalevalan* epiteettejä kolmessa eriaikaisessa englanninokses- sa. Hänen teoreettinen viitekehyksensä perustuu kuitenkin Eugene Nidan kehittämään dynaamisen ekvivalenssin teoriaan eikä käännösstrategioihin.

Oma pro gradu -tutkielmani jatkaa käännösstrategioiden tutkimusta, mutta erottuu paril- ta seikaltaan muista tehdyistä: ensinnäkin sovellan käännösstrategioista kehitettyjä teo- rioita antiikin tekstin käännöksiin ja toiseksi keskityn nimenomaan homeerisiin epiteet- teihin. Homeeristen epiteettien käännösstrategioiden analysointi on ensisijaisesti käy- tännöllisyydessään antoisaa, sillä homeerisia eepoksia käännetään edelleen ja käydään kiivasta keskustelua niiden kääntämiseen liittyvistä haasteista. Lisäksi yksittäisistä käy- tetyistä käännösstrategioista paljastuu kokonaiskuva, jonka käännös välittää lähdeteks- tistä ja -kulttuurista. Antiikin käännökset ja ylipäänsä käännökset heijastavat vastaanot- tavan kulttuurin kunakin ajankohtana vallitsevia ideologisia, moraalisia ja tyyllillisiä konventioita (Riikonen 2007b: 582). Näin ollen eriaikaisten suomennosten analysointia voidaan pitää laajemmin kulttuurihistorian tutkimuksena.

2 HOMEERISET EEPOKSET JA EPITEETIN LUONNE

Tämä luku on omistettu *Odysseian* historialliselle ja runolliselle taustalle. Homeerinen runous on samalla vanhan eepisen runonlaulannan perinteen huipentuma sekä antiikin Kreikan ja länsimaisen kirjallisuuden alku. Näin ollen epiteettien hahmottaminen ja suomennosten lähestyminen eivät onnistuisi ilman alkuteoksen taustoitusta.

2.1 Kreikkalainen eepinen runous ja homeeriset eepokset

Antiikin Kreikan kirjallisuuden vaiheista puhutaan ensin arkaaisesta kaudesta, joka merkitsee lähinnä eepistä runoutta. Se ulottuu ajallisesti suunnilleen homeerisista eepoksista eli noin vuosilta 750–650 eaa. persialaissotien loppuun eli vuoteen 480 eaa. Termi eepinen juontaa juurensa kreikan sanasta *epos*, joka tarkoittaa ’sanaa, lausumaa, sanontaa’, ja sen monikollinen muoto *epea* tarkoittaa ’eepistä runoutta’ ylipäänsä (LSJ s.v. *ἔπος*)³. Eepos on yleensä laaja, daktyyliseen heksametriin (ks. luku 2.1.2) luotu ja sankarien ja jumalien teoista kertova runo. Varhaisimmat säilyneet antiikin Kreikan kirjallisuuden teokset lukeutuvat arkaaiseen eepiseen runouteen, ja ne ovat Homeroksen nimiin pannut eepokset *Ilias* ja *Odysseia*. Toinen merkittävä arkaaisen eepisen runouden edustaja Homeroksen lisäksi on Hesiodos. Eepiseksi runoudeksi lasketaan myös eri tarupiirejä käsittelevät teokset, joita kutsutaan kyklisiksi eepoksiksi, sekä niin kutsutut homeeriset hymnit, jotka on omistettu eri jumalille. (Riikonen 2007d: 127, 131; Salmenkivi 2007b: 172, 184–185.)

Eepistä runoutta esitettiin yleisön edessä muun muassa hoveissa, pidoissa ja uskonnollisissa juhlatilaisuuksissa, ja esittäminen oli muistinvaraista. Eepisen runouden esittäjiä kutsuttiin varhaisvaiheessa laulajiksi (kr. *aoidos* < *aeidō* ’laulaa’) (Cunliffe s.v. *ᾠείδω; ᾠοιδός*). Toisaalta 500–400-luvusta eaa. lähtien niitä kutsuttiin rapsodeiksi (kr. *rhapsōidos* < *rhaptō* ’ommella’ + *ōidē* ’laulu’) (LSJ s.v. *ῥάπτω; ῥαψωδός; ῥῳδή*). Väitetään, että laulajat lauloivat omaa runouttaan säestäen itseään, kun taas rapsodit esittivät muiden tuotantoa resitoiden. Ero näiden kahden laulajatyypin välillä on kuitenkin kiis-

---

³ Viitatessani sanakirjojen sana-artikkeleihin, merkitsen hakusanan s.v.-lyhenteellä, mikäli se ei käy tekstistä ilmi. Tämä koskee etenkin kreikankielisiä hakusanoja, jotka esiintyvät kreikankielisessä eikä translitteroidussa kirjoitusasussaan sanakirjoissa.

tanalainen. Esitetyt runot olivat suullisesti periytyneitä, ja aiheena käytettiin pääosin myyttejä eli tarinoita maailman luomisesta, jumalista ja sankareista. Periaatteessa käytettiin jatkuvasti samaa, yleisölle entuudestaan tuttua vanhaa aineistoa, jota muokattiin ja kehitettiin esityksiä varten. (Kivistö 2007: 68–70; Kivistö–Riikonen 2007b: 163; Riikonen 2007c: 98, 100.)

Kreikkalaisten eppisten runojen väitetään syntyneen ja välittyneen suullisesti 1200-luvulla mahdollisesti käydyn Troijan sodan ja 700-luvun eaa. aakkoskirjoituksen omaksumisen välisenä aikana (Kivistö 2007: 68). Homeeristen eeposten kokoaminen sijoittuu noin 750–600 eaa. väliseen aikaan (West 2011: 392). Niitä pidetään kuitenkin temaattikaltaan ja tyylieltään erilaisina teoksina, ja *Iliaan* oletetaan olevan varhaisempi kuin *Odyssia* (Salmenkivi 2007b: 181). Homeeristen eeposten sisältönä vaikuttaa olevan mykeneläinen aika ja siihen liittyvä jumaltarusto (Viljamaa 2010: 33). Kreikkalaisen mytologian ja sen sisältävän eepisen runouden perusta luotiin mykeneläisellä ajalla (noin 1600–1100 eaa.). Mykeneläisen kulttuurin tuhoutumista seurasivat niin kutsutut ”pimeät vuosisadat” (noin 1100–800 eaa.), jolloin perustettiin kreikkalaisia siirtokuntia Vähässä-Aasiassa ja käytiin kauppaa Välimerellä eri kansojen kanssa. (Dowden 2007: 190–192.) Kun kreikkalaiset ja kreikkalaisuus levisivät, oli ilmeisesti tarvetta ylläpitää perinteisten tarinoiden kertomista ja liittää oma identiteetti menetettyyn menneisyyteen (Viljamaa 2010: 40). Tuolloin muovautuikin yhteinen kreikkalainen eepinen laulupeirinne, johon ovat vaikuttaneet myös Lähi-Idän seemiläiset kulttuurit. Homeeriset eepokset ovat tämän perinteen huipentumaa, jolloin siirryttiin suullisista esityksistä kirjoitettuun kirjallisuuteen. (Dowden 2007: 192–193.)

Homeeristen eeposten tyypillisiä tyylikeinoja ovat niiden runomitta eli daktyylinen heksametri ja niin kutsutut formulat (ks. luku 2.2) eli säkeiden kaavamaisina toistuvat osat, jopa kokonaiset säkeet (Salmenkivi 2007b: 172). Formuloiden rakenneosiin lukeutuvat tarkasteleman toistuvat epiteetit (ks. luku 2.3). Tunnetuin näistä Homeroksen formuloista on aamunkoitosta käytetty sanonta: ”*Vaan valon huomensynty kun toi rusosorminen Eos – –*” (Salmenkivi 2007b: 172). Kreikkalaisessa eepisessä runoudessa on yhtäläisyyksiä sankritinkielisiin eepoksiin ja näitä varhaisempiin Veda-kirjoihin formuloiden osalta. Molemmassa perinteissä esiintyy stereotyyppisiä fraaseja, joissa käytetään samoja käsitteitä tai sukulaissanoja, kuten fraasi *ōkees hippoi*, joka tarkoittaa ’nopeita hevosia’ (Forsman s.v. ἵππος; ὄκυς) ja löytyy sekä homeerisessa kreikassa että vedalaisessa sanskritissa. Tällaiset yhtäläisyydet muiden lisäksi vihjaavat siihen, että kreikka-

laisen eepin runouden kaukaiset juuret mahdollisesti ulottuvat kantaindoeurooppalaisten eepiseen runouteen eli noin 3000-luvulle eaa. ajoittuvien indoeurooppalaisen kantakielen puhujien runouteen. (Dowden 2007: 188–190.)

2.1.1 Homeerinen kreikka

Arkaaisen ja klassisen kauden Kreikassa puhuttu ja kirjoitettu kieli oli murteiltaan heterogeenistä, mikä johtui kreikkalaisen maailman poliittisesta sirpaloitumisesta. Varhainen kreikkalainen runokieli heijastaa murteellisia piirteitä, jotka eivät vastaa kuitenkaan jonkin tietyn kaupungin tai alueen virallista murretta. Kirjallisuuden lajit kehittyivät alun perin tietyillä alueilla, mutta lajin perinteinen alue ei ollut välttämättä sen alkuperäalue vaan se, jossa genre oli läpikäynyt merkittävimmän kehitysvaiheensa. Kun kirjallisuuden lajit alkoivat levitä perinteisten alueensa ulkopuolelle, kukin laji yleensä säilytti oman perinteisen ilmaisutapansa, vaikka tämä saattoikin olla eri kuin lajin harjoittajien oma kieli. Näin syntyivät niin kutsutut taidekielet eli kielelliset sekoitukset, jotka eivät vastanneet jotakin puhdasta kreikan murretta vaan olivat tyypillisiä eri kirjallisuuden lajeille. (Horrocks 1997: 193; Salmenkivi 2007a: 37.)

Homeeristen eeposten kieli on niin kutsuttua homeerista kreikkaa, joka on varhaisin taidekieli. Se yhdistelee pääosin kahta kreikan murretta: joonialaista ja aiolialaista. Eepoksen kielessä on myös varhaisempia piirteitä arkadialais-kyproslaisesta murteesta. (Parry 1980a: 315; Salmenkivi 2007a: 37; Salmenkivi 2007b: 174.) Geoffrey Horrocksin mukaan homeeristen eeposten kielen vallitseva kielimuoto on joonialainen, mikä osoittaa eeposten merkittävää kehitysvaihetta Vähän-Aasian rannikolla tai lähisaarilla. Tämä on alue, johon Homeros paikannetaan perimätiedon mukaan. Siitä huolimatta runokielessä esiintyy aiolilaisiakin muotoja, mutta niitä käytetään silloin, kun ne tarjoavat vaihtoehdoisen metrisen muodon joonialaisille vastineille. (Horrocks 1997: 212–213.)

Runokielen ja -mitan suhde synnyttää kuitenkin muna-vai-kana -ongelman: loiko runomitta runokielen ja siinä esiintyvän perinteisen fraseologian vai toisinpäin? Milman Parryn mukaan eeposten runokieli on ollut monisatavuotisen kehitysprosessin tulos, joka kehittyi eeposten runomittaa eli daktyylista heksametria varten. Sitä ei ole siis koskaan puhuttu, vaan se oli tarkoitettu laulettavaksi. (Parry 1980a: 314–315.) Toisaalta Matt-

hew Clark pitää mahdollisena, että heksametri kehittyi vähitellen tiettyjen perinteiseksi miellettyjen ilmausten toistosta. Tällaiset toistuvat ilmaukset ovat mahdollisesti esiintyneet rituaalisissa konteksteissa, joissa kielenkäyttö on formulaista. (Clark 2007: 125.)

2.1.2 Daktyylinen heksametri

Antiikin Kreikan runoudessa rytmi oli kvantitatiivinen, eli se perustui tavujen keston. Käytännössä tämä tarkoittaa, että metrinen kaava muodostuu säkeessä määrätyissä kohdissa olevien pitkien ja lyhyiden tavujen vaihtelusta. Kvantitatiivisen rytmin vastakohtana on nykyään tuttu dynaaminen rytmi, joka syntyy painollisten ja painottomien tavujen vaihtelusta. Tavu katsotaan pitkäksi, jos se sisältää pitkän vokaalin tai jos lyhyttä vokaalia seuraa kaksi konsonanttia. Tavujen kesto erotetaan toisistaan käyttämällä pitkän tavun merkinä viivaa (–) ja lyhyen tavun merkinä kaarta (∪). (Kaimio 1982: 11; Riikonen 2007a: 222.) Maarit Kaimio toteaa, että on vaikeaa päätellä, miltä kreikkalaisen runouden esitykset ovat kuulostaneet todellisuudessa. Ensinnäkin ei ole mahdollista tietää, miten kreikkalaiset havaitsivat tavujen keston. Sen lisäksi ei voida tietää, miltä kreikan kielen sävelkorkeuteen perustuva musikaalinen aksentti kuulosti runouden esityksissä. Runoutta esitettiin yleensä myös musiikin säestyksellä, mutta kreikkalainen musiikki on kadonnut. (Kaimio 1982: 10–12.)

Homeerisen runouden runomitta on daktyylinen heksametri (kr. *heksametron* 'kuusimitta') (LSJ s.v. *ἑξάμετρος*), ja sen perusyksikkö on daktyylinen heksametrisäe. Heksametrisäe rakentuu kuudesta pienestä *metron*-nimisestä yksiköstä (kr. *metron* 'mitta') (LSJ s.v. *μέτρον*). Metroneita voidaan analysoida yhä pienempiin yksikköihin eli runojalkoihin (kr. *pous* 'jalka') (LSJ s.v. *πούς*), jotka muodostuvat kahdesta tai useammasta pitkästä tai lyhyestä tavusta. Daktyylisessä heksametrissa daktyyli on samalla metron ja runojalka, toisin kuin muissa runomitoissa, joissa yksi metron koostuu kahdesta runojalasta. Runojalkojen perusmuodot ovat muun muassa daktyyli (– ∪ ∪) eli yksi pitkä tavu, jota seuraa kaksi lyhyttä, trokee (– ∪) ja spondee (– –). Daktyylisessä heksametrissa kaksi lyhyttä tavua (∪ ∪) voidaan korvata yhdellä pitkällä tavulla (–) viidettä metronia lukuun ottamatta. (Clark 2007: 120; Riikonen 2007a: 222.)

Daktyylista heksametria voidaan kuvata asetelmassa 1 esiteltynä kaavana, johon olen lisännyt numeroita havainnollistaakseni metroneiden rajoja:

ASETELMA 1. Daktyylisen heksametrin kaava.

$1- \cup \cup 2- \cup \cup 3- \cup \cup 4- \cup \cup 5- \cup \cup 6- x$ (jossa $x = \cup$ tai $-$) (Riikonen 2007a: 222).

Daktyylinen heksametrisäe jakaantuu säännöllisesti leikkauspisteissä, joiden kohdalla on sananloppu ja ajatuksellinen tauko. Sananloppua, joka osuu metronin sisälle, kutsutaan sesuuraksi. Toisaalta mikäli sananloppu osuu metronin loppuun, sitä kutsutaan diereesiksi. Daktyylisessa heksametrissa sesuuroja on kahta perustyyppiä, jotka osuvat säkeen keskelle. Tavallisin niistä tauoista on ”kolmannen trokeen jälkeen” tai toisin feminiininen sesuura, joka osuu kolmannen metronin ensimmäisen lyhyen tavun jälkeen. Maskuliininen eli viisipuolikas sesuura puolestaan sattuu kolmannen metronin ensimmäisen pitkän tavun jälkeen. Seitsenpuolikas sesuura, joka osuu neljännen metronin ensimmäisen pitkän tavun jälkeen, on harvinaisempi tauko kuin viime mainitut. Daktyylisessa heksametrissa esiintyy joskus bukolin diereesi, joka osuu neljännen ja viidennen metronin väliin. (Clark 2007: 121–122; Viljamaa 2010: 36–37.)

Esittelen leikkauspisteiden käyttöä daktyylisessa heksametrissa esimerkissä (1), jossa ne on merkitty yhdellä pystyviivalla. Havainnollisuuden vuoksi olen lisännyt numeroita osoittamaan metroneiden rajoja. Esimerkki (1) on *Odysseian* 2. laulun ensimmäinen säe kreikkalaisesta tekstistä.

(1) $1- - 2- \cup \cup 3- \cup | \cup 4- | \cup \cup 5- \cup \cup 6- -$
 $\tilde{\eta}\mu\omicron\varsigma \delta' \eta\rho\iota\gamma\acute{\epsilon}\nu\epsilon\iota\alpha | \phi\acute{\alpha}\nu\eta | \rho\omicron\delta\omicron\delta\acute{\alpha}\kappa\tau\upsilon\lambda\omicron\varsigma \tilde{H}\acute{\omicron}\varsigma$
 $\tilde{e}mos d' \tilde{e}rigeneia | fan\bar{e} | rhododaktylos \tilde{E}\acute{o}s$ (Homeros, *Odysseia*, 2.1)

’Vaan valon huomensynty kun toi rusosorminen Eos – –’
(*Odysseia* 2.1, suom. Otto Manninen)

Esimerkissä (1) on kaksi taukoa: feminiininen sesuura, joka sijoittuu kolmannen metronin lyhyiden tavujen väliin sekä seitsenpuolikas sesuura, joka osuu neljännen metronin ensimmäisen pitkän tavun jälkeen. Säkeessä esiintyy myös jumalatar Eokselle liitetty epiteetti *rhododaktylos* ’rusosorminen’. Se on feminiinin yksikön nominatiivimuoto, joka sijoittuu $\tilde{E}\acute{o}s$ -pääsanansa kanssa seitsenpuolikkaan sesuuran ja säkeen lopun väliin. Tällä tavalla voidaan analysoida muita eepoksessa esiintyviä epiteettejä runomitan kannalta, mikä olikin Parryn menetelmä hänen analysoidessaan eeposten runokieltä (ks. luku 2.2).

Aineistoni analyysiluvussa en kuitenkaan tarkastele, miten lähdetekstin epiteetit sopivat suomennosten heksametrimitaan, sillä käsittelen sekä runo- että proosasuomennoksia. Suomennosten runomitan analysointi olisi myös aivan oma tutkimusaiheensa. Katsaus daktyylyiseen heksametriin on kuitenkin aiheellinen, sillä se auttaa hahmottamaan seuraavassa luvussa esitettyä formulateoriaa ja epiteetin kiistanalaista luonnetta.

2.2 Homeerinen kysymys ja formulateoria

Homeeristen eeposten silmiinpistävä piirre on niiden toisteisuus. Eepoksissa toistuvat muun muassa substantiiveihin liitetyt epiteetit, kokonaiset säkeet, jopa sisällöltään ja muodoltaan kaavamaiset kokonaisuudet. Tällaiset toistot sekä muut kielelliset ja tyyllilliset seikat ovat askarruttaneet tutkijoita antiikista lähtien. Myös Homeroksen henkilöllisyydestä, ajoituksesta ja synnyinpaikasta on eri mielipiteitä. Hänestä on olemassa eri elämäkertoja antiikista, mutta niiden historiallisuutta epäillään (West 2011: 384). Tutkijat ovat kiistäneet *Iliaan* ja *Odysseian* tekijän ja kokoamisongelman niin kovasti, että kiista on saanut nimen homeerinen kysymys noin 1700-luvun lopulta (Salmenkivi 2007b: 175). Homeeriseen kysymykseen sisältyvät seuraavat seikat:

- Oliko ”Homeros” historiallinen henkilö?
- Ovatko *Ilias* ja *Odysseia* yhden ja saman runoilijayksilön laatimia, vai ovatko ne kokoelma eri aikoina sepitetyistä lyhyemmistä runoista?
- Miten ”Homeros” kokosi eepokset, ja milloin niistä tuli kirjallisia teoksia?

(Fowler 2007: 224; Salmenkivi 2007b: 175–177; West 2011: 383.)

Homeeristen eeposten tutkimusta alettiin harjoittaa hellenistisen kauden (noin 330–30 eaa.) Aleksandriassa. Aleksandrialaiset filologit editoivat homeerisia eepoksia suunnilleen siihen asuun, jossa ne ovat säilyneet nykypäivään. He pyrkivät paikantamaan Homeroksen aidon tekstin ja identifioimaan interpolaatioina niitä kohtia, joilla on eri alkuperä. He jakoivat myös eepokset 24 rapsodiaan tai suomalaisittain lauluun. (Clark 2007: 118; Salmenkivi 2007b: 178, 187–188.) Homerosta koskeva tieteellinen tutkimus alkoi edistyä merkittävästi hellenistisen kauden jälkeen 1700-luvun Euroopassa (Fowler 2007: 220). Saksalainen filologi Friedrich August Wolf (1795) esitti teoksessaan *Prolegomena ad Homerum*, että homeeriset eepokset koottiin suullisesti 900-luvulla eaa. ly-

hyistä ja erillisistä lauluista, jotka yhdistettiin ja kirjoitettiin muistiin vasta 500-luvulla eaa. Nämä laulut olivat kuitenkin kokeneet paljon muutoksia suullisen välittymisensä aikana kiinteän tekstin puuttuessa. (West 2011: 384–385 < Wolf 1795.)

Amerikkalainen tutkija Milman Parry mullisti Homeros-tutkimuksen vuonna 1928 ilmestyneellä väitöskirjallaan *L'Épithète Traditionnelle dans Homère: Essai sur un problème de style Homérique*. Parryn mukaan homeeristen eeposten taustalla on vaikuttanut vanha eepisen runonlaulannan perinne. Todisteita siitä ovat eeposten runokieleissä esiintyvät toistuvat ja systeemejä muodostavat elementit, jotka eivät voi olla yhden henkilön luomia. Parry tarkastelee väitöskirjassaan nimenomaan substantiivista ja yhdestä tai useammasta epiteetistä koostuvia sanaryhmiä, joita hän kutsuu substantiivi-ja-epiteetti -formuloiksi (*noun-epithet formulas*). Parry (1980a: 272) sanoo formulan olevan ”sanaryhmä, jota käytetään säännöllisesti samoissa metrisissä olosuhteissa olennaisen ajatuksen ilmaisemiseen”. Parryn tarkastelemilla substantiivi-ja-epiteetti -formuloilla on taipumus sijoittua tiettyjen leikkauspisteiden (ks. luku 2.1.2) määräämiin osiin heksametrisäkeessä ja muodostaa näin eri systeemejä (Clark 2007: 123–124). Yhden systeemin muodostavat muun muassa sellaiset formulat, jotka ulottuvat feminiinistä sesuurasta säkeen loppuun, kuten formula *polytlas dios Odysseus* ’jalo jaksaja, oiva Odysseus’ (Parry 1980b: 39–40).

Parry hyödynsi aiempia tutkimuksia aiheesta omaan työhönsä, mutta hänen tutkimuksensa oli urauurtava, sillä hän pystyi yhdistämään luovasti eri teorioita (Clark 2007: 117). Hän lähti 1930-luvulla oppilaansa Albert B. Lordin kanssa kenttätoihin silloiseen Jugoslaviaan, jossa he tutkivat alueella asuvia eepisen runouden laulajia. He havaitsivat analogian homeeristen eeposten tyylin ja serbokroatinkielisten runonlaulajien runokomposition välillä. Parry oli julkaissut muutaman artikkelin kenttämatkoistaan, mutta hänen kuoltuaan yllättäen vuonna 1935 Lord vei hänen työnsä loppuun. Tästä syntyi niin kutsuttu formulateoria (alias *Oral-Formulaic theory* tai *Oral theory* tai *Parry-Lord theory*), jota sovelletaan sekä Homeros-tutkimuksessa että folkloristiikassa.

Formulateorian mukaan homeeriset eepokset on luotu nimenomaan suullisesti hyödyn-
tämällä usean vuosisadan aikana kehittyntä runonlaulannan perinnettä, jolle on ominaista perinteinen runokieli formuloineen ja teemoineen. Lord (2003) osoittaa alun perin vuonna 1960 ilmestyneessä *The Singer of Tales* -teoksessaan, että runonlaulaja pystyy tuottamaan ja laulamaan etukäteen valmistelematta pitkiä lauluja käyttämällä tekniikoi-

ta, jotka poikkeavat kirjallisesta luomisprosessista. Laulu luodaan esitystilanteessa (*composition-in-performance*) aina uudelleen käyttämällä kompositiivälineinä Parryn havainnollistamia formuloita ja näiden lisäksi sisällöltään kaavamaisia teemoja⁴. Suullisessa perinteessä laulu merkitsee sekä perinteisen kertomuksen ydintä että sen esitystä. Runonlaulaja siis luo uutta esityksessään, mutta hyödyntää suullisen perinteen aiheita ja tekniikoita. Runonlaulaja oppii perinteisen runonlaulannan taidon kuuntelemalla muita runonlaulajia vähitellen omaksuen ja jäljitellen formuloita ja teemoja. Lord huomauttaa kuitenkin, että kirjallistuminen rappeuttaa suulliseen perinteen taidon. (Lord 2003: 13, 20–21, 30, 36, 68, 99–101.)

Formulateoria on saanut paljon kritiikkiä, sillä sen mukaan formulat toimivat pelkästään runomitan täyteenä. Useat tutkimukset ovat osoittaneet, että formulat ovat joustavampia kuin Parry oli aluksi otaksunut, joten formulat tulisi harkita uudelleen. (Fowler 2007: 222.) Martin West toteaa, että Homeros-tutkimuksen alalla vallitsee nykyään yksimielisyys siitä, että *Ilias* ja *Odyseia* ovat yhtenäisiä eepoksia siten, että molemmissa on selkeä kokonaista teosta koskeva suunnitelma. Tällaista suunnitelmaa ei olisi voinut syntyä pelkästään sovittamalla lyhyitä ja irrallisia runoja yhteen. Päinvastoin se kielii yhden kirjoittajan panoksesta, vaikka se pohjautuukin joiltain osin hänen ennestään tuntemiinsa varhaisiin runoihin. (West 2011: 388.)

2.3 Homeerisen epiteetin tarkastelu

2.3.1 Epiteetin määrittely ja rakenne

Yksi homeeristen eeposten tyypillinen piirre on niin sanottu formulaisen epiteetin käyttö. Sana epiteetti tulee kreikan sanasta *epitheton*, joka on adjektiivin *epithetos* 'ylimääräinen, lisä-' (LSJ s.v. *ἐπιθετος*) yksikön neutrimuoto. Chris Baldick (2012) määrittelee epiteetin *The Oxford Dictionary of Literary Terms* -sanakirjassaan seuraavasti:

Adjektiivi tai adjektiivilauseke, jota käytetään ilmaisemaan henkilön tai asian luonteenomaista ominaisuutta eli attribuuttia. Yleisiä historiallisissa nimityksissä (Katariina Suuri – –), ”pysyviä” epiteettejä on käytetty runoudessa Homeroksesta lähtien – –. (Baldick s.v. *epithet*.)

---

⁴ Clark (2007: 134) huomauttaa, että Lordin nimittämä teema-termi voi tarkoittaa muitakin asioita eepoksessa, joten hänen mukaan Walter Arendin esittämää kohtaustyyppi-termi (*type-scene*) on osuvampi kuin teema.

Oxford Classical Dictionary -sanakirjassa (OCD) huomautetaan, että kreikkalaisessa eepisessä runoudessa käytetyt jumalien epiteetit on erotettava niistä, joita tiedetään käytetyn antiikin Kreikan polyteistisessä uskonnossa arkeologisten löytöjen perusteella. Jälkimmäiset epiteetit ilmaisevat jumalan syntymäpaikan, sukulaisuussuhteen tai toimenkuvan. Ei voida esimerkiksi todistaa, että Athenea kutsuttiin rituaaleissa epiteetillä *glaukōpis* 'päilyväsilmä', joka on hänen epiteettinsä Homeroksella. Toisaalta on olemassa joitakin tapauksia, joita on vaikea tulkita. Zeuksen 'pilviennostajaa' tarkoittava epiteetti homeerisissa eepoksissa esiintyy *nephelēgereta*-vokatiivimuodossaan sellaisissa kohdissa, joissa se on syntaktisesti nominatiivi. Tämä kieli, että sen muoto lienee vakiintunut jonkin antiikin liturgisen fraasin kautta, joka on nykyään kadonnut. (OCD s.v. *epithets, divine*.)

Baldick (2012) jatkaa määrittelemällä homeerisissa eepoksissa esiintyvän epiteetin seuraavasti:

– – **Homeerinen epiteetti** on adjektiivi (yleensä yhdysadjektiivi), jota käytetään toistuvasti samasta asiasta tai henkilöstä: kuuluisia esimerkkejä ovat *viinintumma meri*⁵ ja *rusosorminen Eos*⁶ (Baldick s.v. *epithet*).

Viimeksi esitellyn määritelmän mukaan homeerinen epiteetti toistuu pääsanansa kanssa. Homeerisissa eepoksissa epiteetit liittyvät henkilöiden ja paikkojen nimiin sekä appellaatiiveihin, kuten mereen tai laivoihin, joko ennen substantiiveja tai niiden jälkeen. Voidaan kuitenkin kysyä, kuinka usein epiteetin tulisi esiintyä eepoksissa, jotta sitä pidettäisiin tyypillisenä homeerisena epiteettinä: riittääkö esimerkiksi, jos sitä käytetään vain pari kertaa tietyn substantiivin yhteydessä yhdessä tai molemmissa homeerisissa eepoksissa? Homeeriset epiteetit esiintyvät myös konteksteissa, jotka eivät näytä liittyvän suoranaisesti epiteetin merkitykseen (ks. luku 2.3.2). Voidaan siis päätellä, että epiteetin toisto pääsanansa kanssa ja sen esiintyminen kontekstista riippumatta olisivat homeerisen epiteetin läpi verrattuna tavalliseen epiteettiin.

Baldick (2012) määrittelee homeerisen epiteetin olevan adjektiivi ja useimmiten yhdysadjektiivi. Parry hyödyntää tutkimuksessaan ranskalaisen kielitieteilijän Ferdinand Bru-

---

⁵ Kun viitataan epiteetteihin kontekstistaan irrallaan, viitataan niihin sanojen perusmuodossa eli nominatiivissa, ellei toisin mainita.

⁶ Suomentokset ”*viinintumma meri*” ja ”*rusosorminen Eos*” ovat vastaavasti Pentti Saarikosken (1972) ja Otto Mannisen (1924).

not'n esittämää epiteetin määrittelyä⁷ (Parry 1980b: 153 < Brunot 1922). Tämän pohjalta Parry luo epiteetille määritelmän, jonka mukaan se voi olla adjektiivin lisäksi substantiivi tai useampisanainen fraasi. Hän kiteyttää epiteetin ominaisuudet tutkimukseensa seuraavasti:

Epiteetti voidaan määritellä määritteleväksi sanaksi, joka lisätään substantiiviin ilman kopulaverbin välitystä. Näin se ei ole välttämättä adjektiivinen: se voi olla myös substantiivi (*anax* 'hallitsija' –) tai useampisanainen fraasi (*eurý kreíōn* 'lavealta hallitseva' –). (Parry 1980b: 20; Forsman s.v. *ἄναξ; κρείων*.)

Tutkimusaineistoni pohjalta erotan kaksi kategoriaa, joihin homeerinen epiteetti voi kuulua rakenteeltaan: yhdistämätön⁸ epiteetti, joko adjektiivinen tai substantiivinen, ja yhdysadjektiivinen eli adjektiivinen, joka on rakenteeltaan yhdyssana. Tosiaan yhdysadjektiiveja esiintyy aineistossani useammin kuin yhdistämättömiä epiteettejä, mikä on sopusoinnussa Baldickin (2012) epiteetin määritelmän kanssa. Yksi homeeristen eeposten yleinen yhdysadjektiivien morfologinen tyyppi on bahuvriihi, joka terminä tulee sanskritin kieliopista. VISK:n mukaan bahuvriihit ovat determinatiivisia eli määritelyyhdyssanoja, jotka rakentuvat jälkiosasta eli edusosasta ja sitä määrittävästä alkuosasta eli määriteosasta. Määritelyyhdyssanat ovat luonteeltaan endosentrisiä, eli määritelyyhdyssana on edusosansa hyponyymi. Toisaalta bahuvriihit ovat eksosentrisiä yhdyssanoja, eli ne eivät ole edusosansa hyponyymeja. (VISK § 408, 424.) Olga Tribulaton (2015) mukaan bahuvriihi viittaa yhdyssanan osien ulkopuolelle sijaitsevaan olioon ja ilmaisee tämän ominaisuuksia. Hän toteaa, että useissa nykyaikaisissa lähteissä bahuvriihilla tarkoitetaan samaa kuin eksosentrisellä yhdyssanalla ylipäänsä. Bahuvriihit tulisi kuitenkin mieltää aina possessiiviseksi siten, että näiden tarkoitteeseen kuuluu jokin ominaisuus. (Tribulato 2015: 77–78.) Kaavamaisesti esitettynä bahuvriihi *AB* merkitsee 'jonka *B* on *A*', 'jonka *B* on kuin *A*' tai 'jolla on *AB*' (Karttunen 1999: 92–93).

Kreikassa bahuvriihit ovat määritelyyhdyssanoja, joissa joko substantiivi, adjektiivinen, prepositio tai prefiksi määrittää yhdyssanan jälkiosan, joka on substantiivinen. Eräs hyvin tunnettu kreikkalainen bahuvriihi on homeerisissa eepoksissa esiintyvä jumalatar Eokselle liitetty epiteetti *rhododaktylos*, jota Tribulato selittää tarkoittavan kirjaimellisesti 'ruusuormista'. Bahuvriihin alkuosa tulee sanasta *rhodon* 'ruusu', joka määrittää bahuvrii-

---

⁷ *La pensée et la langue : méthode, principes et plan d'une théorie nouvelle du langage appliquée au français*. Paris, 1922. Saatavissa: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k64287634/f679.image>.

⁸ Termiä käytetään silloin, kun halutaan tehdä ero yhdyssanoihin, muttei oteta kantaa siihen, onko sana perussana tai johdos (Tieteen termipankki: Kielitieteen termistö: *yhdistämätön sana*).

hin jälkiosan *daktylos* 'sormi', ilmaisten tämän fyysisiä ominaisuuksia: luultavasti sen ruusuista väriä, pehmeyttä tai tuoreutta. Vaikka kyseessä on määrittelyyhdyssana, se ei kuitenkaan ilmaise sormen alalajia. Sen tarkoite, joka on tässä tapauksessa Eos, sijaitsee yhdysosien ulkopuolelle. Myöskään bahuviin alkuosa ei ilmaise konkreettisesti, että Eoksen sormet ovat ruusuja vaan metaforisesti sitä, että Eoksen sormilla on sama ominaisuus kuin ruusuilla. (Tribulato 2015: 77–78, 84.)

2.3.2 Epiteetin merkitys

Homeerisen epiteetin merkitys on askarruttanut tutkijoita antiikista lähtien. Useat epiteetit näyttävät olevan ristiriidassa tekstiyhteytensä kanssa. *Odyssiassa* (1.29) sankari Aegisthos on *amymōn* eli 'moitteeton, jalo' (Forsman s.v. *ἀμύμων*; LSJ s.v. *ἀμύμων*). Samassa yhteydessä viitataan kuitenkin siihen, miten Aegisthos oli viettänyt serkkunsa Agamemnonin vaimon ja surmannut hänet. (Clark 2007: 128–129.) Aegisthoksen 'moitteettomuus' vaikuttaa tällöin ensisilmäyksellä epäsopivalta siihen kontekstiin. Tällaiset epäjohdonmukaisuudet epiteetin merkityksen ja sen tekstiyhteyden välillä ovat synnyttäneet erilaisia teorioita homeerisen epiteetin merkityksestä. Epiteetin sisältämän tekstikatkelman aitoutta on kyseenalaistettu tai on väitetty, että epiteetille on annettu täysin väärä merkitys. On ehdotettu myös, että vaikka epiteetti ei näyttäisi sopivan kontekstinsa sisältöön, epiteetti on oikea, jos tekstikatkelma tulkitaan oikein, tai epiteettiä on käytetty jopa humoristisesti. (Clark 2007: 128–129.) Westin (2007: 83–84) mukaan substantiiviin liitetty epiteetti, jota käytetään indoeurooppalaisessa eepisessä runoperinteessä, ei lisää mitään oleellista lausekkeen merkitykseen eikä se ole erityisesti relevantti kontekstinsa suhteen vaan ilmaisee olion tai asian pysyvää tai ihanteellista ominaisuutta.

Parry toteaa, että homeerisen runouden vakioepiteetti (*fixed epithet*) on koristeellinen (*ornamental*), eli sitä käytetään sen metrisen muodon eikä merkityksensä perusteella. Häneen mukaansa vakioepiteetti on osa sellaista substantiivi-ja-epiteetti -formulaa, joka kuuluu johonkin formulasysteemiin (ks. luku 2.2). Näin vakioepiteetillä, jota käytetään toistuvasti tietyn substantiivin tai substantiivien kanssa sovittamaan näitä tiettyyn paikkaan heksametrisäkeessä, ei ole enää merkitystä itsessään. Eepisen runouden vakioepiteetti tuo pelkästään ylevyyttä ja mahtavuutta pääsanaansa. Parry jakaa koriste-epiteetit yleisiin (*generic*) ja tunnusomaisiin (*distinctive*). Yleisiä epiteettejä käytetään useista

sankareista: esimerkiksi epiteetti *dios* ’jumalainen’ liitetään molemmissa homeerisissa eepoksissa 32 eri sankariin. Toisaalta tunnusomaisia epiteettejä käytetään ainoastaan yhdestä jumalasta tai sankarista: esimerkiksi Atheneesta käytetty epiteetti *glaukōpis* ’päilyväsilmä’. (Parry 1980b: 126–128, 130, 144–146.)

Parry kuitenkin huomauttaa, etteivät kaikki homeeristen eeposten epiteetit ole koristeellisia. Hän havaitsee erityisen (*particularized*) epiteetin olemassaolon, jota käytetään nimenomaan sen merkityksen eikä metrisen muodon takia. Esimerkki tällaisesta erityisestä epiteetistä on Odysseukseen liitetty epiteetti *polytropos* ’kekseliäs’, joka esiintyy *Odyssiassa* ainoastaan kaksi kertaa (1.1 ja 10.330). Arkaaisen kauden yleisö tunnistaisi heti erityisen ja koriste-epiteetin semanttisen eron. Silloin, kun epiteettiä ei käytetty toistuvasti tietyn substantiivin kanssa, se ei ole voinut jäädä huomiotta eepiseen runoutteen perehtyneeltä yleisöltä. Parryn mukaan erityisen epiteetin voi yleensä tunnistaa sen paikasta heksametrisäkeessä. Epiteetti on mahdollisesti erityinen silloin, kun sen ja substantiivin välillä on muitakin sanoja, ja aina erityinen silloin, kun kyseessä on säkeenylitys, joka merkitsee ’läheisesti yhteen kuuluvien sanojen jakautumista eri säkeisiin’ (KS). (Parry 1980b: 154–157, 161–165.)

John Miles Foley luopuu Parryn formula-käsitteestä ja siitä ajatuksesta, että perinteisen fraseologian rakenteita on käytetty ainoastaan niiden metrisen muodon takia. Foley (1991) tutkii *Immanent Art. From Structure to Meaning* -teoksessaan sitä, miten suullisissa ja suullisperäisissä teoksissa esiintyvät perinteisen fraseologian rakenteet ilmaisevat merkitystä. Hän mieltää homeeriset eepokset nimenomaan suullisperäisiksi teoksiksi, eli kirjallisiksi teoksiksi, joissa esiintyy suullisesta perinteestä juontuva fraseologia Foley mukaan suullisissa ja suullisperäisissä teoksissa merkitys muodostuu perinteisen referentiaalisuuden (*traditional referentiality*) kautta. Perinteisillä rakenteilla on luontainen (*inherent*) merkitys, eli niiden esiintyessä aktivoituu konteksti, joka on laajempi kuin niiden esiintymäyhteys säkeessä siten, että ne viittaavat suulliseen perinnekontekstiin. Näin yksittäinen perinteinen rakenne ei ”toistu”, vaan jokainen esiintymä on ainutkertainen. Pienin luontaista merkitystä kantava rakenne on lauseke, kuten substantiivi- ja-epiteetti -lauseke. Luontainen merkitys poikkeaa kirjalliselle kulttuurille ominaisesta annetusta (*conferred*) merkityksestä, joka määräytyy kirjailijan huolellisista valinnoista tekstiyhteyden mukaan. (Foley 1991: 5–8, 15, 32, 39, 57, 145.)

Foley toteaa, että koska homeeriset eepokset ainakin juontavat juurensa suullisesta perinteestä, niitä on tulkittava perinteisen referentiaalisuuden kautta. Hänen mukaan mikäli epiteetti vaikuttaa epäsovivalta tekstiyhteydessään, lausekkeen tulisi tulkita koko eepoksen perinnekontekstin mukaan. Esimerkiksi lauseke *glaukōpis Athēnē* 'päilyväsilmiä Athene' ei viittaa ainoastaan jumalattaren silmiin, vaan se ilmaisee kokonaisia perinteisiä käsityksiä kyseisen yksityiskohdan avulla. Perinteiset rakenteet ovat tällöin taloudellinen tapa ilmaista monimutkaisia asioita esitystilanteessa. Eeppiseen lauluperinteeseen perehtynyt yleisö tiesi, minkälaisia merkityksiä jokainen ilmaus toi mukanaan. (Foley 1991: 22; Foley 2009: 64–65, 71, 74.) Toisaalta on vaikea nykyään määrittellä ja palauttaa tällaisten perinteisten rakenteiden laajempaa kontekstia ja sitä, mitä merkityksiä viittaaminen siihen kontekstiin tuo. Sen lisäksi on vaikea määrittellä, mitkä kaikki rakenteet ovat oikeastaan perinteisiä eivätkä esimerkiksi yhden yksilön osuutta.

Foley käyttää termiä substantiivi-ja-epiteetti -lauseke Parryn havainnollistaman -formulan sijaan. Itsekin vältän tästedes formula-termin käyttöä, sillä en ota kantaa siihen, ovatko poimimani lausekkeet formuloita vai ei. Termillä substantiivi-ja-epiteetti -lauseke viitataan siihen, että substantiiviin on liitetty yksi tai pari epiteettiä, jotka joko edeltävät substantiiviaan tai ovat sen jäljessä.

3 HOMEERINEN EPITEETTI KÄÄNNÖSONGELMANA

Tässä luvussa tarkastelen homeerista epiteettiä käännoistutkimuksen näkökulmasta. Luvussa 3.1 määrittelen, mitä tarkoitan käännosongelmalla, minkä jälkeen paikannan homeerisen epiteetin käännosongelmia aiheuttavia piirteitä sekä kartoitan erilaisia lähestymistapoja sen kääntämiseen. Pohdintani perustuu antiikintutkijoiden käsityksiin, kääntäjien kommentteihin esipuheissaan sekä henkilökohtaisiin havaintoihini *Odyseian* alkutekstiä lukiessani. Seuraavassa luvussa 3.2 esittelen käännostrategian käsitettä sekä jakoa globaaliin ja paikallisiin käännostrategioihin. Globaalista käännostrategiasta tarkastelen yksityiskohtaisemmin kotouttamista ja vieraannuttamista (ks. luku 3.2.1), kun taas paikallisiin käännostrategioihin paneudun esittelemällä Jan Pedersenin (2011) kehittämän kielenulkoisten kulttuuristen viittausten käännostrategialuokittelun (ks. luku 3.2.2). Pedersenin mallin pohjalta olen luonut omaa luokittelua tutkielmani tarpeisiin (ks. luku 4.2).

Kääntämistä tarkastellessani määrittelen ensiksi tiettyjä käsitteitä. Käytän termiä lähdeteksti, kun viitataan alkuperäiseen tekstiin, ja kohdeteksti, kun viitataan käännokseen. Lähdekieli puolestaan on kieli, josta käännetään, ja kohdekieli se, jolle käännetään. Kulttuureita käsitellessäni taas käytän termejä lähde- ja kohdekulttuuri viitaten vastaavasti siihen kulttuuriin, joka on tuottanut alkuperäisen tekstin, ja siihen kulttuuriin, joka vastaanottaa käännoksen. (Tieteen termipankki: Käännoistieteen termistö: *lähdekieli; lähdeteksti; kohdekieli; kohdekulttuuri; kohdeteksti; vieraannuttaminen.*)

3.1 Homeerinen epiteetti kulttuurisidonnaisena käännosongelmana

Kaunokirjallisuutta kääntäessään kääntäjät kohtaavat erilaisia teosten kokonaisuuteen ja sanan tasoon liittyviä ongelmatilanteita, joita kutsutaan käännosongelmiksi. Christiane Nordin (1991: 151) mukaan käännosongelma on käännoistyössä ilmenevä objektiivinen haaste, joka on riippumaton kääntäjän kompetenssista tai työteknisistä olosuhteista. Jan Pedersen (2011: 42) toteaa, että käännosongelmat johtuvat lähdetekstin elementeistä, kuten sanaleikeistä tai kulttuurisista viittauksista. Birgit Nedergaard-Larsen (1993) näkee, että kääntämisen ja kulttuurin läheinen suhde toisiinsa tuottaa käännosongelmia, mutta ne eivät kuitenkaan tee kääntämisestä mahdotonta. Nedergaard-Larsen jakaa tällaiset kulttuurisidonnaiset ongelmat kielensisäisiin ja kielenulkoisiin. Kielensisäiset on-

gelmat esiintyvät kielisysteemin sisällä, ja ne johtuvat kielisysteemien eroista. Ne ovat muun muassa yhdelle kielelle ominaisia kieliopillisia kategorioita, metaforia tai idiomeja. Toisaalta kielenulkoiset kulttuurisidonnaiset ongelmat viittaavat kielenulkoiseen todellisuuteen, eli ne ovat viittauksia lähdekulttuuriin liittyviin ilmiöihin, henkilöihin tai tapahtumiin. (Nedergaard-Larsen 1993: 208–210, 237–238.)

Pedersen (2011) käsittelee kielenulkoisia kulttuurisidonnaisia ongelmia tutkien nimenomaan kielenulkoisia kulttuurisia viittauksia (*extralinguistic cultural references*). Ne ovat viittauksia muun muassa paikkoihin, ihmisiin, instituutioihin ja tapoihin, ja useimmat niistä ovat erisnimiä. Pedersen tähdentää, että siinä missä reaaliat eli kulttuurisidonnaiset termit viittaavat todellisiin asioihin (lat. *realia* 'todelliset asiat'), kielenulkoiset kulttuuriset viittaukset viittaavat myös fiktiivisiin asioihin kuten fiktiivisiin hahmoihin. Kyseessä on kielenulkoinen kulttuurinen viittaus, mikäli kielen tuntemus ei itsessään auta ymmärtämään viittauksen tarkoitetta. Ymmärtääkseen sen kielenkäyttäjät tarvitsee tietoa kielenulkoisesta maailmasta eli siitä kulttuurista, johon kielellisen ilmauksen tarkoite kuuluu. (Pedersen 2011: 44, 48, 51.)

Homeeristen epiteettien tapauksessa kreikan kielen tuntemus ei riitä avaamaan epiteettien ja näiden määrittämien pääsanojen merkityksiä. Homeeristen eeposten kokoaminen sijoitetaan arkaaiseen kauteen, ja niiden katsotaan pohjautuvan varhaisempiin eepisiin runoihin, jotka näyttävät sisältävän tietoa mykeneläisestä ajasta ja mytologiasta (ks. luku 2.1). Homeeriset eepokset ovat suullisperäisiä teoksia, ja Foleyn mukaan suullisperäisiä teoksia on tulkittava perinteisen referentiaalisuuden kautta (ks. luku 2.3.2). Miel-län siis homeerisissa eepoksissa esiintyvän substantiivi- ja epiteetti -lausekkeen yhdeksi luontaista merkitystä kantavaksi yksiköksi, joka viittaa kreikkalaiseen eepiseen laulu-perinteeseen kuuluvaan mytologiseen tarkoitteeseen ja ilmaisee perinteisiä käsityksiä. Kyseessä on tällöin kulttuuri-, aikakausi- ja genresidonnainen ilmaus: tarvitaan kulttuurista tietoa kreikkalaisesta mytologiasta, arkaaisen kauden Kreikasta ja eepisestä laulu-perinteestä, jotta voi ymmärtää homeeristen epiteettien merkityksiä. Toisaalta on vaikeaa määrittellä, millaisia perinteisiä käsityksiä jokainen epiteetti pääsanoineen ilmaisee esiintyessään. Nykylukijoilta puuttuu eepiseen runouteen perehtyneen yleisön omaksuma merkitysten kaikupohja, ja vanhaa eepistä lauluperinnettä on vaikeaa palauttaa. Homeerinen epiteetti pääsanoineen poikkeaa nykyajan kielenulkoisista kulttuurisista viittauksista siten, että sen merkitys ei ole enää tarkasti määriteltävissä.

Suuri ajallinen, kielellinen ja kulttuurinen etäisyys eeposten luontovaiheen ja nykyajan välillä tuottaa objektiivisia haasteita homeerisen epiteetin tulkittamiseen ja kääntämiseen. Parry huomauttaa, että homeerisia epiteettejä ei voi tulkita ja kääntää onnistuneesti, sillä lukijat ja kääntäjät noudattavat oman aikakauteensa liittyviä kirjallisuuden konventioita. Hän toteaa, että lukijat etsivät epiteettien taustalta erityistä merkitystä, jota niillä formuloiden rakenneosina ei luonnostaan ole. (Parry 1980a: 171.) Kreikkalaisen kääntäjän Dimitris Maronitisin (2008: 384) mukaan epiteetit kaikkine muotoineen ovat tunnettu huolenaihe Homeroksen kääntäjille. Pentti Saarikoskikin (2017: 21) vahvistaa homeerisen epiteetin haasteen kertomalla *Odysseian* suomennoksen esipuheessaan, että ”[e]eposten toistuvat formulat ja epiteetit ovat kääntäjän ehkä kaikkein vaikein ongelma –”.

Homeerisen epiteetin käännösongelman lähestyminen vaihtelee sen mukaan, millaiseksi kääntäjät mieltävät epiteetin. Richard Hamilton Armstrong (2005) toteaa, että ennen formulateoriaa kääntäjät sivuuttivat formulaisen kielenkäytön ja epiteetit tyylillisinä epäjohdonmukaisuuksina. Formulateoria kuitenkin johti huomaamaan niitä eeposten piirteitä, jotka kielivät eeposten palautuvan suulliseen perinteeseen. Kääntäjä joutuu tällöin päättämään, millä tavalla hän kääntäisi toistuvia epiteettejä: jättääkö niitä kääntämättä, jos epiteettejä ajatellaan pelkästään runomitan täyteenä, vai kääntääkö niitä kauttaaltaan samalla tavalla ja uskollisesti, jos ajatellaan formuloiden olevan tietoinen runollinen strategia? (Armstrong 2005: 177.) Maronitis (2008: 384) väittää, että mikäli kääntäjä mieltää epiteetit tärkeiksi eepisen runouden piirteiksi, joiden arvo ylittää niiden metrisen tehtävänsä, kääntäjän tulisi ponnistella keksiäkseen mahdollisimman osuvan käännösratkaisun.

Kääntäjät saattavat päätyä vastakkaisiinkin ratkaisuihin toistuvan epiteetin kääntämisessä ja kääntää niitä joko kauttaaltaan samalla tavalla tai kontekstin mukaan. Saarikoski (2017: 21) kertoo säilyttäneensä homeerisen kielen toisteisuuden *Odysseian* suomennoksessaan kääntämällä toistuvia formuloita ja epiteettejä suunnilleen samalla tavalla läpi teoksen. Toisaalta Emily Wilson (2018) kertoo kääntäneensä epiteettien toistoja eri tavalla tapauksesta toiseen tutkimalla jokaisen epiteetin konnotaatioita kontekstin mukaan. Hän huomauttaa, että suullisessa tai osittain kirjoitustaitoisessa kulttuurissa toistot ja toistuvat epiteetit ohjaavat kuulijoita huomaamaan asioita nopeasti etenevässä kerroksessa. Toisaalta perinteinen runokieli toistoineen saattaa hämmentää, jopa kyllästy-

tää kirjalliseen kulttuuriin tottuneita lukijoita, ja toistoja pidetään kirjailijan laiskuutena tai haluttomuutena luonnehtia hahmoja ja näiden tekoja. (Wilson 2018: 84.)

3.2 Käännösstrategiat ongelmien ratkaisemisessa

Käännöstutkimuksessa puhutaan käännösstrategioista, joita käytetään käännösongelmien ratkaisemiseen. Riitta Jääskeläinen (1993: 116) toteaa, että käännösstrategiat ovat periaatteita, joiden avulla kääntäjä pyrkii saavuttamaan mahdollisimman tehokkaalla tavalla käännöksen tavoitteita. Strategia-termiä on käytetty Ritva Leppihalmeen mukaan käännöstieteellisessä tutkimuksessa 1980-luvulta lähtien. Tätä ennen ilmiöstä käytettiin muita nimityksiä kuten metodi, menettelytapa, käännösratkaisu, käännösvaihto tai käännösmuutos. (Leppihalme 2007: 365.) Pedersen (2011: 69) kertoo kuitenkin, että käännösstrategia on vakiintunein termi. Itse käytän termiä käännösstrategia tässä tutkielmassa.

Käännösstrategioita on tutkittu käännöstieteessä erilaisista lähtökohdista, ja yleensä ne esitellään luokitteluina. On olemassa eri tarkoituksiin kehitettyjä luokitteluja, joissa käännösstrategioiden määrä vaihtelee neljästä jopa kolmenkymmeneen. On laadittu toisaalta erikoistuneita luokitteluja, jotka käsittelevät tiettyjen elementtien kääntämistä: esimerkiksi Nedergaard-Larsenin (1993) reaalioiden eli kulttuurisidonnaisten elementtien käännösstrategialuokittelu. Toisaalta joissakin yleisissä luokitteluissa tutkijat ottavat huomioon myös kieliopilliset elementit: esimerkiksi Chesterman (1997) jakaa käännösstrategiat syntaktisiin eli kieliopillisiin, semanttisiin ja pragmaattisiin käännösstrategioihin. Tutkijat saattavat kuitenkin lähestyä samaa ilmiötä eri näkökulmista ja nimittää samaa asiaa eri tavoin, mikä johtaa terminologisesti harhaan. Omassa tutkielmassani käytän pohjana Pedersenin (2011) kehittämää käännösstrategialuokittelua kielenulkoisista kulttuurisista viittauksista (ks. luku 3.2.2).

Tutkijat jakavat usein käännösstrategiat kahteen luokkaan: globaaliin eli kokonaisstrategiaan ja paikallisiin käännösstrategioihin. Kokonaisstrategia voidaan määritellä kääntäjän yleisiksi periaatteiksi ja ensisijaisiksi toimintatavoiksi, jotka määräävät paikallisia käännösstrategioita (Jääskeläinen 1993: 116; Leppihalme 2007: 366). Paikallisstrategioita puolestaan käytetään tekstin sisällä esiintyviin yksittäisiin käännösongelmiin (Leppihalme 2007: 366). Yksi tavallisimmista käännösongelmista paikallisella tasolla ovat

kulttuurisidonnaiset käsitteet, jotka ovat vieraita kohdekielelle ja -kulttuurille. Esimerkkinä kääntäjän yleistason päätöksestä Pedersen (2011: 69) esittää kääntäjän valinnan kotouttamisen ja vieraannuttamisen välillä (ks. luku 3.2.1).

Käännösstrategian valintaan vaikuttavat eri seikat, ja kääntäjän valinnat puolestaan vaikuttavat sekä itse käännökseen että sen lukijoihin. Leppihalmeen mukaan käännösstrategioiden valinta riippuu monesta tekijästä kuten aikakaudesta, tekstilajista tai kustantajasta. Hän huomauttaa myös, että kääntäjien valitsemat strategiat vaikuttavat käännetyn kirjallisuuden vastaanottoon eli siihen, millaisen kuvan lukijat saavat teoksesta, kirjoittajasta ja lähdekulttuurista. (Leppihalme 2007: 365, 373.) H. K. Riikonen toteaa, että eri aikoina tehdyt antiikin kirjallisuuden käännökset ovat erilaisia, mikä ei johdu kuitenkaan ainoastaan kielen muuttumisesta. Käännökset heijastavat kunakin aikakautena valitsevia käännösihanteita ja -periaatteita sekä lisääntyntä antiikkia koskevaa tietoa. (Riikonen 2007b: 582.)

Erottaakseni sen, milloin puhun käännöksen kokonaisstrategiasta ja milloin paikallisista käännösstrategioista tässä tutkielmassa, käytän tästedes paikallisista käännösstrategioista nimitystä käännösstrategia ja kokonaisstrategiatermin sijaan nimityksiä kotouttaminen ja vieraannuttaminen.

3.2.1 Kotouttaminen ja vieraannuttaminen

Kotouttamisen ja vieraannuttamisen käsitteet ovat vakiintuneet käännöstieteessä muun muassa Friedrich Schleiermacherin ja Lawrence Venutin kautta. Romantiikan aikana eläneen saksalaisen Schleiermacherin mukaan kääntäjä voi joko jättää kirjoittajan mahdollisimman rauhaan ja ohjata lukijan hänen luokseen, tai jättää lukijan rauhaan ja ohjata kirjoittajan häntä kohti. Schleiermacher itse suosii romantiikkojen käännösihanteen mukaisesti, että kääntäjä säilyttää lähdetekstin vierautta siten, että hän pysyttelee lähellä lähdetekstin kieliasua ja ilmaisutapoja. (Ruokonen 2004: 66–67 < Schleiermacher 1838.) Merkittävä nykyajan teos, joka käsittelee vieraannuttamista ja kotouttamista, on amerikkalaisen Lawrence Venutin vuonna 1995 julkaistu *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. Venuti puolustaa vieraannuttavaa kääntämistä, jossa kääntäjä tuo tekstin vierauden esiin ja pyrkii rikkomaan kohdekielessä vallitsevia normeja käyttämällä esimerkiksi vähemmän tunnettua tai marginaalista kieltä. Toisaalta kotouttami-

sessä sopeutetaan vieras teksti kohdekielen vallitseviin konventioihin pyyhkimällä vieraus pois ja korostamalla käännöksen sujuvuutta. Näin tekstistä ei edes huomaa sen olevan käännös, mikä puolestaan peittää kääntäjän näkyvyyden eli kääntäjän roolin käännösprosessissa. (Venuti 1997: 1–2, 20–21.)

Kääntäjä voi siis suhtautua tekstin vierauteen valitsemalla kahdesta menettelytavasta: hän voi joko tuoda esiin lähdetekstin vierauden käännöksessä, jolloin kyse on vieraannuttamisesta, tai muokata käännöstä siten, että se vastaa kohdekuulttuurin odotuksia ja normeja, jolloin kyse on kotouttamisesta (Ruokonen 2004: 63). Käytännössä vieraannuttamisessa kääntäjä säilyttää lähdekielen ja -kuulttuurin vieraat piirteet tai ilmiöt käännöksessä ilman, että hän muuttaa niitä kohdekielen normien mukaiseksi. Vieraannuttavan kääntämisen voidaan näin katsoa kunnioittavan lähdetekstiä. (Leppihalme 2007: 372.) Ruokonen tähdentää, että vieraannuttamisessa lukija osallistuu lukutapahtumaan aktiivisesti, ja hänen aikaisemmat ajatusmallinsa saattavat muuttua. Toisaalta hän huomauttaa, että liika vieraannuttaminen saattaa tuottaa tekstejä, joita vain harvat lukijat pystyvät ymmärtämään, miksi voidaan katsoa jopa elitistiseksi. (Ruokonen 2004: 75, 78.) Kotouttamisessa taas kääntäjä pyrkii saattamaan tekstin tutummaksi lukijoille. Kääntäjä ei katso lukijan pystyvän vastaannottamaan ja ymmärtämään vierautta, mikä kuitenkin saattaa johtaa passiiviseen lukukokemukseen, joka vain vahvistaa lukijan olemassa olevia ajatusmalleja. Kohdekielen lukijat eivät saa näin mahdollisuutta tutustua aidosti lähdetekstiin ja sen kirjoittajaan eikä siihen aikaan ja paikkaan, jota teksti kuvaa. (Ruokonen 2004: 75, 78; Leppihalme 2007: 373.)

Tutkielmassani tarkastelen homeeristen epiteettien käännösstrategioita, ja niiden perusteella pohdin näkyvillä olevaa suomentajan valintaa kotouttamisen ja vieraannuttamisen välillä. Toisaalta pelkästään yhdessä *Odyseian* laulussa esiintyvien homeeristen epiteettien käännösstrategioiden perusteella en pysty tekemään johtopäätöksiä koko suomennoksessa toteutetusta kotouttamisesta tai vieraannuttamisesta. Lisäksi käännöksen arviointiin suhteessa kotouttamiseen ja vieraannuttamiseen liittyy monia tekstin piirteitä, kuten tekstissä esiintyvät kulttuurisidonnaiset viittaukset ja reaaliat (Koskinen-Paloposki 2015: 81). Tämän suuruisen tutkimusaineiston perusteella havaitsen siis jotakin tendenssejä, jotka liittyvät epiteettien kääntämiseen ja siihen, miten *Odyseia* on ylimalkaan välitetty suomalaisille lukijoille kunakin aikana.

3.2.2 Kielenulkoisten kulttuuristen viittausten käänösstrategiat

Tutkielmassani nojaan Pedersenin (2011) laatimaan luokitteluun tv-tekstityksissä esiintyvien kielenulkoisten kulttuuristen viittausten käänösstrategioista, ja sen pohjalta luon omaa luokittelua tutkielmani tarpeisiin (ks. luku 4.2). Hänen luokituksensa on mielestäni looginen ja kattava, ja se soveltuu paitsi tv-tekstitysten myös kaunokirjallisuuden kielenulkoisten kulttuuristen viittausten tutkimiseen. Pedersen jakaa kielenulkoisten kulttuuristen viittausten käänösstrategiat seitsemään yläkategoriaan, joista melkein jokainen haarautuu kahteen alakategoriaan. Käänösstrategioiden yläkategoriat ovat säilyttäminen, spesifikaatio, suora käänös, yleistys, korvaus, poisto ja virallinen vastine. Hän mainitsee, että käänösstrategialuokitteluissa yleensä sijoitetaan käänösstrategiat pitkin akselia, joka ulottuu lähdesuuntautuneista kohdesuuntautuneisiin käänösstrategioihin. (Pedersen 2011: 71; 76.) Pedersen nimittää vieraannuttamista ja ko-touttamista edistäviä käänösstrategioita vastaavasti lähde- ja kohdetekstisuuntautuneiksi käänösstrategioiksi. Tässä yhteydessä, jossa esittelen Pedersenin luokittelua, käytän hänen noudattamiaan termejä. Itse käytän kuitenkin termejä vieraannuttaminen ja ko-touttaminen, sillä ne ovat perinteisesti käytettyjä käänöstutkimuksessa.

Säilyttäminen on Pedersenin mukaan kaikista lähdesuuntautunein ja uskollisin käänösstrategia lähdetekstille, sillä siinä lähdetekstin vieras elementti esiintyy kohdetekstissä. Täydellinen säilyttäminen tarkoittaa sitä, että vieras ilmaus siirretään sellaisenaan kohdetekstiin. Kohdekieleen mukautettu säilyttäminen puolestaan tarkoittaa sitä, että vieras ilmaus muokataan kohdekielen konventioihin sopivaksi, esimerkiksi muokataan ilmauksen kirjoitusasua. (Pedersen 2011: 77–78.) Ongelmana säilyttämisessä Pedersen (2011: 78) näkee sen, että käänösstrategiana se ei auta lukijaa hahmottamaan mahdollisesti täysin vierasta käsitettä. Toisaalta Leppihalme (2007: 368) toteaa, että kyseinen käänösstrategia tuo paikallisväriä käänökseen.

Toinen lähdesuuntautunut käänösstrategia on spesifikaatio. Siinä vieras elementti säilytetään, mutta lisätään samalla tietoa, jota ei ole lähdetekstissä. Näin ollen kohdetekstin kielenulkoisen kulttuurin viittaus on tarkempi kuin lähdetekstin. Spesifikaatiota ovat täydentäminen ja lisäys. Täydentämisessä lisätään tietoa, joka sisältyy lähdetekstin nimityksessä, eli avataan esimerkiksi lyhenne tai lisätään selventävä sana nimeen. Lisäyksessä puolestaan lisätään tietoa, joka sisältyy lähdetekstin ilmaukseen ja on osa sen merkitystä tai konnotaatiota, esimerkiksi erisnimeen lisätään luonnehtiva adjektiivi.

Spesifikaatiolla kääntäjä ohjaa lukijoita, mikä saatetaan kuitenkin tulkita holhoavaksi. (Pedersen 2011: 76, 79–80; 82.)

Seuraava käännösstrategia Pedersenin luokittelussa on suora käännös, joka hänen mukaansa sijoittuu lähde- ja kohdesuuntautuneiden käännösstrategioiden välimaastoon. Suorassa käännöksessä ei välitetä konnotaatioita eikä yritetä ohjata kohdekulttuurin lukijaa ymmärtämään kielenulkoista kulttuurista viittausta. Suora käännös jaetaan käännöslainaan ja mukautettuun suoraan käännökseen. Käännöslainassa kaikki lähdetekstin sanan tai ilmauksen osat käännetään suoraan kohdekielelle morfeemi morfeemilta, mikä yleensä tuottaa neologismeja. Ainoat muutokset, jotka tapahtuvat, ovat pakollisia, lähde- ja kohdekielen välisistä kieliopillisista eroavaisuuksista johtuvia. Käännöslaina saattaa kuitenkin vaikuttaa kömpelöltä kohdetekstin lukijoista. Suorasta käännöksestä on olemassa myös lähdetekstille vähemmän uskollinen versio: mukautettu suora käännös. Siinä tehdään valinnaisia eikä pakollisia muutoksia, jotta lähdetekstin ilmaus sopisi kohdekulttuurin konventioihin, esimerkiksi muutetaan sanajärjestystä. (Pedersen 2011: 83–85.)

Yleistys on ensimmäisenä esitelty kohdesuuntautunut käännösstrategia, jossa korvataan kielenulkoinen kulttuurinen viittaus spesifiin asiaan yleisellä ilmauksella. Tuloksena on vähemmän spesifi ilmaus verrattuna lähdetekstiin. Yleistys tapahtuu käyttämällä joko hyperonyymia tai parafraasia. Yleistävässä hyperonymiassa lähdetekstin ilmaus korvataan joko hyperonyymilla eli yläkäsitteellä tai holonyymilla eli kokonaiskäsitteellä. (Pedersen 2011: 76, 85.) Leppihalme varoittaa, että yläkäsitteen käännösstrategiaa käytettäessä kohdeteksti latistuu, sillä lähdetekstin yksityiskohtaisuus katoaa. Toisaalta hän näkee etuna sen, että sisältö välittyy. (Leppihalme 2007: 369.) Yleistyksen toisessa alakategoriassa, yleistävässä parafrasissa, lähdekielen ilmaus korvataan parafrasilla eli merkitystä välittävällä ilmauksella. Tällä tavalla pyritään selventämään kohdekielen lukijalle lähdekielen ilmaus säilyttämällä sen merkitys tai kontekstuaalisesti relevantteja konnotaatioita. Parafraasi ei ole yhtä tarkka kuin lähdekielen ilmaus vaan likimääräinen synonyymi, ja se on yleensä pitempi. (Pedersen 2011: 88–89.)

Seuraava kohdesuuntautunut käännösstrategia Pedersenin mallissa on korvaus, joka haarautuu kulttuuriseen ja tilanteiseen korvaukseen. Kulttuurisessa korvauksessa kielenulkoinen kulttuurinen viittaus poistetaan ja korvataan joko kohde- tai lähdekulttuurille tutummalla kielenulkoisella kulttuurisella viittauksella. Korvaaminen kohdekulttuurin

tutulla käsitteellä on Pedersenin luokittelun kohdesuuntautunein käänösstrategia, sillä siinä vieras elementti poistetaan ja sen tilalla käytetään kotouttavampaa vastinetta. Tutun ilmauksen käyttö tekee lähdekielen ilmauksesta ymmärrettävän tai mauttoman näkökulmasta riippuen. Tilanteisessa korvauksessa taas kielenulkoisen kulttuurisen viittauksen merkitys poistetaan kokonaan ja korvataan erimerkityksisellä ilmauksella, joka sopii tilanteen kontekstiin. (Pedersen 2011: 89–90, 92, 95.)

Poistossa kielenulkoinen kulttuurinen viittaus poistetaan kokonaan käänöksestä. Pedersen toteaa, että poistoa voidaan pitää kohdesuuntautuneena käänösstrategiana, sillä ongelmallinen vieras elementti jätetään pois käänöksestä. Poistoa saatetaan käyttää tilanteissa, joissa se on ainut mahdollinen vaihtoehto, tai sitten kääntäjä voi valita sen laiskuuttaan. Sen vastuullinen käyttö edellyttää kuitenkin vaihtoehtoisten käänösstrategioiden puntarointia ennen siihen päätymistä. (Pedersen 2011: 96.) Leppihalmeen (2007: 372) mukaan kääntäjä katsoo joskus parhaaksi jättää tietyn kohdan kokonaan pois, jos hän mieltää sen tarpeettomaksi tai sopimattomaksi tekstin toimivuuden kannalta tai jos tämä on annettu hänen tehtäväkseen.

Pedersenin luokittelun lopussa on virallinen vastine, joka on joko vakiintuneessa käytössä oleva vastine tai jokin virallisen tahon päätös. Sitä ei pidetä kuitenkaan perinteisenä käänösstrategiana. Tilanteessa, jossa virallinen vastine on olemassa, ei yleensä synny käänösongelmaa, sillä ratkaisu on jo ennestään valmis. (Pedersen 2011: 74, 76, 97, 100.)

4 TUTKIMUSAINEISTO JA -MENETELMÄ

4.1 Tutkimusaineisto

Tutkimukseni aineisto koostuu *Odysseian* 6. laulun alkutekstistä ja sen neljästä suomennoksesta: Elias Lönnrotin ja Otto Mannisen runosuomennoksista sekä Pentti Saarikosken ja Paavo Castrénin proosasuomennoksista. *Odysseian* 6. laulu on 331 säettä pitkä kertomus siitä, miten Odysseus haaksirikkoutuu faiaakien saarelle, jossa hän kohtaa kuninkaan Alkinooksen tyttären Nausikaan. Valitsin kyseisen laulun tutkimusaineistoksi, sillä nimenomaan Elias Lönnrotin kuudennen laulun tulkinta on ensimmäinen yritys suomentaa *Odysseiaa*. Sen lisäksi viidennestä ja kuudennesta laulusta alkaa eepoksen varsinainen seikkailuosa, jossa Odysseusta esitellään lukijoille; ensimmäisessä neljässä laulussa häntä etsitään. Näin ollen pidin järkevältä tarkastella, mitä epiteettejä esiintyy tällaisessa *Odysseian* juonen kannalta olennaisessa laulussa. En ole kuitenkaan ottanut mukaan tarkasteluun muita lauluja, sillä muuten tutkielmani olisi paisunut. Olen käyttänyt eri aikakausien ja eritaustaisten suomentajien laatimia runo- ja proosasuomennoksia, jotta aineistoni olisi mahdollisimman monipuolinen. En ole kuitenkaan käsitellyt seuraavia lapsille tehtyjä mukaelmia: Sirkka Immen *Odysseun harharetket: suorasanaisesti kerrottuna* (1916) ja Arto Kivimäen *Odysseia lapsille* (2005). Lastenkirjallisuuteen ja lapsille kääntämiseen liittyy erityispiirteitä, jotka muodostavat aivan oman tutkimusaiheensa.

Aineistoni varhaisin suomennos ja ensimmäinen yritys *Odysseian* suomentamiseksi on Elias Lönnrotin heksametritulkinta eepoksen kuudennesta laulusta. Se ilmestyi vuonna 1855 otsikolla *Homeeron Odysseian Kuudes Runoilema* aikakauskirjassa *Suomi, Tidskrift i fosterländska ämnen* (Kivistö–Riikonen 2007: 30). Lönnrot tunnetaan *Kalevalan* kokoonpanijana, suomenkielisen sanaston luoja, lääkärinä ja kääntäjänä. Opiskellessaan filosofian kandidaatiksi hän luki muun muassa kreikkaa. (Majamaa 2007: 186–188.) Lönnrotin aikana Keski-Euroopassa vallitsi Wolfen teoria, jonka mukaan homeeriset eepokset palautuvat vanhaan suulliseen perinteeseen ja ne koottiin kirjoituksen omaksumisen jälkeen (ks. luku 2.2). Wolfen teoria vaikutti Lönnrotiin, mikä johtikin *Kalevalan* kokoamiseen. (Kaukonen 1979: 49–50.)

Vuonna 1924 runoilija Otto Manninen julkaisi ensimmäisen kokonaisen *Odysseian* heksametrisuomennoksen. Tehdessään päätöksen Homeroksen suomentamisesta Manninen ei kuitenkaan osannut vielä kreikkaa (Heino 1970: 10). Mannisen suomennos oli omana

aikanaan kulttuuriteko, sillä kokonaisuun heksametrikkäänöksiin ei yletty ennen häntä. Siitä huolimatta kreikankielistä heksametrieppiikkaa oli jo noin sadan vuoden ajan suomennettu heksametriin (Oksala 1979: 72). Manninen sopeutti heksametria antiikin runouden suomennoksiin käyttämällä muun muassa runsaasti loppuheittoja ja poikkeavaa sanajärjestystä. Hän loi myös omaperäisiä yhdyssanoja esimerkiksi homeerisista epiteeteistä. Suomentajan käyttämä sanavarasto ulottuu ylevästä tyylistä kansanrunoudelle ja kansankielelle ominaisiin sanoihin. (Sironen 2007: 260–262.) Mannisen suomennoksen lopussa on Kreikan kirjallisuuden professori O.E. Tudeerin ja Lauri O. Th. Tudeerin laatima selitysosio. Laulun 6 selitykset eivät liity kuitenkaan epiteetteihin. Kuudennen laulun nimi Mannisen suomennoksessa on *Kuudes laulu. Odysseus saapuu faiakilaisten maahan*.

Mannisen suomennoksen julkaisusta oli kulunut 48 vuotta, kun vuonna 1972 ilmestyi ensimmäinen *Odysseian* proosasuomennos runoilija Pentti Saarikoskelta. Saarikoski oli tuottelias kääntäjä, joka oli ehtinyt suomentaa antiikin Kreikan kirjallisuutta ennen *Odysseian* suomennostaan. Hän oli opiskellut jonkin verran kreikkaa sekä koulussa että yliopistossa. Saarikosken *Odysseian* suomennoksen erikoisuutena on kuitenkin se, että sitä ei tehty suoraan lähdetekstistä, vaan se perustuu Victor Bérardin ranskannokseen vuosilta 1924–1925. Bérardin laitoksesta monia jaksoja oli merkitty sulkuihin myöhemmin epäaitoina lisäyksinä. Saarikoski kuitenkin jätti ne kokonaan kääntämättä ja tuotti näin suomennoksen, joka on jonkinlainen *Odysseian* lyhennetty laitos. (Riikonen 2017: 303–304, 306–307.) Sen lisäksi laulutkin ovat osaksi eri järjestyksessä. Kuudes laulu Saarikosken suomennoksessa on nimeltään *Odysseuksen saapuminen fajakien maahan*.

Vuonna 2016 eli 44 vuotta Saarikosken suomennoksen jälkeen ilmestyi uusin *Odysseian* proosasuomennos klassillisen filologian emeritusprofessori Paavo Castrénilta. Castrén on uransa aikana julkaissut laajalle yleisölle suunnattua tietokirjallisuutta, ja hän on myös kääntänyt antiikin kirjallisuuden teoksia, muun muassa Hesiodoksen runoutta. Hänen *Odysseian* suomennoksensa sisältyy *Homeros. Troijan sota ja Odysseuksen harharetket* -teokseen, joka sisältää myös monta suomennettua laulua *Iliasta*. Suomentaja on siis kääntänyt yksiin kansiin kokonaisuudessaan *Odysseian* ja osan *Iliasta*. Castrén (2016) kertoo esipuheessaan, että hän ryhtyi kirjoittamaan kokoomateosta antiikin mytologiasta Otavan ehdotuksesta vuonna 2013. Paneuduttuaan aiheeseen hän kuitenkin huomasi, että homeerisia eepoksia olisi parempaa käsitellä erikseen. Niinpä hän ehdotti kustantajalle, että tulos julkastaisiin omana teoksenaan. (Castrén

2016: 10.) Castrénin suomennoksen loppuosassa on selitysosio, jossa ei selitetä kuitenkaan homeerisia epiteettejä. Kuudennen laulun nimi hänen suomennoksessaan on *Kuudes laulu. Odysseus ja Nausikaa*.

Tutkimuskohteenani ovat erisnimiin liitetyt epiteetit, joita pidän kiehtovina ilmaisuvuorilta ja semanttiselta hämäryydeltään. Tarkastelen siis sellaisia epiteettejä, jotka liittyvät *Odysseian* 6. laulun mies- ja naispuolisten henkilöhahmojen ja jumalien erisnimiin sekä kansannimityksiin. Olen ottanut mukaan tarkasteluun myös kansannimitykset kuten *Faiēkes* 'faiaakit', sillä ne ovat erisnimiä kreikassa, ja ne kirjoitetaan isolla alkukirjaimella. Aineistossani esiintyy myös kaksi tapausta, joissa erisnimi on kirjoitettu pienellä alkukirjaimella, mikä johtunee käyttämästäni kreikankielisestä *Odysseian* laitoksesta: *ennosigaios* (6.326) 'maan järisyttävä' ja *nymfai* (6.105) 'erilaisten luonnonpaikkojen naispuolisia jumalolentoja kreikkalaisessa mytologiassa' (KS s.v. *nymfi*). Voidaan kuitenkin kyseenalaistaa, voiko *nymfit*-sanaa mieltää erisnimeksi. Pidän molempia viime mainittuja sanoja erisniminä, mikä noudattaakin niiden sanakirjamääritelmiä (LSJ s.v. *Ἐννοσίγαιος*; Middle Liddell s.v. *νύμφη*). *Ennosigaios*-sanaa käytetään muualla homeerisissa eepoksissa Poseidonin epiteettinä, mutta 6. laulussa se toimii substantiivina, johon liittyy epiteetti. Aineistossani on myös yksi tapaus (6.47), jossa Atheneelle liitetty epiteetti *glaukōpis* 'päilyväsilmiä' esiintyy yksinään jumalattaren nimen tilalla substantiivisessa eikä adjektiivisessa merkityksessä. En ota kuitenkaan sitä mukaan tarkasteluun, sillä tarkasteltavana on epiteetti, joka toimii pääsanansa määritteenä.

Tutkielmani analyysiyksikkö on epiteetti, joka on osa substantiivi-ja-epiteetti - lauseketta eli sellaista lauseketta, joka muodostuu substantiivista, tässä tapauksessa erisnimestä, ja yhdestä tai kahdesta epiteetistä. Mikäli substantiivi-ja-epiteetti - lausekkeessa on useampi kuin yksi epiteetti, tarkastelen näitä yksi kerrallaan. Tutkimusyksikköni on siis yksittäinen epiteetti: esimerkiksi jos yhdessä substantiivi-ja-epiteetti - lausekkeessa on kaksi epiteettiä, kuten lausekkeessa *polytlas dios Odysseus*, kyseessä on kaksi eikä yksi tutkimusyksikköä. Yleensä tapauksissa, joissa substantiivi-ja-epiteetti - lausekkeessa on kaksi epiteettiä, jokainen näistä käännetään eri käännsstrategialla. Välttääkseni monimutkaisen käännsstrategialuokittelun, jossa olisi useiden käännsstrategioiden yhdistelmiä, päätin käsitellä kunkin kahdesta epiteetistä erillisenä tutkimusyksikkönä eikä yhtenä useampisanaisena ilmauksena. Poimiessani epiteettejä lähdetekstistä en ota kantaa siihen, ovatko ne Parryn mukaan koristeellisia vai erityisiä (ks. luku 2.3.2). Olen siis laskenut mukaan kaikki epiteetit, jotka liittyvät jumalien, mies- ja

naispuolisten henkilöhahmojen erisnimiin sekä kansannimityksiin, esiintyvät ne sitten laulussa 6 kerran tai useammin. Lisäksi tarkastelen ainoastaan epiteettien kääntämisessä käytettyjä käänösstrategioita eikä näiden määrittelemien erisnimien käänösstrategioita. Toisaalta epiteetin käänösstrategiaa analysoidessani huomioin aina sen määrittelemän pääsanana, sillä ne muodostavat yhdessä yhden luontaista merkitystä kantavan yksikön (ks. luku 3.1).

Olen poiminut yhteensä 160 suomennettua epiteettiä mukaan lukien epiteettien poistot. Sellaiset lähdetekstin epiteettien vastineet, jotka puuttuvat suomennoksista, on laskettu mukaan, sillä miellän poiston päteväksi käänösstrategiaksi (ks. luku 4.2). Sen lisäksi Pentti Saarikoski on jättänyt kokonaan kääntämättä tiettyjä 6. laulun kohtia, joihin kuuluu kolme epiteettiä. Olen laskenut nämäkin mukaan aineistoni kappalemäärään poistoina.

4.2 Tutkimusmenetelmä

Tutkielmassani hyödynnän menetelminä morfosemanttista analyysia ja vertailua. Suomennosten vertailun avulla on mahdollista havaita suomentajien suosimia käänösstrategioita homeeristen epiteettien kääntämisessä ja kartoittaa niiden yleisyyttä tiettyinä aikoina. Kyseessä on pääosin laadullinen ja osittain määrällinen tapaustutkimus. Lasken eri havaintojen lukumääriä, joiden avulla kuvaan yleisiä piirteitä homeeristen epiteettien kääntämisestä.

Aloitin työni tunnistamalla ja poimimalla epiteetit näiden esiintymisjärjestyksensä mukaan luvussa 4.1 esitetyin kriteerein. Jaottelin sitten epiteetit sen mukaan, esiintyykö epiteetti laulussa 6 ensimmäistä kertaa vai toistamiseen. Noudatin tiettyjä periaatteita päättääkseni, milloin kyseessä on saman epiteetin toisto ja milloin eri epiteetin ensiesiintymä. Mikäli sama epiteetti, kuten *megalētōr* 'jalomieli', liittyy useisiin erisnimiin, miellän sen ensiesiintymään kunkin erisnimen yhteydessä erilliseksi esiintymäksi enkä saman epiteetin toistoksi. Sen lisäksi sama epiteetti, kuten *dios* 'jumalainen', saattaa olla toisaalta toisen lausekkeen ainut epiteetti, toisaalta toisen lausekkeen toinen epiteetti. Katson sen ensiesiintymän kussakin tapauksessa erilliseksi esiintymäksi. Lopuksi, mikäli sama epiteetti esiintyy pääsanansa kanssa eri kohdissa heksametrisäkeessä, miellän sen ensiesiintymän kussakin kohdassa erilliseksi esiintymäksi. Näillä ratkaisuille olen

halunut säilyttää kunkin substantiivi- ja -epiteetti -lausekkeen yksilöllisyyden. Tapauksilla, joissa sama epiteetti esiintyy eri olosuhteissa, lienee ollut merkitystä eeposten runokielessä.

Epiteettien poimiminen tapahtui siten, että kirjasin ylös Excel- taulukkoon epiteetin sisältävän säkeen, sillä säkeen asiayhteys havainnollistaa epiteetin käyttöä. Seuraavaksi poimin kaikkien epiteettien ja niiden sisältävien säkeiden vastineet suomennoksista. Runosuomennoksista poimin vastaavat yksi tai pari säettä ja proosasuomennoksista, joista ei löydy numeroituja säkeitä, vastaavat yksi tai pari virkettä. Saarikosken suomennoksen kohdat, joita ei ole käännetty lainkaan, on varustettu 'ei saatavilla' N/A-merkinnällä liitteessä 2. Analyysissäni käytetty aineisto käännsstrategioineen löytyy Excel-tiedostona (ks. liite 2) tutkielman lopusta. Olen kuitenkin sisällyttänyt liitteeseen ainoastaan epiteetit ja niiden määrittämät substantiivit enkä kokonaisia säkeitä tai virkkeitä, jotta tiedosto mahtuisi poikkisuunnaltaan tulostusarkkiin.

Seuraavaksi vertailin lähdetekstiä kohdeteksteihin analysoimalla kreikankielisten epiteettien ja näiden suomennosten rakennetta ja merkitystä. Epiteettien analysoinnissa olen käyttänyt apuna pääosin *Liddell-Scott-Jonesin kreikkalais-englantilaista sanakirjaa* (LSJ) ja Kaarlo Forsmanin toimittamaa kreikka–suomi-, kreikka–ruotsi-sanakirjaa. Kaarlo Forsman laati vuonna 1888 *Anthologia Homerica* -lukukirjan, jonka loppuosasta löytyy sanakirja, joka on ainoa kreikka–suomi-sanakirja, jonka olen löytänyt. LSJ-sanakirjan valintaa puolestaan puoltaa sen kattavuus, ajantasaisuus ja sen perinteinen käyttö antiikintutkimuksessa. Mikäli olen hyödyntänyt analyysissäni muiden kreikka–englanti-sanakirjojen määritelmiä, mainitsen ne vastaavassa yhteydessä. Tulkitsin sitten suomenkielisiä vastineita pääosin *Kielitoimiston sanakirjan* (KS) ja *Nyky-suomen sanakirjan* (NS) avulla, kun kyseessä oli vanha runosuomennos. Morfosemanttisen analyysin ja vertailun avulla havaitsin kustakin epiteetistä käytetyn käännsstrategian. Epiteettien käännsstrategioiden perusteella pohdin suomentajan valintaa kotouttamisen ja vieraannuttamisen välillä.

Homeeristen epiteettien käännsstrategialuokittelua ei ole olemassa käytettyjen käännsstrategioiden todentamiseksi, eikä mikään muu luokittelu sellaisenaan soveltunut tutkelmani tarpeisiin. Näin ollen loin oman luokittelun ja käytin pohjana luvussa 3.2.2 esitettyä Pedersenin mallia kielenulkoisista kulttuurisista viittauksista. Otin mukaan luokitteluuni ainoastaan ne käännsstrategiat, jotka löytyivät epiteettien

suomennosten perusteella. Pedersen (2011: 74) huomauttaa, että hänen mallinsa perustuu pääosin semanttisiin toimintoihin, ja se ei auta analysoimaan syntaktisia eli kieliopillisia muutoksia lähde- ja kohdekielen väliin. Tarkastelen kieliopillisia muutoksia homeeriselle epiteetille tunnusomaisen yhdysadjektiivin yhteydessä luvussa 5.3. Muokkasin ja laajensin Pedersenin luokitusta omilla havainnoillani sekä yhdellä Pekka Kujamäen havaitsemalla kulttuurisidonaisten elementtien käännösstrategialla. Kujamäki (2013) toteaa *Vertaileva kääntäjä, vertaileva tutkija: kieltenvälinen vertailu käännöstieteessä* -artikkelissaan, että kulttuurisidonnainen käsite on mahdollista korvata käännöksessä saman loogisen kategorian kohyponymilla eli vieruskäsitteellä. Hän nimittää tätä kotouttavaa käännösstrategiaa kohyponymiseksi käännökseksi havainnollistamansa hyperonyymisen käännöksen mukaisesti, joka puolestaan merkitsee käsitteen korvaamista yläkäsitteellä. (Kujamäki 2013: 385–386.) Noudatan molempia Kujamäen käännösstrategianimityksiä omassa luokittelussani.

Seuraavaksi määrittelin epiteettien kääntämisessä käytettyjä käännösstrategioita suhteessa kotouttamiseen ja vieraannuttamiseen. Kuten luvussa 3.1 totesin, homeerinen epiteetti pääsanoineen viittaa kreikkalaiseen eeppiseen lauluperinteeseen kuuluvaan mytologiseen tarkoitteeseen ja ilmaisee perinteisiä käsityksiä. Homeeriset epiteetit poikkeavat nykyajan kielenulkoisista kulttuurisista viittauksista siten, että niiden merkitys ei ole enää tarkasti määriteltävissä. Näin epiteetin käännösstrategian määrittely joko kotouttavaksi tai vieraannuttavaksi ei aina täsmää Pedersenin luokittelun kanssa.

Voidakseni määritellä epiteetin käännösstrategian joko kotouttavaksi tai vieraannuttavaksi kiinnitin huomiotani niihin seikkoihin, jotka tekevät homeerisesta epiteetistä vieraan kohdetekstin lukijoille. Epiteetit toistuvat homeerisissa eepoksissa jopa useiden hahmojen yhteydessä ja konteksteissa, jotka eivät näytä liittyvän suoranaisesti epiteetin merkitykseen. Näin epiteeteillä näyttää olevan pelkästään koristeellista eikä käytännöllistä merkitystä, eli niitä käytetään milloin tahansa ilman, että niitä on valittu juuri kulloistakin kontekstia varten. Kirjallisilta konventioilta odotetaan vähemmän toisteisuutta kuin suullisen perinteen konventioilta sekä johdonmukaista hahmojen luonnehdintaa. Odotetaan siis, että jokainen epiteetti sopii määrittelemänsä hahmon tai asian tietynhetkiseen tilaan. Silloin, kun 'askelnopsa Akhilleus' *Iliassa* (18.77) ei juokse vaan keskustele äitinsä kanssa tai 'nopsa laiva' kuvataan *Odyssiassa* (10.407) vedettynä rannalle, lukijat kummeksuvat. He olisivat odottaneet eri epiteettiä, joka sopisi paremmin kuhunkin tilanteeseen. Mikäli epiteetit käännetään suoraan, ne saattavat vai-

kuttaa irrelevanteilta kontekstinsa suhteen tai banaaleilta. Katson epiteetin käännösstrategian vieraannuttavaksi, mikäli epiteetti säilyttää koristeellisen roolinsa ja vaikuttaa näin irrelevantilta tai muuten vaikeasti hahmotettavalta tekstiyhteydessään. Vieraannuttavilla käännösstrategioilla pysytään mahdollisimman lähellä lähdetekstin epiteettiä muun muassa säilyttämällä tai kääntämällä se suoraan, ja muistutetaan kohdetekstin lukijaa tekstin vieraasta alkuperästä. Toisaalta miellän käännösstrategian kotouttavaksi, mikäli epiteetistä tehdään vähemmän koristeellisen eli se korvataan sanalla tai ilmauksella, joka selventää epiteetin merkitystä, tai sitten epiteetti poistetaan. Näin tuotetaan sujuvaa kohdetekstiä, joka vastaa lukijoiden odotuksia. Käännösstrategian määrittelyyn joko kotouttavaksi tai vieraannuttavaksi liittyy kuitenkin tietty subjektiivisuus, joka saattaa vaihdella lukijan mukaan.

Homeeristen epiteettien käännösstrategialuokitteluni muodostuu kahdeksasta käännösstrategiasta, ja se havainnollistuu seuraavassa asetelmassa 2.

ASETELMA 2. Homeeristen epiteettien käännösstrategialuokittelu.

HOMEERISTEN EPITEETTIEN KÄÄNNÖSTRATEGIAT	
<i>VIERAANNUTTAVAT</i>	<i>KOTOUTTAVAT</i>
1) Säilyttäminen <ul style="list-style-type: none"> • epiteetti siirretään translitteroituna - sellaisenaan - vähäisin muutoksin 	1) Yleistys <ul style="list-style-type: none"> • yhdyssana korvataan - suoraan käännetyllä yhdysosalla - parafrasilla
2) Osittainen käännöslaina <ul style="list-style-type: none"> • toinen yhdysosa säilytetään ja toinen käännetään suoraan ➤ esiintyy myös lisäyksineen 	2) Korvaus <ul style="list-style-type: none"> • yhdyssana korvataan sanalla, joka ei vasta yhdysosien merkitystä • yhdysosa korvataan erimerkityksisellä sanalla
3) Suora käännös <ul style="list-style-type: none"> • yhdyssana käännetään - täydellisellä käännöslainalla - suoraan, mutta mukautettuna kohdekielelle (ei käännöslaina) • yhdistämätön epiteetti käännetään sanakirjavastineeseen ➤ esiintyy myös lisäyksineen 	3) Poisto <ul style="list-style-type: none"> • epiteetti poistetaan kokonaan käännöksestä
4) Hyperonyyminen käännös <ul style="list-style-type: none"> • yhdysosa korvataan yläkäsitteellä 	
5) Kohyponyyminen käännös <ul style="list-style-type: none"> • yhdysosa korvataan vieruskäsitteellä 	

5 EPITEETTIEN KÄÄNTÄMINEN *ODYSSEIAN* SUOMENNOKSISSA

Luku 5 on tutkielmani analyysiluku. Luvussa 5.1 esittelen, mitä käännösstrategioita on sovellettu homeerisiin epiteetteihin ja miten ne eroavat neljässä tutkitussa suomennoksessa. Epiteettien käännösstrategioiden perusteella teen päätelmiä suomentajien valinnasta kotouttamisen ja vieraannuttamisen välillä. Seuraavissa luvuissa 5.2 ja 5.3 tarkastelen vastaavasti, miten homeeriselle epiteetille tunnusomainen yhdysadjektiivi ja toisto on tulkittu. Lopuksi luvussa 5.4 kokoan yhteen ja tarkastelen analyysini tuloksia sekä pohdin käännösajankohdan vaikutusta epiteettien käännösstrategioiden käyttöön.

Olen jaotellut homeeristen epiteettien suomennokset käännösstrategioittain luvussa 4.2 kuvatus luokittelun mukaan, ja esittelen käännösstrategiat vieraannuttavimmasta kotouttavimpaan. Havainnollistan kunkin käytetyn käännösstrategian aineistosta poimituilla esimerkeillä, joissa epiteetit on kursivoitu. Esittelen ensin lähdetekstin esimerkissäkeeseen ja sitten sen translitteraation. Numero 6 viittaa *Odysseian* 6. lauluun ja sen perässä oleva numero vastaavaan säkeeseen. Lähdetekstin esimerkissäkeeseen jälkeen esittelen yhden tai useamman suomentajan suomennoksia. Runosuomennoksista on mukana yksi tai useampi vastaava säe numeroituna. Proosasuomennoksista taas on esitelty yksi tai useampi vastaava virke sivu- ja rivinumeroineen, joka lasketaan numerosta yksi aina uuden sivun alkaessa. Jokaisen esimerkin perään on merkitty vastaavan suomentajan nimilyhenne ja suomennoksen vuosiluku. Englanninkielisiin sanakirjoihin perustuvien epiteettien määritelmien suomennokset, jotka esiintyvät esimerkkien selittämisessä tässä analyysiluvussa ja liitteessä 2, ovat minun.

Suomentajista käytän seuraavia nimilyhenteitä sekä esimerkkien perässä että taulukoissa: EL (= Elias Lönnrot), OM (= Otto Manninen), PS (= Pentti Saarikoski) ja PC (= Paavo Castrén). Toisaalta silloin, kun viittaa kuhunkin suomennokseen varsinaisessa tekstissä, käytän kunkin suomentajan sukunimeä. Olen käyttänyt myös erilaisia tunnuksia käännösstrategioista liitteessä 2 tilan puutteen vuoksi. Käytetyt tunnukset ovat seuraavat: säily (= säilyttäminen), osa (= osittainen käännöslaina), suora (= suora käännös), hype (= hyperonyyminen käännös), kohy (= kohyponyyminen käännös), yle (= yleistys), korva (= korvaus) ja poisto (= poisto).

5.1 Aineistossa käytetyt homeeristen epiteettien käänösstrategiat

Aineistossani olen havainnut kahdeksan homeeristen epiteettien käänösstrategiaa, joita esittelen käänöskohtaisesti seuraavassa taulukossa 1.

TAULUKKO 1. Homeeristen epiteettien käänösstrategiat käänöskohtaisesti.

Käänösstrategia	Suomentaja_Aikakausi				YHT.
	EL 1855	OM 1924	PS 1972	PC 2016	
<i>VIERAANNUTTAVAT</i>					
Säilyttäminen	3	3	2	1	9
Osittainen käänöslaina	-	2	2	1	5
Suora käänös	21	18	14	7	60
Hyperonyyminen käänös	-	1	-	1	2
Kohyponyminen käänös	4	3	1	2	10
Yhteensä	28	27	19	12	86
<i>KOTOUTTAVAT</i>					
Yleistys	4	7	6	5	22
Korvaus	7	4	9	5	25
Poisto	1	2	6	18	27
Yhteensä	12	13	21	28	74
YHTEENSÄ	40	40	40	40	160

Taulukosta 1 havaitaan, että 160 käytetystä homeeristen epiteettien käänösstrategiasta yli puolet (86 esiintymää) ovat vieraannuttavia, kun taas kotouttavia käänösstrategioita on käytetty 74 kertaa. Taulukosta 1 ilmenee myös, että aineiston yleisin käänösstrategia on suora käänös (60 esiintymää). Toiseksi käytetyin käänösstrategia on poisto (27 esiintymää), jota seuraavat läheisesti korvaus (25 esiintymää) ja yleistys (22 esiintymää). Loppuja aineistoni käänösstrategioita on käytetty niukasti, ja jokaisesta löytyy joko tasan tai alle kymmenen esiintymää: kohyponyymistä käänöstä on käytetty 10 kertaa, säilyttämistä 9 kertaa, osittaista käänöslainaa 5 kertaa ja hyperonyymistä käänöstä 2 kertaa.

Vieraannuttavia käänösstrategioita on käytetty enemmän Lönnrotin (28 esiintymää) ja Mannisen (27 esiintymää) runosuomennoksissa kuin Saarikosken (19 esiintymää) ja Castrénin (12 esiintymää) proosasuomennoksissa. Kotouttavia käänösstrategioita

puolestaan esiintyy enemmän Castrénin (28 esiintymää) ja Saarikosken (21 esiintymää) suomennoksissa kuin Mannisen (13 esiintymää) ja Lönnrotin (12 esiintymää) suomennoksissa. Lönnrotille nimenomaan suoran käännöksen käyttö näyttää olevan ensisijainen käännösstrategia homeerisen epiteetin käännösongelman ratkaisemisessa: vähän yli puolet (21 esiintymää) hänen 40 käyttämästään käännösstrategiasta ovat suoria käännöksiä. Sekä Manninen että Saarikoski ovat myös käyttäneet enimmäkseen suoria käännöksiä (18 ja 14 esiintymää vastaavasti). Saarikosken toiseksi eniten käyttämä käännösstrategia on korvaus (9 esiintymää). Lönnrot ja Manninen ovat käyttäneet korvausta 7 ja 4 kertaa vastaavasti ja Castrén puolestaan 5 kertaa. Castrénin käyttämistä käännösstrategioista huomiota herättää poistojen määrä (18 esiintymää), joka on suomennosten joukossa suurin. Saarikoski on poistanut 6 epiteettiä suomennoksestaan, kun taas Manninen on poistanut 2 epiteettiä ja Lönnrot puolestaan ainoastaan yhden. Lisäksi Castrén on käyttänyt vähemmän suoria käännöksiä (7 esiintymää) kuin muut suomentajat.

Taulukon 1 perusteella havaitaan, että siirryttäessä runosuomennoksista proosasuomennoksiin suoran käännöksen käännösstrategia näyttää vähenevän, kun taas poistojen määrä näyttää nousevan. Lönnrot ja Manninen ovat käyttäneet eniten suoria käännöksiä, ja näin epiteetti säilyttää koristeellisen roolinsa. Lisäksi he ovat poistaneet epiteettejä harvoin. Saarikoskikin on kääntänyt epiteetit enimmäkseen suoraan, mutta hän on myös korvannut niitä sanoilla tai ilmauksilla, jotka selventävät epiteetin merkitystä, tai poistanut niitä kokonaan. Castrén taas on käyttänyt eniten poistoja ja vähiten suoria käännöksiä painottaen näin suomennoksen sujuvuutta. Loput aineistossa käytetyt käännösstrategiat eivät näytä kuitenkaan noudattavan selvää ajallista kehityskaavaa, vaan suomentajat käyttänevät niitä tapauskohtaisesti.

5.1.1 Säilyttäminen

Säilyttämistä on käytetty 9 kertaa aineistossa. Epiteetit ovat säilyneet Lönnrotin ja Mannisen suomennoksissa kussakin kolmesti, Saarikosken suomennoksessa 2 kertaa ja Castrénin suomennoksessa kerran. Säilyttämisessä epiteetti siirretään sellaisenaan kohdekielelle. Tässä tutkielmassa kyse on erilaisista kirjaimistoja käyttävistä kielistä, joten sana myös translitteroidaan siirrettäessä. Säilyttäminen on joko täydellistä tai mukautettu kohdekieleen. Se on aineiston vieraannuttavin käännösstrategia, sillä siinä lähdeteks-

tin vieras elementti säilyy ja edellyttää näin kohdekielen lukijoilta tietämystä vieraasta käsitteestä ja kulttuurista. Täydellinen säilyttäminen havainnollistuu seuraavassa esimerkissä (2).

(2) -- ἰδρις, ὃν Ἥφαιστος δέδαεν καὶ Πάλλας Ἀθήνη --
-- idris, hon Hēfaistos dedaen kai *Pallas* Athēnē -- (6.233)

Jollen Heefaisto sekä *Pallas* Ateena on suonu -- (EL 1855: 6.233)
-- taituri, jolle Hefaistos on itse ja *Pallas* Athene -- (OM 1924: 6.233)

Esimerkissä (2) kerrotaan käsityöläisestä, joka on oppinut taitonsa Atheneelta ja Hefaistokselta. Athenen epiteetti on tässä yhteydessä *Pallas*, jonka merkitys on edelleen hämärä. Sana juontanee juurensa joko verbistä *pollō* 'heiluttaa: tässä keihästä' tai substantiivista *pallas* ~ *neanis* 'nuori tyttö, neito' (Middle Liddell s.v. *νεάνις*; *Πάλλας*). Lönnrot ja Manninen ovat hyödyntäneet täydellistä säilyttämistä käänösstrategiakseen, mikä ei anna kuitenkaan lisätietoa lukijalle siitä, mitä *Pallas* tarkoittaa. Toisaalta kyseinen epiteetti on vakiintunut käytettäväksi sellaisenaan suomennoksissa ja ylipäänsä antiikintutkimuksessa ilman, että sitä käännetään kohdekielelle.

Säilyttäminen voi tapahtua myös siten, että vierasta epiteettiä muokataan hieman, mitä kuvaan seuraavassa esimerkissä (3).

(3) -- Ζεὺς δ' αὐτὸς νέμει ὄλβον Ὀλύμπιος ἀνθρώποισιν --
-- Zeus d' autos nemei olbon *Olympios* anthrōpoisin -- (6.188)

Näet sä *Olympon* Tsey jokasellen määräsi onnen -- (EL 1855: 6.188)
Itse *Olympoksen* Zeus säättää, onko ihmisen osa -- (PC 2016: 245, 4)

Esimerkissä (3) Nausikaa kertoo Odysseukselle, kuinka Zeus määrittää ihmisten onnen. Tässä tapauksessa Zeuksesta on käytetty adjektiivia *Olympios*, joka tarkoittaa 'olympolaista, Olympoksen asukasta' (LSJ s.v. *Ὀλύμπιος*). Epiteetin kantasana on manner-Kreikassa sijaitsevaa *Olympos*-vuori, jota pidetään pääjumalien asuinpaikkana antiikin Kreikan uskonnossa. Lönnrot ja Castrén ovat molemmat säilyttäneet epiteetin, vaikka hieman mukautettuna, jolloin kyse on mukautetun säilyttämisen käänösstrategiasta. Lähdetekstin 'olympolaisen' sijaan on käytetty *Olympos*-sanan genetiiviä. Epiteetistä on tullut näin *Zeus*-substantiivin genetiivimääräite. Jokainen suomentaja noudattaa myös oman aikakauteensa liittyviä antiikin Kreikan nimien taiputuksen sääntöjä. Nykyään -*os*-loppuiset antiikin nimet taipuvat säännöllisesti -*ks*:llisenä (Nimien taiputus), kuten ilmenee Castrénin suomennoksesta. Vierassanan säilyttäminen kohdetekstissä ei selitä

kohdelukijoille sitä, mitä *Olympos* merkitsee antiikin Kreikan uskonnossa tai miten se liittyy tiettyyn yhteyteen. Näin se lienee synnyttänyt vierauden vaikutelman ainakin Lönnrotin 1800-luvun suomennoksen lukijoissa, joiden antiikin tietämys lienee ollut heikompi kuin nykylukijoiden.

5.1.2 Osittainen käännöslaina

Osittaisia käännöslainoja esiintyy aineistossa 5 kertaa, joten käännösstrategiana se ei ole kovin yleinen. Sitä on käytetty Mannisen ja Saarikosken suomennoksessa kussakin 2 kertaa ja kerran Castrénin suomennoksessa. Toisaalta Lönnrot ei ole käyttänyt sitä lainkaan. Osittaisessa käännöslainassa yhdyssanamuotoisen epiteetin toinen osa säilytetään ja toinen taas käännetään suoraan. Se on vieraannuttava käännösstrategia, sillä se säilyttää lähdetekstin vieraan elementin. Havainnollistan käännösstrategiaa seuraavassa esimerkissä (4).

- (4) -- τῆ δέ θ' ἄμα νόμφαι, κοῦραι Διὸς αἰγιόχοιο --
-- tē de th' hama nymfai, kourai Dios aigiokhoio -- (6.105)
-- *aigiinkantaja*-Zeun sulo-tyttäret, metsien immet -- (OM 1924: 6.105)

Esimerkissä (4) kerrotaan, kuinka Artemis vaeltaa vuorilla nymfeineen, jotka ovat Zeuksen tyttäriä. Zeuksen epiteetti *aigiokhoio* on yksikön genetiivimuoto *aigiokhos*-epiteetistä, joka tarkoittaa 'aigista kantavaa' (LSJ s.v. αἰγίοχος). Yhdyssanan alkuosan taustalla on substantiivi *aigis* 'Zeuksen kilpi' (Middle Liddell s.v. αἰγίς), ja sen jälkiosa puolestaan tulee verbistä *ekho* 'kantaa: esimerkiksi aseita' (LSJ s.v. ἔχω). Epiteetti on käännetty siten, että alkuosan *aigis*-sana on säilynyt suomennoksessa taivutettuna suomen genetiiviin. Epiteetin jälkiosan merkitys 'ekho', on siirretty suomennokseen sanassa *kantaja*. Epiteetin alkuosan säilyttämisen ja jälkiosan suoran käännöksen perusteella tulkitsen käännösstrategian osittaiseksi käännöslainaksi. Vierassanan säilyttäminen kohdetekstissä ei anna kuitenkaan lisätietoa kohdelukijalle siitä, mitä *aigis* on, joten *aigiinkantaja* herättäne vierauden vaikutelman.

Osittainen käännöslaina esiintyy aineistossani myös lisäyksineen, eli epiteetin eteen tai sen perään on lisätty jokin täytesana, jota ei löydy lähdetekstistä eikä se ole selittävä. Käännösstrategian käyttö on kuitenkin marginaalista, ja sillä ei näytä olevan suoranaista vaikutusta kotouttamiseen ja vieraannuttamiseen.

(5) – – “Κλυθί μευ, αἰγιόχοιο Διὸς τέκος, Ἀτρυτώνη – –
– – “Klythi meu, *aigiokhoio* Dios tekos, Atrytōnē – – (6.324)

Voimin voittamaton tytär *aigiinkantajan ylhän!* (OM 1924: 6.324)
Ylvään aigiinkantajan voittamaton tytär! (PC 2016: 247, 23)

Esimerkissä (5) Odysseus rukoilee Athenea, josta on käytetty nimitys *Atrytōnē* ’väsymätön’ (LSJ s.v. *Ἀτρυτώνη*). Zeukseen on liitetty epiteetti *aigiokhos* ’aigista kantava’, jonka esittelin viime esimerkissä (4). Manninen on lisännyt tulkintansa perään adjektiivin *ylhä*, joka ei löydy kuitenkaan lähdetekstistä. Samaten Castrén on lisännyt täytesanan *ylväs* ennen *aigiinkantaja*-substantiivia Mannisen mallia noudattaen. Mannisen ja Castrénin käyttämä lisäys näyttää tehostavan epiteettiä tässä yhteydessä. On mahdollista kuitenkin, että Mannisen tapauksessa lisäys johtuu runomitasta, toisin kun Castrénin proosasuomennoksessa, jossa se toimii ainoastaan tehostavana.

5.1.3 Suora käännös

Aineiston selvästi yleisin käännösstrategia on suora käännös, jota on käytetty 60 kertaa aineiston 160 käännösstrategiasta. Suoraa käännöstä on eniten käytetty Lönnrotin suomennoksessa, jossa se esiintyy 21 kertaa. Suorasta käännöksestä on Mannisen suomennoksessa 18 esiintymää, Saarikosken suomennoksessa 14 esiintymää ja Castrénin suomennoksessa 7 esiintymää. Tulkiten käännösstrategian suoraksi käännökseksi, suosii sitten suomentaja yhtä tai toista epiteetin vaihtoehtoisista etymologisista selityksistä. En siis arvioi suomentajan käyttämän etymologisen selityksen paikkansapitävyyttä tai -pitämättömyyttä vaan totean näkyvillä olevan käännösstrategian. Suora käännös toteutuu tässä tutkielmassa kolmella tavalla.

Yhdyssanamuotoinen epiteetti käännetään ensinnäkin täydellisellä käännöslainalla. Täydellinen käännöslaina sisältää lähdetekstin yhdyssanan osia vastaavat, suoraan käännetty suomenkieliset osat. Siinä yhdyssanamuotoinen epiteetti käännetään morfeemi morfeemilta, ja käännös vastaa merkitykseltään lähdetekstin yhdysosien merkitystä. Täydellisessä käännöslainassa tehdyt muutokset ovat pakollisia, ja ne johtuvat kielenvälisistä kieliopillisista eroavaisuuksista. Ne ilmenevät usein kömpelöinä ratkaisuuina ja aiheuttavat vierauden tunnetta kohdetekstin lukijoissa. Täydellinen käännöslaina havainnollistuu esimerkeissä (6) ja (7):

(6) τῆ μιν ἐεισαμένη προσέφη γλαυκῶπις Ἀθήνη – –
tē min eeisamenē prosefē *glaukōpis* Athēnē – – (6.24)

– – haasteli tuttua tuona nyt *päilyväsilmiä* Athene – – (OM 1924: 6.24)
Hänen näköisensä *kiilaskatseinen* jumalatar sanoi: – – (PS 1972: 100, 19)

Esimerkissä (6) Athene ilmestyy Nausikaan unessa tämän ystävän muodossa neuvoakseen Nausikaata pesemään vaatteensa. Atheneen liitettyä epiteettiä *glaukōpis* on käytetty ainoastaan Atheneesta. Se on muodoltaan bahuvriihi ja tarkoittaa kirjaimellisesti ’sel-laista, jolla on hohtavat silmät’ (LSJ s.v. γλαυκῶπις). Epiteetin merkitys on kuitenkin kiistanalainen. Bahuvriihin jälkiosa tulee substantiivista *ōps* ’silmä, kasvot, katse’ (LSJ s.v. ὄψ). Toisaalta epiteetin alkuosalle on esitetty kahta etymologista selitystä. Vallalla olevan etymologisen selityksen mukaan sana juontaa juurensa adjektiivista *glaukos*, joka on myös monitulkintainen. *Glaukos*-adjektiivin merkitys on joko ’hohtava’ tai ’sinivihreä, harmaa’ (LSJ s.v. γλαυκός). Toisen etymologisen selityksen mukaan epiteetin *glaukōpis* alkuosa juontaa juurensa substantiivista *glauks* (ks. esim. Forsman s.v. γλαυκῶπις). *Glauks* on ’pieni pöllö, *Athene noctua*’ (LSJ s.v. γλαύξ) tai suomalaisittain ’minervanpöllö’ (Jonsson 2003: 324). Athenea ei kuitenkaan liitetä pöllöön homeerisissa eepoksissa, eikä itse sana *glauks* esiinny niissä, vaan ainoa pöllö, jota mainitaan *Odyseiassa* (5.66), on *skōps* (West 1988: 80). *Skōps* on ’*Strix scops*’ (LSJ s.v. σκῶψ) tai suomeksi ’kyläpöllönen’ (Jonsson 2003: 324).

Manninen on tulkinnut Athenea *päilyväsilmiäksi*, joka on bahuvriihihdyssana lähdetekstin mukaisesti. Mannisen suomennos sisältää sanojen *glaukos* ja *ōps* suomenkieliset vastineet *päilyvä* ja *silmä*. Suomennoksen alkuosa *päilyvä* johtuu verbistä *päilyä*, joka tarkoittaa ’välkkyä, kimallella, hohdella’ (KS). Se on muodoltaan VA-partisiippi, joka katsotaan adjektiiviksi (VISK § 630). Tulkitsen näin *päilyvä*-sanan vastaavan sanan *glaukos* merkitystä ’hohdosta’ ja ’kimalluksesta’. Epiteetin ainoa morfeemi, jota ei ole suomennettu, on kreikan *-is*-päätte, jonka avulla muodostuu feminiinin yksikön nominatiivimuoto. Se johtuu kuitenkin siitä, että suomessa ei ole sukua. Näiden perusteella miellän käännösstrategian täydelliseksi käännöslainaksi.

Saarikosken mukaan epiteetti *glaukōpis* liittyy Athenen omaan lintuun eli pöllöön, sillä kummallakin lienee ollut samanlainen tuijottava katse. Hän on suomentanut kreikankielisen epiteetin *kiilaskatseiseksi*, jonka hän toteaa olevan virolaisesta ja suomalaisesta sanasta tehty uudissana. (Saarikoski 2017: 21.) Saarikoski on luonut uudissanan ottamalla viron *kiilas*-sanasta sanan muodon eikä merkitystä. *Kiilas* tarkoittaa ’kaljua, liu-

kasta, paljasta’ *Suomi–viro-suursanakirjan* (SVS) mukaan. Sen vartalo *kiil-*, on ymmärrettävissä suomeksi muun muassa *kiiltää*-sanan kautta. Näin ollen katson, että merkitys ’glaukos’ on siirretty Saarikosken suomennokseen sanassa *kiilas*. Vastaavasti merkitys ’ōps’ on siirretty suomennokseen sanassa *katse*. Miellän siis Saarikosken käyttämän käännösstrategian täydelliseksi käännöslainaksi. Lähdetekstin bahuivriihista on tullut *-inen*-adjektiivi suomennoksessa.

(7) οἷη δ’ Ἄρτεμις εἶσι κατ’ οὔρεα ἰοχέαιρα – –
hoiē d’ Artemis eisi kat’ ourea *iokheaira* – – (6.102)

Kun jolloin *ihanuolinen* Artemi vuort’ alas astuu – – (EL 1855: 6.102)

Esimerkissä (7) kerrotaan, miten jumalatar Artemis samoilee vuorilla nymfeineen ja nuolineen villieläinten perässä. Artemiksen epiteetti on tässä yhteydessä *iokheaira* ’nuolia vuodattava’ (LSJ s.v. *ιοχέαιρα*). Yhdyssanan alkuosan taustalla on *ios*-substantiivi, joka tarkoittaa ’nuolta’ (LSJ s.v. *ίός*). Jälkiosa taas tulee verbistä *kheō* ’valaa, vuodattaa’ (LSJ s.v. *χέω*). Lönnrot on suomentanut Artemiksen epiteetin *ihanuoliseksi*. *Iokheaira*-epiteetin suomennoksessa on säilynyt kreikankielisen epiteetin alkuosassa oleva merkitys ’ios’ sanassa *nuoli*. *Iha*-määrite puolestaan tarkoittaa ’iloista, hyvää (mieltä)’ (SKES I). Lönnrot on tulkinnut epiteetin jälkiosan juontavan juurensa verbistä *khairō* ’iloita’ (LSJ s.v. *χαίρω*). Kreikankielisen yhdyssanan sanajärjestys on myös muuttunut siten, että sen *io*-alkuosasta on tullut suomenkielisen yhdyssanan *-nuolinen* jälkiosa. Ero kuitenkin johtuu kreikan ja suomen kielen tavoista yhdistää yhdysosat keskenään. Näiden perusteella tulkitsen Lönnrotin käyttämän käännösstrategian täydelliseksi käännöslainaksi, joka sisältää lähdetekstin yhdyssanan osia vastaavat, suoraan käännetyt suomenkieliset osat. Yhdysadjektiivin muoto on säilynyt suomennoksessa *-inen*-adjektiivina.

Aineistossani esiintyy myös mukautettuja suoria käännöksiä, joissa tehdään valinnaisia eikä pakollisia muutoksia epiteetteihin. Mukautetussa suorassa käännöksessä epiteetti pysyy koristeellisena eikä selvennetä lukijoille, miten se liittyy tekstiyhteyteensä. Näin ollen katson käännösstrategian vieraannuttavaksi. Käännösstrategia havainnollistuu esimerkissä (8).

(8) – – εἰδομένη κούρη ναυσικλειτοῖο δύμαντος – –
– – eidomenē kourē *nausikleitoio* Dymantos – – (6.22)

– – *Mainion laivoiltansa* Dymantin tyttönä ollen – – (EL 1855: 6.22)

Esimerkissä (8) Athene ilmestyy Nausikaan unessa esiintyen tämän ystävänä, Dymaan tyttärenä. Dymas on homeerisissa eepoksissa vähämerkityksinen sankari, joka mainitaan ainoastaan tässä yhteydessä, mutta häneen on kuitenkin liitetty epiteetti. Dymaan epiteetti *nausikleitoio* on maskuliinin yksikön genetiivimuoto *nausikleitos*-epiteetistä. Epiteetin alkuosa tulee *naus*-substantiivista 'laiva' (LSJ s.v. *ναῦς*), ja sen jälkiosana puolestaan on adjektiivi *kleitos* 'maineikas, kuuluisa' (LSJ s.v. *κλειτός*). Epiteetistä on tullut kaksisanainen ilmaus *mainion laivoiltansa* Lönnrotin suomennoksessa. Kreikankielisen yhdyssanan sanajärjestys on myös muuttunut siten, että sen *nausi*-alkuosasta on tullut suomenkielisen ilmauksen loppuun sijoittuva omistusliitteellinen sana. Suomennokseen on lisätty omistusliite, joka puuttuu lähdetekstistä, mikä johtuu kuitenkin kreikan ja suomen kieliopillisista eroista. Lönnrotin vastinetta *mainio* on käytetty vanhahtavassaan merkityksessään 'maineikas, kuuluisa' (NS). Näin ollen katson sen vastaavan yhdyssanamuotoisen epiteetin jälkiosan *kleitos* merkitystä. Lönnrotin ratkaisu muuttaa epiteetin sanajärjestystä ja tehdä siitä kaksisanainen ilmaus vaikuttaa luontevammalta ja ymmärrettävämmältä suomen kielen kannalta kuin esimerkiksi kömpelö käännöslaina *laiva-mainio*. Miellän siis Lönnrotin tekemät muutokset lähdetekstin yhdyssanassa valinnaisiksi, ja tulkiten käännösstrategian mukautetuksi suoraksi käännökseksi. Toisaalta ei selvennetä, miksi Dymasta luonnehditaan juuri ”*mainio laivoiltansa*” tässä yhteydessä, jossa kerrotaan hänen tyttärestään, joka on Nausikaan ystävä. Lukijat saattavat tulkita epiteetin irrelevantiksi, joten pidän käännösstrategiaa vieraannuttavana.

Mukautetuksi suoraksi käännökseksi lasken myös tapaukset, joissa lähdetekstin epiteetti on käännetty suoraan käyttämällä suomessa jo olemassa olevaa sanaa eikä käännöslainaa. Epiteetti pysyy tässäkin tapauksessa koristeellisena eikä selvennetä lukijoille, miten se liittyy tekstiyhteyteensä. Suora käännös toteutettuna tällä tavoin havainnollistuu esimerkeissä (9) ja (10).

(9) – – δώματα πατρὸς ἐμοῦ *μεγαλήτορος* Ἀλκινόοιο.
 – – dōmata patros emou *megalētoros* Alkinooio. (6.299)

Taattoni Alkino'on *jalomielisen* kartano onpi! (EL 1855: 6.299)

Esimerkissä (9) Nausikaa kehottaa Odysseusta lähestymään hänen isänsä Alkinooksen palatsia, jotta hän pyytäisi avustusta kotiinpaluuseensa. Alkinookseen liitetty epiteetti *megalētoros* on maskuliinin yksikön genetiivimuoto *megalētōr*-epiteetistä, jota on käytetty laulussa 6 myös Odysseuksesta. Epiteetti on rakenteeltaan bahuvriihi, ja se tarkoittaa kirjaimellisesti 'sellaista, jolla on suuri sydän' (LSJ s.v. *μεγαλήτωρ*). Epiteetin alku-

osa tulee *megas*-adjektiivista 'suuri, laadultaan tai arvoltaan' (LSJ s.v. μέγας), ja sen jälkiosan taustalla on substantiivi *ētor* 'sydän; usein tunteiden, intohimon ja halun ilmentymispaikkana' (LSJ s.v. ἤτορ).

Lönnrot on suomentanut lähdetekstin bahuvriihin *jalomieliseksi*, joka on *-inen*-adjektiivi ja tarkoittaa 'mieleltään jaloa, henkistä suuruutta osoittavaa' (KS). Katson, että Lönnrotin suomennos *jalomielinen* sisältää *megalētōr*-epiteetin merkitykset 'megas' ja 'ētor'. *Jalo*-adjektiivi vastaa suunnilleen kreikan *megas*-adjektiivin merkitystä 'suuri'. *Mieli* puolestaan, joka on 'ihmisen sisäinen, henkinen olemus, jossa ajatukset, tunteet ja tietoisuus ilmenevät; järki, järjellisyys, mielekkyys' (KS), vastaa *ētor*-sanana merkitystä. Voidaan kuitenkin kyseenalaistaa, onko *mieli* oikeastaan kreikan sanan *ētor* vastine, vai voisiko se olla sen vieruskäsite. Sellaisia aineettomia käsitteitä kuten *ētor* on vaikeaa määritellä ja haastavaa kääntää varsinkin, kun kyseessä on suuri ajallinen ja kulttuurinen etäisyys. Joka tapauksessa *jalomielinen*-sanaa ei voida pitää käännöslainana, sillä se on esiintynyt kirjakielessä jo vuonna 1792 eli ennen Lönnrotia *Vanhan kirjasuomen sanakirjan* (VKS) mukaan. Näin ollen miellä Lönnrotin käyttämän käännösstrategian suoraksi käännökseksi, joka on mukautettu kohdekieleen, sillä on hyödynnetty jo olemassa olevaa suomenkielistä sanaa. Toisaalta lukijat saattavat tulkita tällaisen ylevän epiteetin irrelevantiksi eivätkä välttämättä ymmärrä, miten se liittyy tekstiyhteyteensä. Näin ollen katson käännösstrategian vieraannuttavaksi.

(10) τῆ μιν ἐεισαμένη προσέφη γλαυκῶπις Ἀθήνη – –
tē min eeisamenē prosefē *glaukōpis* Athēnē – – (6.24)

Siksipä muuttaanut puhui noin *sinisilmä* Ateena – – (EL 1855: 6.24)

Esimerkissä (10) käytän samaa *Odysseian* säettä kuin esimerkissä (6). Siinä Athene ilmestyy Nausikaan unessa tämän ystävän muodossa neuvoakseen Nausikaata pesemään vaatteensa. *Glaukōpis*-epiteetti on muodoltaan bahuvriihi, ja se tarkoittaa kirjaimellisesti 'sellaista, jolla on hohtavat silmät' (LSJ s.v. γλαυκῶπις). Epiteetin merkitys on kuitenkin kiistanalainen. Bahuvriihin jälkiosa tulee substantiivista *ōps* 'silmä, kasvot, katse' (LSJ s.v. ὄψ). Toisaalta epiteetin alkuosalle on esitetty kahta etymologista selitystä. Vallalla olevan etymologisen selityksen mukaan sana juontaa juurensa adjektiivista *glaukos*, joka on myös monitulkintainen. *Glaukos*-adjektiivin merkitys on joko 'hohtava' tai 'sinivihreä, harmaa' (LSJ s.v. γλαυκός). Toisen etymologisen selityksen mukaan epiteetin *glaukōpis* alkuosa juontaa juurensa substantiivista *glauks* (ks. esim. Forsman

s.v. *γλαυκῶπις*), joka on ’pieni pöllö, *Athene noctua*’ (LSJ s.v. *γλαύξ*) tai suomalaisittain ’minervanpöllö’ (Jonsson 2003: 324).

Lönnrotin tulkinta *glaukōpis*-epiteetistä on *sinisilmä*, joka sisältää sanojen *glaukos* ja *ōps* suomenkieliset vastineet *sini* ja *silmä*. Suomentaja siis tulkitsee, että lähdetekstin epiteetissä on kyse silmien sinisestä väristä, minkä Teivas Oksala (1979: 74) katsoo tuovan kodikkuutta suomennokseen. Sen lisäksi Lönnrot on säilyttänyt epiteetin muodon bahuviirihina lähdetekstin mukaisesti. Epiteetin yhdysosat on käännetty suoraan, mutta kyseessä ei ole käänöslainaa vaan suomessa jo olemassa oleva sana. Näin ollen miellän Lönnrotin käyttämän käänösstrategian suoraksi käänökseksi, joka on mukautettu kohdekieleen. Toisaalta lukijat eivät välttämättä ymmärrä, miten Athenen ’sinisilmäisyys’ liittyy tähän yhteyteen, joten katson käänösstrategian vieraannuttavaksi.

Suora käänös esiintyy aineistossa myös lisäyksineen. Epiteetin eteen lisätään jokin täytesana, jota ei löydy lähdetekstistä ja joka toiminee selittävänä tai tehostavana lisäyksenä. Lisäyksellä ei näytä olevan suoranaista vaikutusta kotouttamiseen ja vieraannuttamiseen samoin kuin esimerkissä (5) esitellyssä osittaisessa käänöslainassa lisäyksineen. Käänösstrategia toteutuu tällä tavalla aineistossani ainoastaan kerran, mitä kuvaan seuraavassa esimerkissä (11).

(11) ἡ μὲν ἄρ’ ὧς εἶποῦσ’ ἀπέβη γλαυκῶπις Ἀθήνη – –
hē men ar’ hōs eipous’ apebē *glaukōpis* Athēnē – – (6.41)

Poikkesi niin puhunut *kaunis sinisilmä* Ateena – – (EL 1855: 6.41)

Esimerkissä (11) Athene lähtee Olympokseen neuvottuaan Nausikaata. Atheneesta on käytetty samaa epiteettiä *glaukōpis* kuin esimerkissä (6). Lönnrot on kääntänyt epiteetin suoraan *sinisilmäksi*. Hän on lisännyt sen eteen adjektiivin *kaunis*, jota ei löydy kuitenkaan lähdetekstistä. Ratkaisu joko tehostaa epiteetin suoraa käänöstä tai se saattaa johduttaa runomitan vaatimuksista.

Suoraa käänöstä käytetään myös yhdistämättömissä epiteeteissä, mikä merkitsee näiden kääntämistä sanakirjavastineikseen. Sama yhdistämätön epiteetti saattaa toistua eri substantiivien yhteydessä ja konteksteissa, jotka eivät näytä vastaavan epiteetin merkitystä. Sen kääntäminen sanakirjavastineekseen ei anna lukijoille lisätietoa siitä, miksi samaa epiteettiä käytetään useista henkilöistä tai epäsoivalta vaikuttavassa yhteydessä. Tällöin se tuottanee tulkintaongelmia ja vierauden tunnetta kohdekulttuurin ja ylipäänsä

kirjalliseen kulttuuriin tottuneissa lukijoissa, minkä perusteella tulkitseen sen vieraannuttavaksi käänösstrategiaksi. Havainnollistan suoran käänöksen käänösstrategian yhdistämättömien epiteettien kohdalla esimerkissä (12).

(12) Ὠς εἰπὼν θάμνων ὑπεδύσετο δῖος Ὀδυσσεύς --
Hōs eipōn thamnōn hypedyseto dios Odysseus -- (6.127)

Lausunu lähti jo viidastaan *jumalainen* Odysseus -- (EL 1855: 6.127)

Virkki ja lähti jo viidastaan *jumalainen* Odysseus -- (OM 1924: 6.127)

Näin sanoen *jumalainen* Odysseus tuli esiin pensaiden alta --

(PS/1972: 103, 8)

Jalo Odysseus lähti pensaikostaan. (PC 2016: 244, 1)

Esimerkissä (12) Odysseus on herännyt Nausikaan ja tämän palvelijattarien huudoista. Hän leikkaa tuuhean oksan peittääkseen alastomuutensa, jottei hän pelottaisi hunnuttomia nuoria naisia, jotka leikkivät huolettomasti pallolla rannalla. Odysseukseen on liitetty tässä yhteydessä epiteetti *dios*, joka on liitetty homeerisissa eepoksissa 32 eri sankariin (Hainsworth 1988: 270). *Dios* juontaa juurensa sanasta Zeus ja tarkoittaa sekä ’jumalaista’ (Middle Liddell s.v. *δῖος*) että ’loistavaa, jaloa, oivaa’ (LSJ s.v. *δῖος*). Epiteetti lienee tarkoittanut ensin ’Zeuksen kaltaista: ulkonäöltään tai ominaisuutensa takia’ (Hainsworth 1988: 270). Lönnrotin, Mannisen ja Saarikosken tulkinta epiteetistä on *jumalainen*, eli he ovat suomentaneet epiteetin sanakirjavastineekseen. Tämän perusteella miellän suomentajien käyttämän käänösstrategian suoraksi käänökseksi. Lukijat saattavat kuitenkin hämmentyä siitä, miten Odysseusta voi määritellä ’jumalaiseksi’ siinä vaiheessa, kun hän on kauhistuttavan näköinen haaksirikkoinen ja hävettävässä tilanteessa alastomuutensa takia. Sama pätee Castrénin tulkintaan *jalo*, joka on toinen *dios*-epiteetin sanakirjavastineista, joten tässäkin tapauksessa katson käänösstrategian vieraannuttavaksi suoraksi käänökseksi. Lukijat saattavat kummeksua sitä, miten ’jalous’ liittyy tähän häpeälliseen tilanteeseen, johon Odysseus on päätenyt.

5.1.4 Hyperonyyminen käänös

Hyperonyyminen käänös esiintyy aineistossa ainoastaan kaksi kertaa, joten se on harvimminkin käytetty käänösstrategia. Sitä on sovellettu Mannisen ja Castrénin suomenoksessa kussakin kerran. Hyperonyymisessä käänöksessä yhdysosa korvataan suomenoksessa yläkäsitteellä eli ylemmän hierarkiatason käsitteellä. Epiteetin yhdysosa pyritään tuomaan lähemmäksi kohdekulttuurin lukijaa vaihtamalla se ymmärrettäväm-

pään yläkäsitteeseen. Kyseisessä käänösstrategiassa pysytään myös lähellä lähdetekstin epiteettiä ja säilytetään siitä kumpuava mielikuva. Toisaalta epiteetti pysyy koristeellisenä eikä selvennetä lukijoille, miten se liittyy tekstiyhteyteensä. Näin pidän hyperonyymistä käänöstä vieraannuttavana käänösstrategiana. Käänösstrategia havainnollistuu seuraavassa esimerkissä (13):

(13) -- Ναυσικάαν εὐπεπλον: ἄφαρ δ' ἀπεθαύμασ' ὄνειρον --
-- Nausikaan *eupeplon*: afar d' apethaumas' oneiron -- (6.49)

Viehkeäverhon Nausikaan havautti; ja kummeksu in kovin untaan --
(OM 1924: 6.48–49)

-- *kaunispukuisen* Nausikaan, joka oli ymmällään unensa johdosta --
(PC 2016: 242, 24)

Esimerkissä (13) Nausikaa, kuningas Alkinooksien nuori tytär, on herännyt unestaan. Nausikaan epiteetti *eupeplon* on feminiinin yksikön akkusatiivimuoto *eupeplos*-epiteetistä, joka on bahuveerihä ja tarkoittaa kirjaimellisesti 'sellaista, jolla on kaunis peplos' (LSJ s.v. *εὐπεπλος*). Epiteetin alkuosana on *eu*-adverbi 'yhdyssanoissa se ilmaisee muun muassa runsautta, menestystä, helppoutta' (LSJ s.v. *εὖ*). Sen jälkiosa taas tulee substantiivista *peplos* 'suorakaiteen mallinen, yleensä villakankainen ja hihatton naisten vaate' (Ancient Greek dress). Manninen on tulkinut *peplos*-substantiivin *verhoksi* ja Castrén puolestaan *puvuksi*. Miellän suomentajien käyttämää käänösstrategiaa hyperonyymiseksi käänökseksi, sillä kulttuurisidonnainen käsite *peplos* on käännetty yläkäsitteellä *puku* ja vielä yleisemmän tason käsitteellä *verho*. Nämä ratkaisut vähentävät epiteetin muinaiskreikkalaista sävyä, mutta ne auttavat lukijoita hahmottamaan, mitä *peplos* tarkoittaa yleisesti. Suomentajat säilyttävät kuitenkin epiteetistä muodostuvan mielikuvan 'kaunispukuisesta' Nausikaasta. Toisaalta ei selvennetä, miksi Nausikaata luonnehditaan juuri kaunispukuiseksi tässä kohtaa, kun hän herää unestaan. Epiteetti käännettynä näin saattaa vaikuttaa irrelevantilta tekstiyhteydessään. Näin ollen pidän käänösstrategiaa vieraannuttavana. Manninen on säilyttänyt bahuveerihin muodon suomennoksessa, kun taas Castrén on kääntänyt sen *-inen*-adjektiiviksi.

5.1.5 Kohyponyymien käänös

Kohyponyymisiä käänöksiä on aineistossa yhteensä 10. Käänösstrategian käyttö jakaantuu aineistossa seuraavasti: sitä on käytetty Lönnrotin suomennoksessa 4 kertaa, Mannisen suomennoksessa 3 kertaa, Castrénin suomennoksessa 2 kertaa ja Saarikosken

suomennoksessa kerran. Kohyponyymisessa käännökssä toinen epiteetin yhdysosa korvataan vieruskäsitteellä, joka ei kuitenkaan vastaa merkitykseltään lähdetekstin yhdysosaa. Käännös ilmaisee silti suunnilleen saman mielikuvan kuin lähdetekstin epiteetti, sillä kyseessä on saman loogisen kategorian vieruskäsite. Kohyponyyminen käännös muistuttaa viime luvussa esitetyn hyperonyymisen käännoksen. Molemmissa käännostrategioissa pysytään lähellä lähdetekstin epiteettiä ja säilytetään siitä kumpuava mielikuva, muttei selvennetä lukijoille, miten epiteetti liittyy tekstiyhteyteensä. Epiteetti säilyy näin koristeellisena, joten pidän kohyponyymistä käännoistä vieraannuttavana käännostrategiana. Esimerkki (14) havainnollistaa kohyponyymisen käännoksen käännostrategiaa.

(14) – – τῆσι δὲ Ναυσικία λευκόλενος ἄρχετο μολπῆς.
 – – tēsi de Nausikaa leukōlenos arkheto molpēs. (6.101)

Senp' oli leikin alottana Nausika'a *valosolka* – – (EL 1855: 6.101)
 – – parvess' alkoi Nausikaa *helo-olka* jo laulun. (OM 1924: 6.101)
 – – ja *vaaleaolkainen* Nausikaa aloitti laulun. (PC 2016: 243, 21)

Esimerkissä (14) Nausikaa ja tämän palvelijattaret ovat riisuneet huntunsa ja ryhtyneet heittelemään palloa rannalla pyykinpesun päätteeksi, kun Nausikaa aloittaa laulun. Nausikaan epiteetti *leukōlenos* on bahuvrrihi, ja se on feminiinin yksikön nominatiivimuoto. Se tarkoittaa kirjaimellisesti 'sellaista, jolla on valkoiset kyynärlluut' (LSJ s.v. λευκόλενος). Yhdyssanan alkuosan taustalla on adjektiivi *leukos* 'valoisa, kirkas' tai 'ihmisen ihosta: valkoinen, vaalea' (LSJ s.v. λευκός). Epiteetin jälkiosa puolestaan tulee substantiivista *ōlenē* 'kyynärllu' (LSJ s.v. ωλένη). Suomentajat ovat suosineet kömpelöltä vaikuttavan 'vaaleakyynärlluinen' -käännoislainan sijaan hieman erimerkityksistä sanaa suomennoksissaan.

Lönnotin, Mannisen ja Castrénin suomennoksissa substantiivi *ōlenē* 'kyynärllu' on korvattu sanalla *olka*. Mikäli *olka* ja *kyynärllu* katsotaan olevan *käden* alakäsitteiksi, ne ovat tällöin toistensa vieruskäsitteitä. Tämän perusteella tulkitseen käännostrategian kohyponyymiseksi käännokseksi, jossa epiteetin yhdysosa korvataan vieruskäsitteellä. Vaikka suomennosvastine *olka* ei vastaa lähdetekstin bahuvrriihin alkuosan *ōlenē* merkitystä 'kyynärllu', suomennosten *valosolka*, *helo-olka* ja *vaaleaolkainen* osista muodostuu siitä huolimatta mielikuva vaalean käden osasta. Suomentajat säilyttävät näin epiteetistä muodostaman mielikuvan 'valkokätisestä' Nausikaasta. Toisaalta ei selvennetä, miksi Nausikaata luonnehditaan juuri valkokätiseksi tässä yhteydessä, jossa hän alkaa

laulaa. Epiteetti käännettynä näin saattaa vaikuttaa irrelevantilta tekstiyhteydessään. Näin ollen pidän käänösstrategiaa vieraannuttavana. Lönnrot ja Manninen ovat säilyttäneet epiteetin bahuuvehina, ja Castrén puolestaan on kääntänyt sen *-inen*-adjektiiviksi.

5.1.6 Yleistys

Yleistys on ensimmäisenä esitelty kotouttava käänösstrategia. Se on aineiston neljänneksi käytetyin käänösstrategia, jota on sovellettu 22 kertaa. Eniten yleistyksiä on Mannisen suomennoksessa, jossa niitä on yhteensä 7 esiintymää. Saarikosken suomennoksessa yleistystä on käytetty 6 kertaa, Castrénin suomennoksessa 5 kertaa ja Lönnrotin suomennoksessa 4 kertaa. Yleistyksessä säilyy jonkinasteinen yhteys kreikan yhdysanamuotoisen epiteetin merkitykseen, eli jokin yhdysosan semanttinen sisältö siirretään suomennokseen. Yleistyksen tuloksena on kuitenkin suomennettu epiteetti, joka on vähemmän tarkka kuin kreikankielinen epiteetti. Tässä tutkielmassa yleistys toteutuu kahdella tavalla.

Ensinnäkin yleistys voi toteutua siten, että epiteetin toinen yhdysosa poistetaan ja koko yhdysana korvataan jäljelle jääneellä ja suoraan käännettyllä yhdysosalla. Tässä tapauksessa poistetaan osa epiteetin merkityksestä ja tuotetaan näin vähemmän tarkka suomennos. Yleistyksessä epiteetti sopii paremmin tekstiyhteyteensä tai vaikuttaa luontevammalta kuin sen suora käänös. Näin ollen pidän käänösstrategiaa kotouttavana. Seuraavat esimerkit (15) ja (16) havainnollistavat käänösstrategian käyttöä.

(15) ἔνθεν ἀναστήσας ἄγε Νausίθοος θεοειδής – –
enthen anastēsas age Nausithoos *theoeidēs* – – (6.7)

Kunnes Nausito'o *jumalainen* koottua kansan – – (EL 1855: 6.7)

Siirtynyt kansoineen oli Nausithoos *jumalainen* – – (OM 1924: 6.7)

Lopulta oli *jumalainen* Nausithoos houkutellut heidät – – (PS 1972: 100,6)

Esimerkissä (15) kerrotaan faiaakien entisestä kuninkaasta Nausithooksesta, joka oli muuttanut heidät Skheriaan, kauaksi entisestä asuinpaikastaan Hypereiassa ja ilkeävaltaisista naapureistaan kykloopeista. Nausithookseen liitetty epiteetti on *theoeidēs*, joka on käytetty muidenkin sankarien yhteydessä. *Theoeidēs* on maskuliinin yksikön nominatiivimuoto. Se on rakenteeltaan bahuuvehii ja tarkoittaa kirjaimellisesti 'sellaista, jolla on jumalan ulkonäkö' (LSJ s.v. *θεοειδής*). Epiteetin alkuosan taustalla on substantiivi *theos* 'jumala' (LSJ s.v. *θεός*). Jälkiosa puolestaan tulee substantiivista *eidos* 'ihmisen muoto,

ulkonäkö' (LSJ s.v. εἶδος). Lönnrotin, Mannisen ja Saarikosken tulkinta epiteetistä on 'jumalainen', ja lähdetekstin bahuvriihista on tullut suomennoksissa *-inen*-adjektiivi. Suomennos välittää bahuvriihin alkuosan merkityksen 'jumalainen', mutta se ei viittaa bahuvriihin jälkiosan merkitykseen 'ulkonäkö'. Vaikka sanassa *jumalainen* on yleensä viittaus kauneuteen, *jumalainen* ei ole vain ulkonäköön vaan myös luonteeseen kohdistuvaa, sillä henkilö voidaan katsoa jumalaiseksi muidenkin ominaisuuksiensa, kykyjensä tai tekojensa vuoksi. Tämän perusteella miellän suomennoksen *jumalainen* vähemmän tarkaksi kuin lähdetekstin bahuvriihi, joka viittaa nimenomaan jumalaiseen ulkonäköön. Tulkitsen näin käännösstrategian yleistykseksi, jossa toinen epiteetin yhdysosa poistetaan ja jäljelle jäänyt yhdysosa suoraan käännettynä korvaa koko yhdyssanan. Tässä yhteydessä kerrotaan Nausithooksen yrityksestä muuttaa kansansa asuinpaikastaan toiseen. Katson, että suomennettu epiteetti sopii paremmin tekstiyhteyteensä kuin suora käännös *jumalan näköinen*, joten miellän käännösstrategian kotouttavaksi.

(16) Αὐτίκα δ' Ἐὼς ἔλθεν ἐϋθρονος, ἧ μιν ἔγειρε --
 Autika d' Ēōs ēlthen *euthronos*, hē min egeire -- (6.48)

Aurinko nousi *istuillemellen* -- (PS 1972: 101, 5)

Esimerkissä (16) kerrotaan, kuinka aamuruskon jumalatar Eos ilmestyy ja herättää nukkuvan Nausikaan. Eoksen epiteetti on bahuvriihi *euthronos*, ja se on feminiinin yksikön nominatiivimuoto. Se tarkoittaa kirjaimellisesti 'sellaista, jolla on kaunis istuin' (LSJ s.v. ἐϋθρονος). Yhdyssanan alkuosana on *eu*-adverbi 'yhdyssanoissa se ilmaisee muun muassa runsautta ja helppoutta' (LSJ s.v. εὖ). Yhdyssanan jälkiosa tulee substantiivista *thronos* 'istuin' (LSJ s.v. θρόνος). Epiteetin *euthronos* alkuosan merkitys 'eu' on poistettu, ja jäljelle jääneen osan merkitys 'thronos' on siirtynyt suomennokseen sanassa *istuin* korvamaan lähdetekstin yhdyssanan. Lähdetekstin adjektiivista on tullut kuitenkin adverbiaali suomennoksessa. Sen lisäksi Saarikoski on korvannut Eoksen nimen sanalla *aurinko* selittäen näin kohdekukijoille, mitä Eos on. Saarikosken tulkinnasta ei käy kuitenkaan ilmi, että *Eoksen* istuin on 'kaunis' tai 'ihana' riippuen siitä, miten tulkitaan *eu*-adverbin merkitys sellaisessa yhdyssanassa, jossa jälkiosana on *istuin*-substantiivi. Katson näin suomennoksen olevan vähemmän spesifi kuin lähdetekstin epiteetti, joten tulkitsen käännösstrategian yleistykseksi. Epiteetin suomennos vaikuttaa tässä tapauksessa selvemältä ja luontevammalta kuin sen kömpelöltä vaikuttava suora käännös 'kaunistuiminen'. Pidän näin käännösstrategia kotouttavana.

Lopuksi yleistys toteutuu myös siten, että lähdetekstin yhdyssanamuotoinen epiteetti korvataan useampisanaisella parafrasilla, jolla pyritään selventämään epiteetin merkitystä toisin sanoen kohdetekstin lukijoille. Parafraasi ei ole kuitenkaan yhtä tarkka kuin lähdetekstin epiteetti vaan likimääräinen synonyymi. Pidän käännösstrategia kotouttavana, sillä se selventää epiteetin merkitystä. Voidaan kuitenkin kyseenalaistaa, voidaanko homeeristen epiteettien parafraasi sijoittaa yleistyksen alle vai pitäisikö se sijoittaa korvauksen (ks. luku 5.1.7) alle. Homeeristen epiteettien merkityksistä ei voida olla varmoja, joten suomentajan käyttämällä parafrasilla ei ole välttämättä samaa totuusarvoa kuin lähdetekstin epiteetillä. Pidän käännösstrategia yleistävänä parafrasina eikä korvauksena, mikäli suomennos on useampisanainen ja vähintään yhden yhdysosan semanttinen sisältö on siirtynyt suomennokseen. Yleistys parafrasin avulla havainnollistuu esimerkeissä (17) ja (18).

(17) -- τῆσι δὲ Ναυσικάα λευκόλενος ἄρχετο μολπῆς.
 -- tēsi de Nausikaa leukōlenos archeto molpēs. (6.101)

Kaunis heleä Nausikaa johti laulua -- (PS 1972: 102, 20)

Esimerkissä (17) käytän samaa *Odysseian* säettä kuin esimerkissä (14). Siinä Nausikaa ja tämän palvelijattaret ovat riisuneet huntunsa ja ryhtyneet heittelemään palloa rannalla pyykinpesun päätteeksi, kun Nausikaa aloittaa laulun. Nausikaan epiteetti on tässä yhteydessä *leukōlenos*, jota käytetään myös Herasta ja palvelijattareista. Epiteetti on bahuviirihi, ja se on feminiinin yksikön nominatiivimuoto. Se tarkoittaa kirjaimellisesti 'sellaista, jolla on valkoiset kyynärлуut' (LSJ s.v. λευκόλενος). Yhdyssanan alkuosa tulee adjektiivista *leukos* 'valoisa, kirkas' tai 'ihmisen ihosta: valkoinen, vaalea' (LSJ s.v. λευκός). Epiteetin jälkiosa taas tulee substantiivista *ōlenē* 'kyynärлуu' (LSJ s.v. ωλένη). Saarikosken tulkinta epiteetistä on *kaunis heleä*, jossa lähdetekstin yhdysosan merkitys 'leukos' on siirtynyt käännökseen sanassa *heleä*. Suomennoksesta puuttuu kuitenkin viittaus *ōlenē*-sanaan eli 'kyynärлуihin'. Saarikosken lisäämä sana *kaunis*, joka puuttuu lähdetekstistä, heijastanee suomentajan käsitystä valkoisesta väristä kau-neutta symboloivana. Tulkitsen näin käännösstrategian yleistykseksi, jossa lähdetekstin epiteetti on korvattu lyhyellä parafrasilla, joka välittää epiteetin merkityksen.

(18) -- Φαιήκεσσ' ὄδ' ἀνήρ ἐπιμίσγεται ἀντιθέοισι --
 -- Faiēkess' hod' anēr epimisgetai antitheoisi -- (6.241)

-- että tämä mies on tullut fajakien maahan, jotka itse ovat puoliksi jumalia. (PS 1972: 106, 7)

Esimerkissä (18) Odysseus on tehnyt puheellaan suuren vaikutuksen Nausikaahan. Tämä kertoo palvelijattarilleen, ettei Odysseus olisi saapunut faiaakien maahan, jos jumalat eivät olisi tahtoneet sitä. Faiaakeihin liitetty epiteetti *antitheoisi* on maskuliinin monikon datiiivimuoto *antitheos*-epiteetistä, joka tarkoittaa ’jumalan vertaista’ ja jota on käytetty muidenkin hahmojen yhteydessä muun muassa Odysseuksesta. Yhdyssanan alkuosana on prepositio *anti* ’yhdyssanoissa: vertainen, kaltainen’ (LSJ s.v. *ἀντί*). Jälki-osa puolestaan tulee substantiivista *theos* ’jumala’ (LSJ s.v. *θεός*). Saarikosken tulkinta ”*jotka itse ovat puoliksi jumalia*” on epiteetin parafraasi, jolla viitataan faiaakien osittaiseen jumalaiseen syntyperään. Faiaakien esi-isän ja entisen kuninkaan, Nausithooksen, kerrotaan olevan jumala Poseidonin poika *Odysseiassa* (7.56–57). Suomentaja selittää toisin sanoin, mitä epiteetti *antitheos* tarkoittaa faiaakien yhteydessä, joten tulkitsen hänen käyttämänsä käännsstrategian yleistykseksi.

5.1.7 Korvaus

Korvaus on aineiston kolmanneksi käytetyin käännsstrategia, joka on sovellettu 25 kertaa. Korvaus on käännsstrategiana yleisin Saarikosken ja Lönnrotin suomennoksissa, jossa sitä on käytetty 9 ja 7 kertaa. Castrén on käyttänyt sitä 5 kertaa ja Manninen 4 kertaa. Miellän korvauksen kotouttavaksi käännsstrategiaksi, jossa epiteetti poistetaan ja korvataan eri sanalla, joka selventää epiteetin merkitystä siten, että epiteetti sopii paremmin tekstiyhteyteensä tai on muuten ymmärrettävämpi kuin sen suora käänns. Korvaus tapahtuu ensinnäkin siten, että kreikan yhdyssanamuotoinen epiteetti korvataan suomennoksessa sanalla, joka ei vastaa kreikankielisen epiteetin yhdysosien merkitystä, mikä havainnollistuu esimerkeissä (19)–(25).

(19) Ἀυτίκα δ' Ἡὼς ἦλθεν *εὐθρονος*, ἧ μιν ἔγειρε – –
Autika d' Eōs ēlthen *euthronos*, hē min egeire – – (6.48)

Vaan tuli *loisteessaan* Rusotar heräyttävä neidon – – (EL 1855: 6.48)

Kullanhohtava nousi jo Eos, viehkeäverhon – – (OM 1924: 6.48)

Aamurusko Eos nousi *kukkeana* ja herätti – – (PC 2016: 242, 24)

Esimerkissä (19) käytän samaa *Odysseian* säettä kuin esimerkissä (16). Siinä kerrotaan, kuinka aamuruskon jumalatar Eos ilmestyy ja herättää nukkuvan Nausikaan. Eoksen epiteetti on bahuvriihi *euthronos*, ja se on feminiinin yksikön nominatiivimuoto. Se tarkoittaa kirjaimellisesti ’sellaista, jolla on kaunis istuin’ (LSJ s.v. *εὐθρονος*). Yhdyssanan

alkuosana on *eu*-adverbi 'yhdyssanoissa se ilmaisee muun muassa runsautta ja helppoutta' (LSJ s.v. *εὖ*). Yhdyssanan jälkiosa tulee substantiivista *thronos* 'istuin' (LSJ s.v. *θρόνος*). Lönnrotin, Mannisen ja Castrénin suomennokset eivät vastaa suoraan kreikan epiteetin yhdyssosien merkitystä. Miellän tällöin suomentajien käyttämän käännsstrategian korvaukseksi. Lönnrotin tulkinta lähdetekstin bahuvriihista on adverbialiaali *loisteessaan*, joka luo mielikuvan valon hohteesta ja säihkyvyydestä. Eoksen nimi puolestaan on korvattu Lönnrotin omaperäisellä sanalla *Rusotar*. Sen kantasanana on adjektiivinen *ruso*, joka on sama sanuetta kuin *ruskea* ja tarkoittaa pääosin 'punaista, punaruskeaa, kuparinväristä' (SKES IV). *Rusotar* yhdistettynä adverbialiaaliin *loisteessaan* luo mielikuvan taivaanrannalla näkyvästä punaisesta hohteesta auringon nousteessa. Manninen puolestaan tulkitsee epiteetin *kullanhohtavaksi*, joka välittää lukijalle kuvan valon kultaisesta loistosta. Bahuvriihista on tehty yhdyspartisiippi, nimenomaan VA-partisiippi, joka katsotaan adjektiiviksi VISK:n (§ 630) mukaan. Castrénin mukaan taas *aamurusko Eos* esiintyy *kukkeana*. Suomentaja on tehnyt bahuvriihista adverbialian ja lisännyt Eoksen nimen eteen selventävän sanan *aamurusko* selittäen näin lukijalle mitä Eos on. Castrénin ratkaisut sekä epiteetistä että sen määrittämisestä pääsanasta luovat mielikuvan siitä, kuinka *aamurusko* kukoistaa kukan tavoin. Näissä tapauksissa korvaus ohjaa lukijoita ymmärtämään lähdetekstin bahuvriihin merkitystä paremmin, kuin epiteetin suora käänns 'kaunisistuminen'.

(20) -- τῆ δέ θ' ἄμα νόμφαι, κοῦραι Διὸς αἰγιόχοιο --
 -- tē de th' hama nymfai, kourai Dios *aigiokhoio* -- (6.105)

-- Piikainkin tykönään, tyttöin Tseyin *leimuavaisen* -- (EL 1855: 105)

Esimerkissä (20) käytän samaa *Odyseian* säettä kuin esimerkissä (4). Siinä kerrotaan kuinka Artemis vaeltaa vuorilla nymfien, Zeuksen tyttären, kanssa. Zeuksesta käytetty epiteetti *aigiokhoio* on maskuliinin yksikön genetiivimuoto *aigiokhos*-epiteetistä, joka tarkoittaa kirjaimellisesti 'aigista kantavaa' (LSJ s.v. *αἰγίοχος*). Yhdyssanan alkuosa tulee substantiivista *aigis* 'Zeuksen kilpi' (Middle Liddell s.v. *αἰγίς*), joka tarkoittanee alun perin 'myrskypilveä' (Cunliffe s.v. *αἰγίς*). Yhdyssanan jälkiosa puolestaan tulee verbistä *ekho* 'kantaa: esimerkiksi aseita' (LSJ s.v. *ἔχω*). Lönnrotin tulkinta epiteetistä on *leimuavainen*, jonka kantasanana on *leimuta*-verbi, joka tarkoittaa 'liekehtiä, roihuta, loimuta, leiskuta, hulmuta' (KS). Suomentaja on aktiivin VA-partisiippiin perustuva *-inen*-adjektiivinen. *Leimuavainen* ei vastaa kuitenkaan *aigiokhos* yhdysadjektiivin osien merkitystä. Tulkitseen siis suomentajan käyttämän käännsstrategian korvaukseksi.

Lönnrotin ratkaisusta päätellen, että hän lienee nähnyt *aigis*-sanassa metaforan ukkospilvestä ja *aigiokhos*-epiteetissä puolestaan metaforan salamoivasta Zeuksesta. Suomennos *leimuavainen* palvellee lukijoita paremmin kuin vieraalta vaikuttava osittainen käännöslaina *aigiinkantaja* esimerkissä (4).

(21) Ἀὐτὰρ Νηυσικάα λευκώλενος ἄλλ' ἐνόησεν --
Autar Nausikaa *leukōlenos* all' enoēsen (6.251)

Mutta *kaunis hellä* Nausikaa ajatteli jo muuta -- (PS 1972: 106, 14)

Esimerkissä (21) palvelijattaret ovat tarjoilleet Odysseukselle ruokaa, kun Nausikaa muistaa, että hänen täytyy palata kotiinsa. Nausikaan epiteetti *leukōlenos* on bahu-vriihi, ja se on feminiinin yksikön nominatiivimuoto. Se tarkoittaa 'sellaista, jolla on valkoiset kyynärluut' (LSJ s.v. *λευκώλενος*). Yhdysosan alkuosa tulee adjektiivista *leukos* 'valoisa, kirkas' tai 'ihmisen ihosta: valkoinen, vaalea' (LSJ s.v. *λευκός*). Epiteetin jälkiosa taas tulee substantiivista *ōlenē* 'kyynärloo' (LSJ s.v. *ωλένη*). Saarikoksen tulkinta epiteetistä on *kaunis hellä*, joka muistuttaa hänen tulkintansa *kaunis heleä* samasta epiteetistä esimerkissä (17), jossa toisen yhdysosan merkitys on siirtynyt suomennokseen. Toisaalta tässä esimerkissä (21) kummastakaan bahu-vriihin yhdysosasta ei voida päätellä, että kyse on 'kauneudesta' ja 'hellyydestä'. Tämän perusteella tulkiten Saarikoksen käyttämän käännösstrategian korvaukseksi. Suomentaja lienee tulkinut epiteetin metaforisesti, eli hän lienee nähnyt vaaleakätisyyden symboloivan kauneutta. Suomennos *kaunis heleä* palvellee lukijoita paremmin kuin kömpelöltä vaikuttava suora käännös 'vaaleakyynärluinen'.

(22) -- νόστον Ὀδυσσῆι μεγαλήτορι μητιώσα.
-- noston Odyssei *megalētori* mētioōsa. (6.14)

-- joka valmisteli *pelottoman* Odysseuksen kotimatkaa. (PS 1972: 100,12)

Esimerkissä (22) käytän samaa *Odyseian* säettä kuin esimerkissä (9). Siinä kerrotaan Athenen käyneen Alkinooksen palatsissa käynnistääkseen Odysseuksen kotiinpaluun (kr. *nostos*). Odysseukseen liitetty epiteetti *megalētori* on maskuliinin yksikön datiivimuoto *megalētōr*-epiteetistä, joka on bahu-vriihi ja tarkoittaa kirjaimellisesti 'sellaista, jolla on suuri sydän' (LSJ s.v. *μεγαλήτωρ*). Epiteetin alkuosa tulee adjektiivista *megas* 'suuri, laadultaan tai arvoltaan' (LSJ s.v. *μέγας*). Sen jälkiosa puolestaan tulee substantiivista *ētor* 'sydän; usein tunteiden, intohimon ja halun ilmentymispaikkana' (LSJ s.v. *ἦτορ*). Saarikoski on kääntänyt *megalētor*-bahu-vriihin *peloton*-karitiiviadjektiiviksi.

Epiteetin suomennos ei vastaa suoraan yhdyssanamuotoisen epiteetin osien merkitystä, minkä perusteella tulkitseen käännösstrategian korvaukseksi. Saarikoski lienee tulkinnut epiteetin metaforisesti, eli hän lienee ajatellut sydäntä pelottomuuden ja rohkeuden ilmentymispaikkana. Tässä tapauksessa, jossa mainitaan Odysseuksen kotiinpaluu kaikine pelottavine haasteineen, korvaus ohjaa lukijoita ymmärtämään lähdetekstin bahuviiriin merkitystä paremmin, kuin epiteetin suora käännös 'suurisydäminen'.

(23) οἷη δ' Ἄρτεμις εἶσι κατ' οὔρεα ἰοχέαιρα --
hoiē d' Artemis eisi kat' ourea *iokheaira* -- (6.102)

-- ja niin kuin Artemis *jousineen* vaeltaa vuorilla --
(PS 1972: 102, 20–21)
-- Artemis, *metsästäjätär* -- (PC 2016: 243, 22)

Esimerkissä (23) käytän samaa *Odysseian* säettä kuin esimerkissä (7). Siinä kerrotaan, miten jumalatar Artemis samoilee vuorilla nymfeineen ja nuolineen villieläinten perässä. Artemiksen epiteetti on tässä yhteydessä *iokheaira* 'nuolia vuodattava' (LSJ s.v. *ἰοχέαιρα*). Yhdyssanan alkuosa tulee substantiivista *ios* 'nuoli' (LSJ s.v. *ἰός*). Jälkiosa taas tulee verbistä *kheō* 'valaa, vuodattaa' (LSJ s.v. *χέω*). Saarikosken tulkinnassa lähdetekstin yhdyssanamuotoinen epiteetti on korvattu adverbialilla *jousineen*. Vaikka *jousi* on ampumaväline, merkitys 'nuolia vuodattavasta' Artemiksestä ei välity lukijoille, minkä vuoksi tulkitseen käännösstrategian korvaukseksi. Suomennos *jousineen* vaikuttaa luontevammalta kuin suora käännös 'nuolia vuodattava'. Castrén puolestaan on korvannut *iokheaira* epiteetin substantiivilla *metsästäjätär*, joka välittää lukijoille Artemiksen olevan metsästyksen jumalatar. Miellän Castrénin käyttämän käännösstrategian korvaukseksi, sillä yhdyssanan *iokheaira* osista ei voida päätellä, että kyse on *metsästäjättärestä*. Suomentaja selittää näin, mitä epiteetti *iokheaira* tarkoittaa Artemiksen yhteydessä.

(24) Ἦς ὁ μὲν ἔνθα καθεῦθε πολύτλας δῖος Ὀδυσσεὺς --
Hōs ho men entha katheude *polytlas dios Odysseus* -- (6.1)

Siinä se nukkui nyt *kovaonninen oiva* Odysseus -- (EL 1855: 6.1)
Siinä nyt uinui noin *jalo jaksaja, oiva* Odysseus -- (OM 1924: 6.1)
Sisukas jumalainen Odysseus nukkui -- (PS 1972: 100, 1)

Esimerkissä (24) Odysseus nukkuu faiaakien saaren rannalla pelastuttuaan Poseidonin nostattamasta myrskystä. Epiteetti *polytlas* on rakenteeltaan yhdysadjektiivi, ja se tarkoittaa suoraan käännettynä 'paljon kärsinyttä'. Yhdyssanan alkuosa tulee adjektiivista *polys* 'paljo, runsas' (LSJ s.v. *πολύς*). Epiteetin jälkiosana on partisiippi *-tlas*, joka juon-

taa juurensa ’kärsimistä’ tarkoittavasta verbistä *tlēnai* (LSJ s.v. *τλήναι*). Lönnrotin, Mannisen ja Saarikosken tulkinnat eivät vasta lähdetekstin yhdysadjektiivin osien merkitystä, joten tulkitseen käännösstrategian kaikissa tapauksissa korvaukseksi. Jokainen suomentaja tuo kuitenkin esiin sankarin eri piirteitä. Lönnrot välittää lukijoille tulkinnallaan *kovaonninen*, että Odysseukselle on määrätty ankara kohtalo, jonka hän vastaanottaa passiivisesti ilman, että hän yrittää vastustaa sitä. Kreikankielisestä yhdyssanasta on tullut *-(i)nen*-johtimella muodostettu yhdysadjektiivi. Manninen taas luo ratkaisuillaan *jalo jaksaja* mielikuvan sankarista, joka pystyy suurten henkisten kykyjensä vuoksi toimimaan eri tilanteissa. Suomentaja on päättänyt lisätä myös alkusoinnun, jota ei ole lähdetekstissä. Yhdysadjektiivista on tullut kaksi sanaa suomennoksessa, joista toinen on *-jA*-johtimella muodostettu substantiivi *jaksaja* ja toinen tämän adjektiivimäärite *jalo*. Saarikoski puolestaan kotiuttaa Odysseusta suomalaiseen kulttuuriin suomennoksellaan *sisukas*, jossa *sisu* on suomalaiseen kulttuuriin sidottu käsite. Suomennos välittää lukijalle mielikuvan sitkeästä Odysseuksesta, joka arkkityyppisenä sankarina koskettaa sekä eri kulttuureiden että nykyajan lukijoita. Yhdysadjektiivista on tullut suomennoksessa *-kAs*-johtimella muodostettu adjektiivi.

Korvaus toteutuu myös siten, että jokin yhdyssanamuotoisen epiteetin osista vaihdetaan toiseen, eri merkitystä kantavaan osaan, mikä havainnollistuu esimerkissä (25).

(25) ἔνθεν ἀναστήσας ἄγε Ναυσίθοος θεοειδής —
 enthen anastēsas age Nausithoos *theoeidēs* — (6.7)

Jumalsukuinen Nausithoos — (PC 2016: 241, 5)

Esimerkissä (25) käytän samaa *Odysseian* säettä kuin esimerkissä (15). Siinä kerrotaan faiaakien entisestä kuninkaasta Nausithooksesta, joka oli muuttanut kansansa entisestä asuinpaikastaan Skheriaan. Nausithookseen liitetty epiteetti on *theoeidēs*, joka on maskuliinin yksikön nominatiivimuoto. Se on rakenteeltaan bahuviiri ja tarkoittaa kirjaimellisesti ’sellaista, jolla on jumalan ulkonäkö’ (LSJ s.v. *θεοειδής*). Epiteetin alkuosan taustalla on substantiivi *theos* ’jumala’ (LSJ s.v. *θεός*). Jälkiosa puolestaan tulee substantiivista *eidos* ’ihmisen muoto, ulkonäkö’ (LSJ s.v. *εἶδος*). Castrénin tulkinta epiteetistä on *jumalsukuinen*. Lähdetekstin bahuviirihista on tullut suomennoksen *-inen*-adjektiivi. Suomennoksessa on säilynyt kreikankielisen *theoeidēs*-epiteetin sisällöstä ainoastaan epiteetin alkuosassa oleva merkitys ’theos’ sanassa *jumala*. Toisaalta suomennoksen sana *suku* ei vasta merkitykseltään kreikankielistä sanaa *eidos* ’ulkonäkö’. Näin ollen miellän suomentajan valitseman käännösstrategian korvaukseksi. Tosiaan

Odysseiassa (7.56–57) kerrotaan, että Nausithoos on Poseidonin poika, joten hänet voidaan määritellä *jumalsukuiseksi*. Tässä yhteydessä kerrotaan Nausithooksen yrityksestä muuttaa kansansa asuinpaikastaan toiseen. Suomennos auttane lukijoita ymmärtämään epiteetin merkitystä paremmin kuin sen suora käännös *jumalan näköinen*, joten miellän käännösstrategian kotouttavaksi.

5.1.8 Poisto

Poisto on aineiston toiseksi käytetyin käännösstrategia, joka on sovellettu 26 kertaa. Se on käännösstrategiana yleisin Castrénin suomennoksessa, jossa sitä on käytetty 18 kertaa. Saarikosken suomennoksessa poistoja esiintyy 6 kertaa, Mannisen suomennoksessa 2 kertaa ja Lönnrotin suomennoksessa kerran. Poisto on aineiston kotouttavin käännösstrategia, sillä irrelevantilta ja vieraalta vaikuttava epiteetti poistetaan kokonaan.

(26) τοῦ μὲν ἔβη πρὸς δῶμα θεά γλαυκῶπις Ἀθήνη – –
tou men ebē pros dōma *thea glaukōpis* Athēnē – – (6.13)

∅ Athene riensi nyt hänen taloonsa – – (PC 2016: 241, 9)

Esimerkissä (26) Athene esiintyy ensimmäistä kertaa laulussa 6. Castrén on poistanut Athenen molemmat epiteetit *thea glaukōpis* ’jumalatar hohtavasilmä’.

(27) – – ῥαιομένου, ὅτε μ’ ἔρραιε κλυτὸς ἐννοσίγαιος.
– – rhaiomenou, hote m’ erraie *klytos ennosigaios*. (6.326)

– – kun ∅ Poseidon murjoi minua myrskyillään! (PC 2016: 247, 24)

Esimerkissä (27) Odysseus rukoilee Athenea ja kertoo, kuinka jumalatar ei ollut kuullut häntä silloin, kun Poseidon kiusasi Odysseusta myrskyillään. Poseidonista on käytetty nimitys *ennosigaios* ’maanjäristäjä’ (LSJ s.v. *ἐννοσίγαιος*). Yleensä sitä käytetään *Poseidon*-erisnimen epiteettinä, mutta tässä se toimii substantiivina. Siihen on liitetty myös epiteetti *klytos* ’maineikas, mahtava’ (LSJ s.v. *κλυτός*). Castrén on poistanut sekä epiteetin *klytos* että nimityksen *ennosigaios*. Niiden sijaan hän on käyttänyt jumalan *Poseidon*-erisnimeä, joka selittää lukijoille, kuka *klytos ennosigaios* ’maineikas maanjäristäjä’ on.

5.2 Yhdysadjektiivin kääntäminen

Tutkielmassani tarkastelen myös sitä, säilyykö homeeriselle epiteetille tunnusomainen yhdysadjektiivi käännettäessä. Taulukko 2 havainnollistaa yhdysadjektiivien kääntämistä.

TAULUKKO 2. Yhdysadjektiivin kääntäminen käännöskohtaisesti tarkasteltuna.

Yhdysadjektiivin rakenne suomennoksessa	Suomentaja_Aikakausi				YHT.
	EL 1855	OM 1924	PS 1972	PC 2016	
Yhdyssana					
-(i)nen-yhdyssana	4	-	4	4	12
Muu yhdyssanatyyppejä	1	3	2	1	7
Bahuvriihi	11	11	-	-	22
Yhteensä	16	14	6	5	41
Muu kuin yhdyssana					
Yhdistämätön sana	7	8	12	8	35
Useampisanainen ilmaus	1	2	4	2	9
∅	-	-	2	9	11
Yhteensä	8	10	18	19	55
YHTEENSÄ	24	24	24	24	96

Taulukon 2 perusteella vähän yli puolet (55 esiintymää) käännettyistä yhdysadjektiiveista eivät säily sellaisenaan, kun taas 41 tapauksessa ne pysyvät yhdysadjektiiveina. Yhdysadjektiivien sijaan on käytetty eniten yhdistämättömiä sanoja (35 esiintymää): Saarikoski on päätenyt yhdistämättömän sanaan 12 kertaa, Castrén ja Manninen kukin 8 kertaa ja Lönnrot puolestaan 7 kertaa. Yhdysadjektiivit on käännetty toiseksi eniten bahuvriiheiksi (22 esiintymää). Lähdetekstin bahuvriihit on kuitenkin käännetty sellaisiksi ainoastaan runosuomennoksissa: Lönnrot ja Manninen ovat kumpikin kääntäneet 11 yhdysadjektiiveja bahuvriiheiksi. Toisaalta proosasuomennoksissa ei esiinny bahuvriihimuotoisia epiteettejä lainkaan. Yhdysadjektiivit on käännetty -(i)nenadjektiiveiksi 12 kertaa: Lönnrot, Saarikoski ja Castrén ovat kukin käyttäneet (i)nenadjektiiveja 4 tapauksessa, kun taas Manninen ei ole päätenyt niihin lainkaan. Yhdysadjektiiveja puolestaan on poistettu kokonaan suomennoksista 11 kertaa: Castrén on pois-

tanut 9 yhdysadjektiivia, Saarikoski 2, kun taas Lönnrot ja Manninen eivät ole käyttäneet ollenkaan poistoja. Yhdysadjektiivit on korvattu useampisanaisella ilmauksella 9 kertaa: Saarikoski on käyttänyt useampisanaista ilmausta 4 kertaa, Castrén ja Manninen kumpi 2 kertaa ja Lönnrot kerran. Yhdysadjektiivit on käännetty myös muiksi yhdyssanatyypeiksi, kuten yhdyssubstantiiveiksi ja VA-yhdyspartisiipeiksi, mutta suomentajat ovat päätyneet niihin harvoin: Manninen on käyttänyt erityyppisiä yhdyssanoja 3 kertaa, Saarikoski 2 kertaa ja Lönnrot ja Castrén kukin kerran.

Taulukon 2 perusteella voidaan todeta, että homeeriselle epiteetille tunnusomainen yhdysadjektiivi säilyy useammin Lönnrotin ja Mannisen runosuomennoksissa nimenomaan bahuviina kuin Saarikosken ja Castrénin proosasuomennoksissa. Lönnrot ja Manninen ovat säilyttäneet yhdysadjektiivin vastaavasti 16 ja 14 kertaa, kun taas Saarikoski ja Castrén vastaavasti 6 ja 5 kertaa. Saarikosken ja Castrénin suomennoksissa ei esiinny lainkaan bahuviineja. Tämä kieli siitä, että proosasuomennoksissa, jotka edustavat nykyaikaisempaa suomen kieltä ja kirjallisia konventioita kuin runosuomennokset, bahuviinit mielletään joko vanhentuneiksi tai runokielen piirteiksi. Lauri Hakulisen (1979: 384) mukaan bahuviineja pidetään nykykielessä harvinaistuvana keinona. Hän ei kuitenkaan kerro, väheneekö bahuviinien määrä kirja- vai puhekielessä. Castrénin ja Saarikosken proosasuomennoksissa yhdysadjektiivi ei säily sellaisenaan vastaavasti 19 ja 18 tapauksessa; niissä suositaan eniten poistoja ja yhdistämättömiä sanoja. Mannisen ja Lönnrotin runosuomennoksissa taas yhdysadjektiivi on käännetty yhdistämättömänä sanana tai useampisanaisena ilmauksena vastaavasti 10 ja 8 tapauksessa. Toisaalta runosuomennoksista ei ole poistettu yhdysadjektiiveja lainkaan. Taulukosta 2 ilmenee, että ajan myötä yhdysadjektiivien määrä vähenee. Toisaalta yhdistämättömien sanojen ja useampisanaisten ilmausten määrä nousee siten, että niitä on käytetty eniten Saarikosken suomennoksessa. Lisäksi yhdysadjektiivien poistojen määrä nousee siten, että niitä on käytetty pari kertaa Saarikosken suomennoksessa ja eniten Castrénin suomennoksessa. Silmiinpistävin havainto yhdysadjektiivien suhteen on kuitenkin se, että bahuviinit esiintyvät ainoastaan runosuomennoksissa, ja ne katoavat kokonaan proosasuomennoksista.

5.3 Toistuvan epiteetin kääntäminen

Tutkielmassani tarkastelen myös sitä, säilyykö homeeriselle epiteetille tunnusomainen toisto suomennoksissa vai vältetäänkö sitä. Selvitän, onko toistuvat epiteetit käännetty kauttaaltaan samalla tavalla, vaihtelevasti vai onko ne poistettu kokonaan. Käytännössä vertailen toistuvan epiteetin suomennosta ja käännsstrategiaa siihen suomennokseen ja käännsstrategiaan, jota käytettiin epiteetin ensimmäinnassa laulussa 6. Mikäli epiteetit käännetään kauttaaltaan samalla tavalla, säilytetään niille tunnusomainen toisto. Toisaalta, mikäli käännsstrategiana on käytetty poistoa sekä epiteetin ensimmäinnassa että epiteetin toistossa, en laske epiteettiä käännetyksi samalla tavalla. Poisto kielii, että toistuvia epiteettejä katsotaan tarpeettomiksi. Se on myös ratkaisuna radikaalimpi kuin epiteetin kääntäminen vaihtelevasti eli eri käännsstrategialla. Jälkimmäisessä tapauksessa toistuva epiteetti säilyy, vaikka muuttuneena, kun taas poistossa se karsitaan.

Analysoidessani toistuvan epiteetin kääntämistä olen erottanut myös synonymian käännsstrategian, jota en ole käsitellyt varsinaisessa luokittelussani (ks. luku 4.2). Silloin, kun vertaillaan suomennettua epiteettiä kreikankieliseen epiteettiin, on vaikeaa tehdä selkeä ero ensisijaisen vastineen ja synonymian välillä. Homeerisen epiteetin merkitys ei ole tarkasti määriteltävissä, mikä johtuu suuresta ajallisesta ja kulttuurisesta erosta homeeristen eeposten ja suomennosten välillä. On siis vaikeaa määritellä, mitkä kaikki sanat ovat kunkin epiteetin ensisijaisia vastineita ja mitkä sen synonyymeja. Toisaalta verrattaessa jonkun tietyn suomentajan suomennoksia keskenään on mahdollista havaita synonymiaa, sillä verrataan samaan ajankohtaan kuuluvia sanoja keskenään.

Tutkimusyksikköni on epiteetti, joka on osa sellaista substantiivi-ja-epiteetti -lauseketta, joka toistuu samanasaisena ja osuu tiettyyn paikkaan heksametrisäkeessä. Luvussa 4.1 määrittelin kriteerit, joiden mukaan miellän jonkin epiteettiesiintymän joko saman epiteetin toistoksi tai erilliseksi esiintymäksi. *Odysseian* 6. laulun toistuvat substantiivi-ja-epiteetti -lausekkeet ovat ensimmäinnansa mukaan esiteltyinä seuraavat: *polytlas dios Odysseus* (6.1), *thea glaukōpis Athēnē* (6.13), *megalētoros Alkinooio* (6.17), *glaukōpis Athēnē* (6.24), *Nausikaa leukōlenos* (6.101), *dios Odysseus* (6.117) ja *Pallas Athēnē* (6.233). Osa näistä lausekkeista toistuu muissakin *Odysseian* lauluissa tai *Iliassa*, toiset toistuvat vain *Odysseian* 6. laulussa. Samoin muutkin poimimani substantiivi-ja-epiteetti -lausekkeet, jotka eivät toistu tässä laulussa, saattavat esiintyä muissa *Odysseian* tai *Iliaan* lauluissa. Poimimissani toistuvissa lausekkeissa on yhteensä 9 lähdetekstin

epiteettien ensimainintaa, jotka toistuvat 15 kertaa. Mikäli kerrotaan epiteettien toistojen määrä (15 esiintymää) suomentajien määrällä (4 esiintymää), saadaan 60 suomennettua toistuvaa epiteettiä. Toistuvan epiteetin kääntäminen havainnollistuu taulukossa 3.

TAULUKKO 3. Toistuvan epiteetin kääntäminen suomennoksissa.

Käännösstrategia	Suomentaja_Aikakausi				YHT.
	EL 1855	OM 1924	PS 1972	PC 2016	
Samalla tavalla					
Säilyttäminen	1	1	-	-	2
Suora käännös	10	5	6	1	22
Kohyponyymien käännös	2	2	-	1	5
Yleistys	-	-	1	2	3
Korvaus	1	1	3	-	5
Yhteensä	14	9	10	4	37
Vaihtelevasti					
Säilyttäminen	-	-	1	-	1
Suora käännös lisäyksineen	1	-	-	-	1
Synonymia		4	-	2	6
Yleistys	-	1	-	1	2
Korvaus	-	-	1	-	1
Yhteensä	1	5	2	3	11
∅					
Yhteensä	-	1	3	8	12
YHTEENSÄ	15	15	15	15	60

Taukosta 3 havaitaan, että aineiston 60 epiteettien toistojen suomennoksista yli puolet (37 esiintymää) on käännetty samalla tavalla kuin ensimaininnassaan. Toisaalta 12 tapauksessa toistuva epiteetti on poistettu kokonaan ja 11 tapauksessa se on käännetty vaihtelevasti. Lönnrot on kääntänyt toistuvat epiteetit samalla tavalla 14 kertaa, eli kaikki epiteettien toistot yhtä lukuun ottamatta on käännetty samalla tavalla. Manninen on kääntänyt samanasaisina yli puolet (9 esiintymää) 15 epiteettien toistosta, kun taas 5 tapauksessa hän on kääntänyt niitä eri tavalla ja yhdessä tapauksessa poistanut toiston kokonaan. Manninen on vähentänyt epiteetin toisteisuutta käyttämällä keskenään syno-

nyymisiä sanoja 4 tapauksessa. Hän on suomentanut esimerkiksi lausekkeen *megaletoros Alkinooio* 'Alkinoon jalomielen' (6.17) kolmella eri sanalla, jotka ovat synonyymejä tai lähisyonyymejä keskenään: *korkea-*, *jalomieli* ja *aimo*. Saarikosken suomennoksessa epiteetit toistuvat samanasaisina 10 kertaa, eli yli puolet 15 epiteettien toistosta säilyy, kun taas 2 tapauksessa ne on käännetty eri tavalla ja 3 tapauksessa ne on poistettu kokonaan. Castrén puolestaan on poistanut vähän yli puolet 15 toistuvista epiteeteistä (8 esiintymää). Hän on kääntänyt toistuvat epiteetit samalla tavalla ainoastaan 4 kertaa ja suosinut vaihtelua epiteettien toistoissa 3 kertaa.

Taulukon 3 perusteella voidaan kokoavasti todeta, että toistuvat epiteetit käännetään kauttaaltaan suunnilleen samalla tavalla, mutta niiden poistot näyttävät lisääntyvän ajan myötä. Toistot säilyvät eniten Lönnrotin, Saarikosken ja Mannisen suomennoksissa, jossa kussakin yli puolet toistuvista epiteeteistä on käännetty samanasaisina. Toistuvat epiteetit on käännetty samalla tavalla useimmiten Lönnrotin suomennoksessa, toiseksi Saarikosken ja kolmanneksi Mannisen suomennoksessa. Näissä tapauksissa säilytetään homeerisille epiteetille tunnusomainen toisteisuus, jota mielletään joko tärkeäksi runokielen piirteeksi tai tietoiseksi runolliseksi strategiaksi. Toistot taas säilyvät harvimminkin Castrénin suomennoksessa. Siinä vähän yli puolet toistuvista epiteeteistä on poistettu kokonaan käännöksestä. Suomentaja lienee mieltänyt epiteettien toistot tarpeettomiksi, sillä ne eivät palvele nykylukijoita.

5.4 Analyysitulosten yhteenveto ja tarkastelu

Tutkielmani tavoitteena on ollut tarkastella erisnimiin liitettyjen epiteettien kääntämistä Homeroksen *Odyseian* 6. laulun neljässä eriaikaisessa suomennoksessa. Homeerinen epiteetti pääsanoineen on kulttuuri-, aika- ja genresidonnainen ilmaus, joka ilmaisee kreikkalaiseen eepiseen lauluperinteeseen kuuluvia käsityksiä. Lähtökohtanani on ollut analysoida suomentajien käyttämiä käännsstrategioita homeerisen epiteetin käännösongelman ratkaisemiseksi. Olen tarkastellut myös, miten homeeriselle epiteetille tunnusomainen yhdysadjektiivinen ja sen toisto on tulkittu suomennoksissa. Käytettyjen käännsstrategioiden perusteella olen pohtinut suomentajien valintaa kotouttamisen ja vieraannuttamisen välillä ja mitä se puolestaan kertoo omasta käännsajankohdastaan.

Analyysistani ilmenee, että Lönnrot ja Manninen ovat suosineet vieraannuttavia käänösstrategioita epiteettien kääntämisessä, kun taas Castrén ja Saarikoski ovat suosineet kotouttavia käänösstrategioita. Castrénin suomennoksessa on sovellettu enemmän kotouttavia käänösstrategioita verrattuna muihin suomennoksiin. Suomentaja on käyttänyt eniten epiteettien poistoja ja vähiten suoria käännöksiä painottaen näin suomennoksen sujuvuutta. Saarikoski puolestaan on käyttänyt eniten kotouttavia käänösstrategioita, mutta niiden määrä on pienempi kuin Castrénin suomennoksessa. Vaikka Saarikoski on kääntänyt epiteetit enimmäkseen suoraan ja säilyttänyt ne tällä tavoin koristeellisina, hän on myös korvannut niitä sanoilla tai ilmauksilla, jotka selventävät epiteetin merkitystä, tai sitten poistanut niitä kokonaan. Hänen suomennostaan voidaan tällöin katsoa liikkuvan kotouttavan ja vieraannuttavan käännöksen välimaastossa. Lönnrot on käyttänyt enemmän vieraannuttavia käänösstrategioita kuin muut suomentajat. Hänen pääasiallinen käänösstrategiansa on ollut suora käänös. Lönnrotin suomennosta seuraa läheisesti Mannisen suomennos, jossa on myös käytetty eniten vieraannuttavia käänösstrategioita, joista yli puolet ovat suoria käännöksiä. Erot runosuomennosten käänösstrategioiden käytössä eivät ole kuitenkaan suuria. Lönnrot ja Manninen ovat pääosin säilyttäneet epiteetin koristeellisen roolin siten, ettei ole selvennetty lukijoille, miten epiteetti liittyy tekstiyhteyteensä. Heidän ensisijainen periaatteensa lienee ollut epiteettien mielikuvien ja homeerisen tyylin tavoitteleminen.

Homeeriselle epiteetille tunnusomainen yhdysadjektiivinen on säilynyt useammin Lönnrotin ja Mannisen runosuomennoksissa, nimenomaan bahuvriihina, kuin Saarikosken ja Castrénin proosasuomennoksissa. Lönnrot ja Manninen ovat pyrkineet säilyttämään yhdysadjektiivin muodon, kun taas Saarikosken ja Castrénin suomennoksissa suositaan yhdysadjektiivien sijaan enimmäkseen yhdistämättömiä sanoja ja poistoja. Toisaalta runosuomennoksista ei ole poistettu ollenkaan yhdysadjektiiveja. Bahuvriihimuotoisia epiteettejä taas ei esiinny lainkaan Saarikosken ja Castrénin suomennoksissa. Tämä kieli siitä, että proosasuomennoksissa bahuvriihit lienee mielletty joko vanhentuneiksi tai runokielen piirteiksi.

Toistuvat epiteetit on käännetty kauttaaltaan suunnilleen samalla tavalla Lönnrotin, Saarikosken ja Mannisen suomennoksissa, joissa kussakin yli puolet toistuvista epiteeteistä on käännetty samanasaisina. Toistuvat epiteetit on käännetty samalla tavalla useimmin Lönnrotin suomennoksessa, toiseksi Saarikosken ja kolmanneksi Mannisen suomennok-

sessä. Toisaalta epiteettien toistot ovat säilyneet harvimmin Castrénin suomennoksessa: siinä vähän yli puolet toistuvista epiteeteistä on poistettu kokonaan. Lönnrot, Saarikoski ja Manninen ovat säilyttäneet homeeriselle epiteetille luonteenomaista toisteisuutta, sillä ne lienevät mieltäneet epiteetit joko tärkeiksi runokielen piirteiksi tai tietoiseksi runolliseksi strategiaksi. Castrén puolestaan lienee mieltänyt epiteettien toistot tarpeettomiksi, koska ne eivät palvele nykylukijoita.

Verrattaessa suomennoksia keskenään voidaan havaita tiettyjä aikaan liittyviä muutoksia. Siirryttäessä runosuomennoksista proosasuomennoksiin suoran käännoksen käännostrategia näyttää vähenevän, kun taas poistojen määrä näyttää nousevan. Siinä missä Lönnrot ja Manninen ovat kiinnittäneet huomionsa siihen, että epiteetit käännetään pääosin suoraan, Saarikoski ja varsinkin Castrén ovat käyttäneet vähemmän suoraa käännoksiä. Poistojen määrä alkaa nousta proosasuomennoksissa siten, että Saarikosken suomennoksessa esiintyy muutama poisto, joiden määrä kasvaa kuitenkin huomattavasti Castrénin suomennoksessa. Yhdysadjektiivien määrä vähenee siten, että niiden sijaan käytetään eniten yhdistämättömiä sanoja ja poistoja. Bahuvriihimuotoisia epiteettejä ei esiinny lainkaan proosasuomennoksissa. Myös toistuvien epiteettien poistot näyttävät lisääntyvän ajan myötä. Saarikoski on poistanut muutaman toistuvan epiteetin, kun taas Castrén on karsinut suurimman osan niistä. Loput aineistossa käytetyt käännostrategiat eivät näytä kuitenkaan noudattavan tiettyä kehityskaavaa, vaan suomentajat lienevät käyttäneet niitä tapauskohtaisesti.

Suomessa on suhteellisen nuori kirjakieli, ja kaunokirjallisuutta on kirjoitettu ja käännetty noin pari sataa vuotta. Kirjallisuuden kääntäminen asetettiin palvelemaan nimenomaan ”sivistyskansaksi” nousemista. (Koskinen–Paloposki 2015: 84–85, 173.) Ennen Suomen itsenäistymistä noin 1930-luvun alkuun pyrittiin suomentamaan maailmankirjallisuuden merkittäviä teoksia. Syynä oli Suomen pyrkimys itsenäiseen asemaan ja sen halu osoittaa kielensä soveltuvan ulkomaisten suurten teosten suomentamiseen. (Riikonen 2007e: 232.) Lönnrotin *Odyseian* suomennos ilmestyi vuonna 1855 eli kansallisromantiikan aikana. Romantiikka oli kansallisten kulttuurien ja kansallisuusaatteen nousukautta, jolloin korostettiin kirjailijan yksilöllistä ilmaisutapaa sen sijaan, että keskityttäisiin ainoastaan siihen, mitä sanottiin (Ruokonen 2004: 66). Lönnrotin epiteettien vieraannuttava kääntäminen painottaa lähdetekstiä, minkä voidaan katsoa heijastavan romantiikkojen käännoasihannetta. Toisaalta Lönnrotin suomennos on ensimmäinen yritys *Odyseian* suomentamiseksi, ja näin ollen epiteettien

vieraannuttavan kääntämisen taustalla lienee ollut myös perehtymättömyys kääntämiseen. 1800-luvun Suomessa ilmestyi paljon sananmukaisia käännöksiä, joka saattoi johtua suurilta osin siitä, että kaunokirjallisuuden kääntäminen oli uutta ja malli otettiin kouluopetuksesta (Koskinen–Paloposki 2015: 84–85, 173).

Mannisenkin vuonna 1924 julkaistun suomennoksen taustalla oli ilmeisesti itsenäisen Suomen pyrkimys rakentaa kansallista identiteettiään liittämällä itsensä Euroopan sivistyksen juuriin. Mannisen epiteettien vieraannuttava kääntäminen painottaa lähde-tekstiä, minkä voidaan katsoa heijastavan suomentajan kunnioitusta Homeroksen teosta ja tyyliä kohtaan. Toisaalta Mannisen suomennos on ensimmäinen *Odyseian* kokonaissuomennos, joten epiteettien vieraannuttavan kääntämisen taustalla lienee ollut tässäkin tapauksessa perehtymättömyys kääntämiseen. Lönnrot ja Manninen näyttävät kohtelevan *Odyseiaa* arvokkaana taideteoksena erikoisine runokielineen ja haluavan välittää homeerisen tyylin suomalaisille lukijoille. Homeerisia epiteettejä jäljittelevä suomennos tekee kuitenkin lukukokemuksesta raskaan ja voitaneen katsoa, että se oli tarkoitettu pikemmin koulutetulle sivistyneistölle kuin laajemmalle kansalle.

1960- ja 1970-lukujen taitteessa taas korostettiin antiikin popularisoinnin tarvetta yrityksenä lisätä antiikin kulttuurin tuntemusta ja vastustaa klassisten kielten koulu- ja yliopisto-opetuksen vähentämistä (Kivistö–Riikonen 2007a: 39). Antiikin tekstin kääntäminen herätti myös tuolloin paljon keskustelua siitä, mikä oli tärkeämpää, filologinen tarkkuus vai tekstien ”hengen” säilyttäminen (Koskinen–Paloposki 2015: 9). Mannisen suomennoksesta oli kulunut 48 vuotta, kun vuonna 1972 ilmestyi Saarikosken suomennos. Mannisen suomennosta ilmeisesti pidettiin tuolloin vanhentuneena sen vaikeaselkoisen runokielen vuoksi. Saarikosken epiteettien kotouttava kääntäminen vaikuttaa heijastavan näkemystä, jonka mukaan antiikin tekstejä pyrittiin kääntämään laajalle yleisölle ymmärrettävään muotoon. Toisaalta Saarikoski on kääntänyt epiteetit enimmäkseen suoraan ja säilyttänyt suurilta osin epiteettien toistot. Tähän saattanee vaikuttaa hänen runoilijataustansa, jonka mukaan hän on pitänyt tärkeänä säilyttää joitakin homeerisen tyylin piirteitä. Saarikosken epiteettien kääntämiseen on tietysti myös vaikuttanut ranskannos, johon hänen suomennoksensa perustuu.

Castrénin suomennos ilmestyi 44 vuotta myöhemmin kuin Saarikosken suomennos. Castrén on käyttänyt eniten epiteettien poistoja ja vähiten suoria käännöksiä, mikä kieli siitä, että tarkoituksensa lienee ollut tuoda esiin homeerisen tekstin ydin eikä tavoitella

sen runokieltä ja tyyliä. Castrénin suomennos näyttää näin pyrkivän lähdetekstin sujuvuuteen, mikä tekee siitä helposti lähestyttävän laajalle lukijakunnalle. Se kulttuurinen konteksti, jossa Castrén tuotti suomennoksensa, voidaan kuitenkin havaita paremmin ajan kuluessa. Uusien käännösten synnyn taustalla oletetaan olevan tutkimustiedon lisääntyminen (Koskinen–Paloposki 2015: 94). Homeerisia eepoksia koskeva tieto sekä kääntämiseen liittyvät teoriat ja käytännöt ovat lisääntyneet, mikä lienee vaikuttanut Castrénin selvästi kotouttavaan kääntämiseen.

Yhteenvetona voidaan yleisesti todeta, että suomentajien käyttämät käännösstrategiat epiteeteistä heijastavat *Odysseian* muutosta vähitellen arvokkaasta taideteoksesta romaaniksi, joka tavoittelee laajempaa lukijakuntaa. Joka tapauksessa suomentajien valinnan lähtökohdat kotouttamisen ja vieraannuttamisen välillä eivät ole yksiselitteisiä eikä niitä voi selittää aukottomasti, varsinkin kun kyseessä ovat eri aikakausien ajattelu- ja toimintatavat.

6 POHDINTA

Tutkielmani syntyi yrityksen ja erehdyksen kautta. Tehtävä osoittautui haastelliseksi, mikä johtui osittain siitä, etten ole löytänyt mitään vastaavaa tukimusta, joka käsitelisi homeeristen epiteettien kääntämistä ja johon voisin tukeutua tai kytkeä saamiani tuloksia. Näin ollen aiheen hahmottaminen, sen kaikkien ulottuvuuksien huomioon ottaminen ja niiden jäsentely, aineiston rajaus sekä järkevien kysymysten asettaminen oli työlästä. Tutkielmaa suunnitellessani en ollut täysin varma, mikä olisi sopivan kokoinen aineisto tällaiseen aiheeseen. Alustava tarkoitukseni oli ottaa useampi laulu analysoitavaksi, mutta havaitsin, että jopa toisen laulun mukaan ottaminen paisuttaisi aineistoani liikaa ja se olisi näin liian laaja pro gradu -tutkielmaksi. Pohdin, että olisi parempi keskittää analyysini perusteellisesti yhteen *Odysseian* lauluun sen sijaan, että olisin käynyt pintapuolisemmin läpi useampia lauluja. Tällä tavalla voisin myös hallita tutkielmani paremmin. Tutkielmaa kirjoittaessani olen tehnyt suuria rakenteellisia ja sisällöllisiä muutoksia sekä joutunut karsimaan paljon aineistoa, ennen kuin tutkimuskysymykseni täsmentyivät. Teoriaosuus saattanee vaikuttaa jokseenkin laajalta verrattuna analyysiosioon, mutta pidän sitä tarpeellisena aiheen hahmottamiseksi, sillä se on monitieteinen ja yhdistelee sekä antiikintutkimusta että käännöstiedettä.

Työn haastavimmaksi osuudeksi osoittautui sopivan analyysimallin soveltaminen. Epiteettien käännösstrategialuokittelua ei ollut olemassa, mikä vaikeutti tehtävääni. Löytääkseni sopivan analyysimallin aineistolleni tarkastelin eri käännöstieteilijöiden kehittämiä käännösstrategialuokitteluja. Ajattelin, että suunnilleen samaa aihetta käsittelevät luokittelut soveltuisivat paremmin kuin yleisemmät mallit. Kaipasin siis tutkielmaani sellaista luokittelua, joka käsittelee erilaisia kulttuurisidonnaisia käännösongelmia, jota katson homeerisen epiteetin olevan (ks. luku 3.1). Aluksi olin harkinnut Chestermanin (1997) luokittelua, mutta se osoittautui liian monimutkaiseksi tarkoitukseeni monien kategorioidensa vuoksi. Päädyin näin Pedersenin (2011) kehittämään käännösstrategialuokitteluun, joka käsittelee tv-tekstityksissä esiintyviä kielenulkoisia kulttuurisia viittauksia. Kyseinen luokittelu soveltui pääpiirteittäin aineistooni, joten sen pohjalta loin oman luokittelun tutkielmani tarpeisiin (ks. luku 4.2). Jälkikäteen havaitsin, että sopivaa käännösstrategialuokittelua etsiessäni olin tehnyt seuraavan erehdyksen: yritin joskus väkisin sovittaa aineistoni tiettyyn valmiiseen luokitteluun. Eri tutkijat ovat kehittäneet eri käännösstrategialuokitteluja, mikä tietenkin helpottaa huomattavasti muiden tutkijoiden työtä. Toisaalta kukin luokittelu on syntynyt tiettyä aineistoa ja sen

ominaispiirteitä varten. Oivalsin näin, että luokittelun pitäisi vastata aineistoa eikä toisinpäin.

Analyysini tulokset on saatu vertailemalla *Odysseian* 6. laulun epiteettien käännösstrategioita neljässä eriaikaisessa suomennoksessa. Käyttämäni menetelmän hyötynä on syvä analyysi suomentajien käyttämistä käännösstrategioista. Olen pitänyt hyödyllisempänä verrata eri suomennoksia keskenään, kuin keskittyä pelkästään yhteen suomentajaan, sillä näin näkee myös ajallisesti esiintulevia kääntämiseen liittyviä tendenssejä. Riikonen (2007b: 576) toteaa, että voidaan havaita, millä tavalla antiikkia on tulkittu vertaamalla jonkin antiikin teoksen eri aikakausina tehtyjä käännöksiä.

Homeeristen epiteettien käännösstrategioiden tarkastelun rajoituksena on tietty subjektiivisuus niiden tulkinnassa. Käännösstrategioiden tunnistaminen oli ajoittain vaikeaa. Ongelmalliseksi nousivat erityisesti suoran käännöksen, synonymian ja korvauksen väliset rajat: esimerkiksi milloin suomennettu yhdistämätön epiteetti tai yhdysosa on kreikankielisen epiteetin suora käännös tai ensisijainen vaihtoehto ja milloin sen synonyymi jopa eri sana? Aluksi olin käyttänyt käännösstrategialuokittelussani synonymiaa. Mielestäni käännösstrategian tulkitseminen synonyymiaksi antaa mielivaltaisia tuloksia, joten vältin sen käyttöä verratessani kreikankielisiä epiteettejä niiden suomennoksiin. Chestermanin (1997: 102) mukaan synonyymiassa valitaan käännettävän sanan ilmeisen vaihtoehdon sijaan sen synonyymi tai lähes synonyymi. Toisaalta ilmeinen vaihtoehto saattaa vaihdella kääntäjän mukaan, sillä kullakin on eri tausta ja omat käsityksensä sanoista ja lähdetekstistä. Olen erottanut kuitenkin synonymian käännösstrategian analysoidessani toistuvan epiteetin kääntämistä (ks. luku 5.3). Lisäksi ajattelutavasta ja käyttämästä sanakirjasta riippuen monet epiteettien suomennokset voidaan luokitella eri käännösstrategiaksi. Tutkielmassani olen noudattanut arvovaltaisten sanakirjojen epiteettien määritelmiä ja olen huolehtinut, että olen perustellut tulkintani kussakin yhteydessä. Samaten käännösstrategioiden määrittely joko kotouttaviksi tai vieraannuttaviksi oli haastavaa, sillä kyseessä on henkilökohtainen tulkinta. Se mikä vaikuttaa vieraalta ja lukukokemusta häiritsevältä tai sitten kotoisalta, johon ei kiinnitetä huomiota, vaihtelee lukijaan mukaan. Niinpä siinä missä toinen näkee vieraannuttavan käännösstrategian, toinen saattaa nähdä kotouttavan.

Voidaan kyseenalaistaa, onko epiteetti hyvä mittari arvioimaan suomennosten paikkaa suhteessa kotouttamiseen ja vieraannuttamiseen. Miellän epiteetin edustavaksi homee-

risten eeposten piirteeksi, joka viittaa kreikkalaiseen eepiseen lauluperinteeseen kuuluvaan mytologiseen tarkoitteeseen ja ilmaisee perinteisiä käsityksiä. Näin sitä voidaan pitää kulttuurisidonnaisena käännösongelmana. Toisaalta voidaan esittää, että lienee tarpeetonta luoda käänösstrategialuokittelua homeeriselle epiteetille, sillä sen alkuperäinen funktio ja merkitys ovat edelleen kiistanalaisia. Mikäli joku toinen henkilö luo samasta aineistosta vastaavan käänösstrategialuokittelun, on mahdollista, että hän päätyisi eri tuloksiin homeerisen epiteetin monitulkintaisuuden vuoksi. Vastaväitteeksi tähän esittäisin humanistisen tieteen luonteen, joka on pääosin subjektiivista. Kummankaan tutkimuksen lähtökohdat ja tulokset eivät ole yksiselitteisiä, mutta joka tapauksessa oma valinta on perusteltava.

Nämä menetelmän haittapuolet voisi kuitenkin ohittaa esimerkiksi yhdistämällä yksittäisen tutkijan tulkintoja homeerisista epiteeteistä mahdollisimman useiden henkilöiden tulkintoihin. Käytännössä voitaisiin tiedustella eri lukijoilta, mitkä kunkin *Odysseian* suomennosten seikat vaikuttavat vierailta ja miksi. Näin selvitetäisiin, missä määrin suomennettuja epiteettejä luonnehditaan vieraiksi. Voitaisiin sitten vastaavasti olettaa, että kohdat, joita eivät näytä häiritsevän lukukokemusta, on käännetty kotouttavasti. Toisaalta voitaisiin kohdistaa lukijoiden huomiota *Odysseian* hahmojen karakterisointiin, ja tiedustella lukijoiden mielipiteitä suomentajien valinnoista. Tällä tavalla saataisiin objektiivisempia tuloksia *Odysseian* suomennosten kotouttavuudesta ja vieraannuttavuudesta kuin yhden tutkijayksilön tulosten perusteella.

Kehittämäni homeeristen epiteettien käänösstrategialuokittelu soveltuu ainoastaan homeeristen eeposten käänösstrategioiden tutkimiseen. Käänösstrategialuokittelusta muodostuisi mahdollisesti erilainen, mikäli analysoitavaksi olisi otettu enemmän aineistoa. Tutkielmaa voitaisiin myöhemmin jatkaa soveltamalla tässä käytettyä asetelmaa laajempaan aineistoon eli muihin *Odysseian* jopa *Iliaan* lauluihin. Tällä tavoin saataisiin laajempi käsitys homeeristen epiteettien kääntämisestä ja siitä, miten suomentajien käyttämät käänösstrategiat epiteettien kohdalla vaikuttavat suomennosten kotouttavuuteen ja vieraannuttavuuteen. Lisäksi voitaisiin verrata suomentajien käyttämiä käänösstrategioita muunkielisiin käännöksiin ja todeta, päätyvätkö suomentajat samoihin vai eri ratkaisuihin kuin esimerkiksi kreikantajat.

Antiikin Kreikan kirjallisuutta suomennetaan yhä, mutta tietääkseni antiikin teosten suomennoksista ei tehdä käänöstieteellisiä tutkimuksia. Oletan, että taustalla on yli-

opistojen opinto-ohjelmissa vähenevä antiikin kielten opetus ja käännöstieteen opintojen sijoittaminen ainoastaan ”suurten” kielten yhteyteen. Riikonen (2007b: 576) huomauttaa, että suomalaisen käännöskirjallisuuden kohdalla on vain rajalliset mahdollisuudet seurata jonkin antiikin tekstin suomennosten pitempää ajanjaksoa. Siitä huolimatta voidaan hyödyntää kaikkia mahdollisuuksia, vaikka rajallisia, verrata eri aikakausina tehtyjä suomennoksia tai keskittyä yksittäisiin suomennoksiin. Joka tapauksessa toivoisin tutkielmani herättävän kiinnostusta antiikin- ja käännöstutkimuksen yhteistyöstä. Suurin osa lukijoista on tutustunut antiikin Kreikan teksteihin nimenomaan käännösten eikä alkuperäisten teosten kautta. Koska länsimainen ajattelu on muodostunut suurilta osin tällaisista antiikin kirjallisuuden teoksista, on tiedettävä, miksi tietyt antiikin teokset on valittu käännettäväksi juuri tiettyinä ajankohtina ja mitä kääntäjien valinta kotouttamisen ja vieraannuttamisen välillä kertoo kustakin käännösajankohdasta.

LÄHTEET

Aineslähteet

Homeros (1855) 1989. *Homeeron Odysseian kuudes runoilema*. Suom. Elias Lönnrot. Näköispainos aikakauskirjasta *Suomi, Tidskrift i forterländska ämnen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Homeros (1924) 1962. *Odysseia*. Suom. Otto Manninen. Neljäs painos. WSOY, Porvoo–Helsinki.

Homeros (1972) 2017. *Odysseia*. Suom. Pentti Saarikoski. Otava, Helsinki.

Homeros 2016. *Homeros: Troijan sota ja Odysseuksen harharetket*. Suom. Paavo Castrén. Otava, Helsinki.

Homerus 1976. *Homeri opera: 3, Odysseae libros I-XII continens*. Ed. by Thomas W. Allen. 2nd edition, reprint. Clarendon Press, Oxford.

Tutkimuskirjallisuus

Ancient Greek Dress. [E-artikkeli.] Department of Greek and Roman Art. Heilbrunn Timeline of Art History. The Metropolitan Museum of Art, New York, 2003. [Viitattu 3.7.2018.] Saatavissa: https://www.metmuseum.org/toah/hd/grdr/hd_grdr.htm.

Armstrong, Richard Hamilton 2005: Translating Ancient Epic. *A Companion to Ancient Epic*, pp. 174–195. Ed. by John Miles Foley. [E-kirja.] Blackwell Pub, Malden, MA. [Viitattu: 5.8.2018.] Saatavissa: <https://login.ezproxy.utu.fi/login?url=http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&scope=site&db=nlebk&db=nlabk&AN=147318>.

Baldick = Baldick, Chris 2008: *The Oxford Dictionary of Literary Terms*. 3rd edition. Oxford University Press, Oxford.

Castrén, Paavo 2016: Lukijalle. *Homeros: Troijan sota ja Odysseuksen harharetket*, s. 10–12. Suom. Paavo Castrén. Otava, Helsinki.

Chesterman, Andrew 1997: *Memes of Translation: The spread of ideas in translation theory*. Volume 22. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam–Philadelphia.

Clark, Matthew 2007: Formulas, metre and type-scenes. *The Cambridge Companion to Homer*, pp. 117–138. Ed. by Robert Fowler. 3rd printing. Cambridge University Press, Cambridge.

Cunliffe = Cunliffe, Richard John 2012: *A Lexicon of the Homeric Dialect*. Expanded edition. University of Oklahoma Press, Oklahoma.

Dowden, Ken 2007: The epic tradition in Greece. *The Cambridge Companion to Homer*, pp. 188–205. Ed. by Robert Fowler. 3rd printing. Cambridge University Press, Cambridge.

- Foley, John Miles 1991: *Immanent Art. From Structure to Meaning in Traditional Oral Epic*. Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis.
- Foley, John Miles 2009: Traditional Signs and Homeric Art. *Written Voices, Spoken Signs*, pp. 56–82. Ed. by Egbert J. Bakker and Ahuvia Kahane. [E-kirja.] Harvard University Press, Cambridge MA. [Viitattu: 5.8.2018.] Saatavissa: <https://www-degruyter-com.ezproxy.utu.fi/viewbooktoc/product/463061>.
- Forsman = Forsman, Kaarlo 1888: *Anthologia Homerica: valikoima lukemisia Homeeron runoista: sanakirjan ja lyrillisen jälkiliitteen kanssa*. Werner Söderström, Porvoo.
- Fowler, Robert 2007: The Homeric question. *The Cambridge Companion to Homer*, pp. 220–232. Ed. by Robert Fowler. 3rd printing. Cambridge University Press, Cambridge.
- Hainsworth, J.B. 1988: Books V–VIII. *A Commentary on Homer's Odyssey. Volume I. Introduction and Books I–VIII*. Clarendon Press, Oxford.
- Hakulinen, Lauri 1979: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Otava, Helsinki.
- Heino, Aarne 1970: *Otto Mannisen Homeros-suomennosten kuvakielestä*. Väitöskirja. SKST 296. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Horrocks, Geoffrey 1997: Homer's dialect. *A New Companion to Homer*, pp. 193–217. Ed. by Ian Morris and Barry Powell. Brill, Leiden 1997.
- Impi, Sirkka 1916: *Odysseun harharetket: suorasanaisesti kerrottuna*. WSOY, Porvoo–Helsinki.
- Jonsson, Lars 2003: *Euroopan linnut. Eurooppa, Pohjois-Afrikka ja Lähi-Itä*. 5. uudistettu painos. Tammi, Helsinki.
- Jääskeläinen, Riitta 1993: Investigating Translation Strategies. *Recent trends in empirical translation research*, s. 99–120. Ed. by Sonja Tirkkonen-Condit and John Laffling. Studies in languages, n:o 28. University of Joensuu, Faculty of Arts.
- Kaimio, Maarit 1982: Sana ja sävel. *Antiikin kirjallisuus ja sen vaikutus*. Kolmas, uudistettu painos, s. 9–16. Toim. Maarit Kaimio, Teivas Oksala ja Hannu Riikonen. Gaudeamus, Helsinki.
- Karttunen, Klaus 1999: *Lyhyt sanskritin kielioppi*. 3. painos. Suomen Itämaisen Seuran suomenkielisiä julkaisuja n:o 28. Suomen Itämainen Seura, Helsinki.
- Kaukonen, Väinö 1979: *Lönnrot ja Kalevala*. SKST 349. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kirjallisuus antiikin maailmassa*. Toim. Sari Kivistö, H. K. Riikonen, Erja Salmenkivi ja Raija Sarasti-Wilenius. Teos, Helsinki 2007.
- Kivimäki, Arto 2005: *Odysseia lapsille*. Teos, Helsinki.
- Kivistö, Sari 2007: Kirjallisuuden esityspaikkoja ja instituutioita. *Kirjallisuus antiikin maailmassa*, s. 68–83.

Kivistö, Sari – Riikonen, H. K. 2007a: Antiikin kirjallisuus ja suomennokset uuslatinasta ja humanistikeikasta. *Suomennoskirjallisuuden historia 2*, s. 30–53.

----- 2007b: Lajien luonne ja muuttuminen. *Kirjallisuus antiikin maailmassa*, s. 163–171.

Koskinen, Kaisa – Paloposki, Outi 2015: *Sata kirjaa, tuhat suomennosta. Kaunokirjallisuuden uudelleenkäyttäminen*. SKST 1410. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

KS = *Kielitoimiston sanakirja*. 2018. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki. [Verkkoversio.] Päivitetty julkaisu. Päivitetty 6.6.2018. [Viitattu 6.8.2018]. Saatavissa: <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi/>.

Kujamäki, Pekka 2013: Vertaileva kääntäjä, vertaileva tutkija: kieltenvälinen vertailu käännöstieteessä. *Kielten vertailun metodiikka*, s. 355–395. Toim. Leena Kolehmainen, Matti Miestamo ja Taru Nordlund. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Leppihalme, Ritva 2007: Kääntäjän strategiat. *Suomennoskirjallisuuden historia 1*, s. 365–373.

Lord, Albert B. 2003: *The Singer of Tales*. Ed. by Stephen Mitchell and Gregory Nagy. 2. edition, 3rd printing. Harvard University Press, Cambridge (Mass.).

LSJ = *A Greek-English Lexicon*. Henry George Liddell & Robert Scott. Revised and augmented throughout by Sir Henry Stuart Jones with the assistance of Roderick McKenzie. Clarendon Press, Oxford 1940. [Verkkoversio.] [Viitattu 5.8.2018.] Saatavissa: <http://logeion.uchicago.edu/>.

Majamaa, Raija 2007: Elias Lönnrot (1802–1884). *Suomennoskirjallisuuden historia 1*, s. 186–189.

Maronitis, Dimitris N. 2008: Intralingual Translation: Genuine and False Dilemmas. *Translation and the Classic: Identity as Change in the History of Culture*, pp. 367–386. Ed. by Alexandra Lianeri and Vanda Zajko. [E-kirja.] Oxford University Press, Oxford. [Viitattu 17.7.2018.] Saatavissa: <http://www.oxfordscholarship.com.ezproxy.utu.fi/view/10.1093/acprof:oso/9780199288076.001.0001/acprof-9780199288076>.

Middle Liddell = *An Intermediate Greek-English Lexicon*. Founded upon the seventh edition of Liddell & Scott's Greek-English Lexicon. Clarendon Press, Oxford 1889. [Verkkoversio.] [Viitattu 5.8.2018.] Saatavissa: <http://logeion.uchicago.edu/>.

Nedergaard-Larsen, Birgit 1993: Culture-bound problems in subtitling. *Perspectives: Studies in Translation Theory and Practice* 1:2, pp. 207–240. Taylor & Francis Online, UK. [E-artikkeli.] [Viitattu 21.8.2018.] Saatavissa: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/0907676X.1993.9961214>.

Nimien taivutus = Nimien taivutus: antiikin nimet. Kotimaisten kielten keskus. [E-artikkeli.] [Viitattu 3.7.2018.] Saatavissa: <http://www.kielitoimistonohjepankki.fi/ohje/197>.

Nord, Christiane 1991: *Text Analysis in Translation. Theory, Methodology, and Didactic Application of a Model for Translation-Oriented Text Analysis*. Translated from the German by Christiane Norde and Penelope Sparrow. Rodopi, Amsterdam – Atlanta.

NS = *Nykysuomen sanakirja. I–VI*. Kolmas painos. WSOY, Porvoo–Helsinki 1970.

OCD = *The Oxford classical dictionary*. 4th edition. Oxford University Press, Oxford 2012. [Verkkoversio.] [Viitattu 18.11.2017] Saatavissa: <http://www.oxfordreference.com.ezproxy.utu.fi/view/10.1093/acref/9780199545568.001.0001/acref-9780199545568>.

Oksala, Teivas 1979: Manninen vai Saarikoski? Antiikin runouden suomennoksista ja suomentamisesta, s. 60–96. *Näkökulmia kaunokirjallisuuden kääntämiseen*. Toim. Matti Savolainen. Monistesarja n:o 11. Tampereen yliopisto, yleinen kirjallisuustiede.

Parry, Milman 1980a: Studies in the Epic Technique of Oral Verse-Making. I. Homer and Homeric Style. *The Making of Homeric Verse. The Collected Papers of Milman Parry*, pp. 266–324. Ed. by Adam Parry. Reprint edition. Arno Press, New York.

Parry, Milman 1980b: The Traditional Epithet in Homer. *The Making of Homeric Verse. The Collected Papers of Milman Parry*, pp. 1–190. Ed. by Adam Parry. Reprint edition. Arno Press, New York.

Pedersen, Jan 2011: *Subtitling Norms for Television: An exploration focussing on extralinguistic cultural references*. [E-kirja.] John Benjamins Publishing Company, Amsterdam–Philadelphia. [Viitattu 21.11.2017.] Saatavissa: <https://login.ezproxy.utu.fi/login?url=http://site.ebrary.com/lib/uniturku/Doc?id=10508959>.

Riikonen, H. K 2007a: Antiikin lyriikka. *Kirjallisuus antiikin maailmassa*, s. 219–263.

----- 2007b: Antiikin perintö – pysyvyyttä, muutoksia, kritiikkiä. *Kirjallisuus antiikin maailmassa*, s. 567–584.

----- 2007c: Myytit – kirjallisuuden keskeinen aihevarasto. *Kirjallisuus antiikin maailmassa*, s. 98–107.

----- 2007d: Tyylikaudet ja periodisaatio. *Kirjallisuus antiikin maailmassa*, s. 127–147.

----- 2007e: Klassikkokäännösten synty 1800-luvulta 1930-luvulle. *Suomennos-kirjallisuuden historia 1*, s. 232–241.

Riikonen, H. K. 2017: Saarikosken käännös ja Bérardin editio. *Odyseeia*, s. 303–307. Suom. Pentti Saarikoski. Otava, Helsinki.

Ruokonen, Minna 2004: Schleiermacher, Berman ja Venuti: kolme käännösteoreettista näkökulmaa vieraannuttamiseen. *Kieli, teksti ja kääntäminen*, s. 63–80. Toim. Jorma Tommola. Turun yliopisto, englannin kielen kääntäminen ja tulkkaus.

Saarikoski, Pentti 2017: Esipuhe. *Odyseeia*, s. 7–21. Suom. Pentti Saarikoski. Otava, Helsinki.

Salmenkivi, Erja 2007a: Antiikin kielet. *Kirjallisuus antiikin maailmassa*, s. 36–40.

----- 2007b: Kreikkalainen epiikka. *Kirjallisuus antiikin maailmassa*, s. 172–191.

----- 2007c: Vaikutteet muualta. *Kirjallisuus antiikin maailmassa*, s. 32–36.

Siira, Tuula 1991: *Epithets in the Kalevala and in Three English Translations of the Epic*. Pro gradu -tutkielma. Joensuun yliopisto, englannin kieli ja kääntäminen.

Siironen, Leena 1975: *Otto Mannisen heksametrimita Iliaan ja Odysseian suomennoksissa*. Laudaturtyö. Helsingin yliopisto, suomen kielen laitos.

Sironen, Erkki 2007: Mannisen *Ilias* ja *Odysseia*. *Suomennoskirjallisuuden historia 1*, s. 260–263.

SKES = *Suomen kielen etymologinen sanakirja I–VII*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki 1955–1981.

SKST = *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Suomennoskirjallisuuden historia 1–2. Toim. H.K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki ja Outi Paloposki. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2007.

SVS = *Suomi–viro-suursanakirja*. Kotimaisten kielten keskus ja Eesti Keele Instituut. 2017. [Verkkoversio.] [Viitattu 13.8.2018.] Saatavissa: <http://www.eki.ee/dict/soome/>.

Tieteen termipankki: *Kielitiedeen termistö; Kirjallisuudentutkimuksen termistö; Käännöstieteen termistö*. [Verkkójulkaisu.] [Viitattu 12.7.2018.] Saatavissa: <http://tieteentermipankki.fi/wiki/Termipankki:Etusivu/en>.

Tribulato, Olga 2015: *Ancient Greek Verb-Initial Compounds. Their Diachronic Development Within the Greek Compound System*. [E-kirja.] De Gruyter, Berlin; Boston. [Viitattu 17.7.2018.] Saatavissa: <https://login.ezproxy.utu.fi/login?url=http://site.ebrary.com/lib/uniturku/Doc?id=11072592>.

Venuti, Lawrence 1997: *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. Reprint edition. Routledge, London.

Viljamaa, Toivo 2010: Homeros ja homeerinen kulttuuri. *Philologia classica: Lähteitä, lähestymistapoja ja metodeja*, s. 25–43. Toim. Tiina Hiekkalinna ja Minna Seppänen. Turun yliopisto, klassiset kielet ja antiikin kulttuuri.

VISK = *Iso suomen kielioppi*. Toim. Auli Hakulinen, Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen ja Irja Alho. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2018. [Verkkoversio.] [Viitattu 17.7.2018.] Saatavissa: <http://scripta.kotus.fi/visk/>.

VKS = *Vanhan kirjasuomen sanakirja*. [Verkkoversio.] [Viitattu: 13.8.2018.] Saatavissa: <http://kaino.kotus.fi/vks/>.

West, M. L. 2007: *Indo-European Poetry and Myth*. Oxford University Press, Oxford.

West, Martin 2011: The Homeric Question Today. *Proceedings of the American Philological Society*. Vol. 155, No. 4, pp. 383–393. American Philosophical Society,

Philadelphia. [E-artikkeli.] [Viitattu 17.7.2018.] Saatavissa: <https://www-jstor-org.ezproxy.utu.fi/stable/23208780>.

West, Stephanie 1988: Books I–IV. *A Commentary on Homer's Odyssey. Volume I. Introduction and Books I–VIII*. Clarendon Press, Oxford 1988.

Wilson, Emily 2018: Translator's note. *The Odyssey*, pp. 81–91. Translated by Emily Wilson. W.W. Norton & Company, Inc., New York; London.

LIITTEET

Liite 1: Muinaiskreikan translitteroinnin muuntotaulukko

Käyttämäni translitterointitaulukko perustuu Erja Salmenkiven (2007) laatimaan taulukkoon. Kreikkaa translitteroidaan suomessa hieman eri tavalla kuin indoeurooppalaisissa kielissä: ksii translitteroidaan *ks*-kirjaimin ja fii puolestaan *f*-kirjaimella, kun taas indoeurooppalaisissa kielissä käytetään *x*-kirjainta ja *ph*-yhdistelmää vastaavasti. Omikronin ja ypsilonin yhdistelmässä (*ou*), joka äännetään pitkänä *u*:na, translitteroidaan molemmat kirjaimet. (Salmenkivi 2007c: 34–35.)

Kirjain		Translitteraatio	Kirjaimen nimi	Huomautuksia
Iso	Pieni			
A	α	a	alfa	
B	β	b	beeta	
Γ	γ	g	gamma	Ennen γ-, κ-, ξ-, ja χ-kirjaimia translitteroidaan <i>n</i> :llä.
Δ	δ	d	delta	
E	ε	e	epsilon	
Z	ζ	z	zeeta	
H	η	ē	eeta	
Θ	θ	th	theeta	
I	ι	i	iota	
K	κ	k	kappa	
Λ	λ	l	lambda	
M	μ	m	myy	
N	ν	n	nyy	
Ξ	ξ	ks	ksii	
O	ο	o	omikron	
Π	π	p	pii	
P	ρ	r	rhoo	
Σ	σ, ζ	s	sigma	
T	τ	t	tau	
Υ	υ	y	ypsilon	Diftongien jälkiosana translitteroidaan <i>u</i> :lla.
Φ	φ	f	fii	
X	χ	kh	khii	
Ψ	ψ	ps	psii	
Ω	ω	ō	omega	
·		h	spiritus asper	henkosmerkki 'vahva henkäys'

Liite 2: Lähdetekstin epiteetit ja näiden suomennokset käänösstrategioineen

ERISNIMIIN LIITETTYJEN EPITEETTIEEN KÄÄNNÖSSTRATEGIAT					
Säe	Substantiivi-ja-epiteetti - lauseke	Suomennos	Laulu. Säe / Rivi, sivu	Epiteetin ja erisnimen suomennos	Käänös- strategia
	<i>SUBSTANTIIVI-JA-EPITEETTI - LAUSEKKEEN ENSIMAININTA</i>				
Od. 6.1	<i>πολύτλας δῖος Ὀδυσσεύς</i>	EL 1855	6.1	<i>kovaonninen oiva Odysseus</i>	korva; suora
	<i>polytlas dios Odysseus</i>	OM 1924	6.1	<i>jalo jaksaja, oiva Odysseus</i>	korva; suora
		PS 1972	100, 1	<i>Sisukas jumalainen Odysseus</i>	korva; suora
	<i>polytlas</i> 'paljon kärsinyt' < <i>poly</i> 'paljon' + <i>tlas</i> < <i>tlēnai</i> -verbin 'kärsiä' <i>dios</i> 'jumalainen, jalo, oiva'	PC 2016	241, 1	<i>paljon kärsinyt jalo Odysseus</i>	suora; suora
Od. 6.7	<i>Ναυσίθοος θεοειδής</i>	EL 1855	6.7	<i>Nausito'o jumalainen</i>	yle
	<i>Nausithoos theoeidēs</i>	OM 1924	6.7	<i>Nausithoos jumalainen</i>	yle
		PS 1972	100, 6	<i>jumalainen Nausithoos</i>	yle
	<i>theoeidēs</i> 'jumalan näköi- nen' < <i>theos</i> 'jumala'+ <i>eidōs</i> 'ulkonäkö'	PC 2016	241, 5	<i>Jumalsukuinen Nausithoos</i>	korva
Od. 6.13	<i>θεά γλαυκῶπις Ἀθήνη</i>	EL 1855	6.13	<i>taivaatar, sinisilmä Ateena</i>	suora; suora
	<i>thea glaukōpis Athēnē</i>	OM 1924	6.13	<i>päilyväsilmiä Athene</i>	poisto; suora;
		PS 1972	100, 11– 12	<i>kiilaskatseinen jumalatar Athene</i>	suora; suora
	<i>thea</i> 'jumalatar' <i>glaukōpis</i> 'hohtavasilmiä' < <i>glaukos</i> 'hohtava'+ <i>ōps</i> 'silmiä, kasvat, katse'	PC 2016	241, 9	<i>Athene</i>	poisto; poisto
Od. 6.14	<i>Ὀδυσσεὶ μεγαλήτορι</i>	EL 1855	6.14	<i>mielekkäällien Odysseellen</i>	yle
	<i>Odyssēi megalētōri</i>	OM 1924	6.14	<i>aimon Odysseun</i>	yle
		PS 1972	100, 12	<i>pelottoman Odysseuksen</i>	korva
	<i>megalētōr</i> 'suurisydämi- nen' < <i>megas</i> 'suuri' + <i>ētor</i> 'sydän'	PC 2016	242, 1	<i>Odysseuksen</i>	poisto
Od. 6.17	<i>μεγαλήτορος Ἀλκινόοιο</i>	EL 1855	6.17	<i>Alkino'on urohon jalomielen</i>	suora
	<i>megalētoros Alkinoōio</i>	OM 1924	6.17	<i>Alkinoon jalomielen</i>	suora
		PS 1972	100, 14– 15	<i>rohkean Alkinooksen</i>	korva
	<i>megalētōr</i> 'suurisydämi- nen' < <i>megas</i> 'suuri' + <i>ētor</i> 'sydän'	PC 2016	242, 2	<i>jalon Alkinooksen</i>	yle
Od. 6.22	<i>ναυσικλειτοῖο Δύμαντος</i>	EL 1855	6.22	<i>Mainion laivoiltansa Dymantin</i>	suora
	<i>nausikleitoio Dymantos</i>	OM 1924	6.22	<i>kuulun muuttautuin Dymas-sankarin</i>	yle
		PS 1972	100, 17	<i>kuuluisan laivanisännän Dymaan</i>	kohy
	<i>nausikleitos</i> 'laivakuului- sa' < <i>naus</i> 'laiva'+ <i>kleitos</i>	PC 2016	242, 6	<i>Dymas-sankarin</i>	poisto

	'kuuluisa'				
Od. 6.24	γλαυκῶπις Ἀθήνη	EL 1855	6.24	<i>sinisilmä Ateena</i>	suora
	<i>glaukōpis Athēnē</i>	OM 1924	6.24	<i>päilyväsilmiä Athene</i>	suora
		PS 1972	100, 19	<i>kiilaskatseinen jumalatar</i>	suora
	<i>glaukōpis</i> 'hohtavasilmä' < <i>glaukos</i> 'hohtava' + <i>ōps</i> 'silmä, kasvot, katse'	PC 2016	242, 7	käyttää säkeen 6.13 Athene- subjektia s. 242, rivi 4	poisto
Od. 6.48	Ἠώς -- ἔϋθρονος	EL 1855	6.48	<i>loisteessaan Rusotar</i>	korva
	<i>Ēōs -- euthronos</i>	OM 1924	6.48	<i>Kullanhohtava -- Eos</i>	korva
		PS 1972	101, 5	<i>Aurinko -- istuimelleen</i>	yle
	<i>euthronos</i> 'kaunisistuimi- nen' < <i>eu</i> 'hyvin' + <i>thronos</i> 'istuin'	PC 2016	242, 24	<i>Aamurusko Eos -- kukkeana</i>	korva
Od. 6.49	Ναυσικάαν εὐπεπλον	EL 1855	6.49	<i>Nausika'an kaunishamehen</i>	kohy
	<i>Nausikaan eupeplon</i>	OM 1924	6.48–49	<i>viehkeäverhon (48) Nausikaan</i> (49)	hypero
		PS 1972	101, 5	<i>suloisen Nausikaan</i>	yle
	<i>eupeplos</i> 'kaunispukuinen' < <i>eu</i> 'hyvin' + <i>peplos</i> 'villakankainen hihatton naisten puku'	PC 2016	242, 24	<i>kaunispukuisen Nausikaan</i>	hypero
Od. 6.55	Φαίηκες ἀγαυοί	EL 1855	6.55	<i>jalot Faiakilaiset</i>	suora
	<i>Faiēkes agauoi</i>	OM 1924	6.55	<i>jalot vartosi faiakilaiset</i>	suora
		PS 1972	101, 11	<i>jalosukuiset fajakit</i>	suora
	<i>agauos</i> 'jalo'	PC 2016	242, 28	<i>ylhäiset faiaakit</i>	suora
Od. 6.101	Ναυσικάα λευκώλενος	EL1855	6.101	<i>Nausika'a valosolka</i>	kohy
	<i>Nausikaa leukōlenos</i>	OM 1924	6.101	<i>Nausikaa helo-olka</i>	kohy
		PS 1972	102, 20	<i>Kaunis heleä Nausikaa</i>	yle
	<i>leukōlenos</i> 'valkokätinen' < <i>leukos</i> 'vaalea, kirkas' + <i>ōlenē</i> 'kynnärllu'	PC 2016	243, 21	<i>vaaleaolkainen Nausikaa</i>	kohy
Od. 6.102	Ἄρτεμις -- ἰοκхеαῖρα	EL 1855	6.102	<i>ihanuolinen Artemi</i>	suora
	<i>Artemis -- iokheaira</i>	OM 1924	6.102	<i>Artemis, ampujatar</i>	yle
		PS 1972	102, 20– 21	<i>Artemis jousineen</i>	korva
	<i>iokheaira</i> 'nuolia vuodat- tava' < <i>ios</i> 'nuoli' + <i>kheō</i> 'vuodattaa'	PC 2016	243, 22	<i>Artemis, metsästäjätär,</i>	korva
Od. 6.105	Διὸς αἰγιόχοιο	EL 1855	6.105	<i>Tsey'n leimuavaisen</i>	korva
	<i>Dios aigiokhoio</i>	OM 1924	6.105	<i>aigiinkantaja-Zeun</i>	osa
		PS 1972	102, 23	<i>Zeus Aigiinkantajan</i>	osa
	<i>aigiokhos</i> 'aigista kantava' < <i>aigis</i> 'Zeuksen kilpi' + <i>ekho</i> 'kantaa'	PC 2016	243, 24	<i>Zeuksen</i>	poisto
Od. 6.105 –106	νύμφαι (105), --, ἀγρονόμοι (106)	EL 1855	6.105– 106	<i>Piikainkin (105), --</i> <i>Maaneitoin(106)</i>	korva
	<i>nyμφai (105), agronomoi</i>	OM 1924	6.105	<i>metsien immet</i>	korva

	(106)				
		PS 1972	102, 23–24	maalaiset nymfit	korva
	<i>agronomos</i> 'maaseudulla asuva' < <i>agros</i> 'pelto, maaseutu' + <i>nemomai</i> 'asua'	PC 2016	243, 24	vuorien nymfien	korva
<i>Od.</i> 6.117	δῖος Ὀδυσσεύς	EL 1855	6.117	jumalainen <i>Odysseus</i>	suora
	dios <i>Odysseus</i>	OM 1924	6.117	jumalainen <i>Odysseus</i>	suora
		PS 1972	103, 2–3	jumalainen <i>Odysseus</i>	suora
	<i>dios</i> 'jumalainen, jalo, oiva'	PC 2016	243, 31	jalo <i>Odysseus</i>	suora
<i>Od.</i> 6.151	Διὸς -- μεγάλοιο	EL 1855	6.151	Tsey n väkevän	suora
	Dios -- megalioio	OM 1924	6.151	ylhän Zeun	suora
		PS 1972	103, 25–26	suuren Zeun	suora
	<i>megas</i> 'suuri, mahtava'	PC 2016	244, 16–17	ylhäisen Zeuksen	suora
<i>Od.</i> 6.188	Ζεὺς -- Ὀλύμπιος	EL 1855	6.188	Olympon Tsey	säily
	Zeus -- Olympios	OM 1924	6.188	Olympon Zeus	säily
		PS 1972	104, 24	Olympoksen Zeus	säily
	<i>Olympios</i> 'olympolainen'	PC 2016	245, 4	Olympoksen Zeus	säily
<i>Od.</i> 6.233	Παλλὰς Ἀθήνη	EL 1855	6.233	Pallas Ateena	säily
	Pallas Athēnē	OM 1924	6.233	Pallas Athene	säily
		PS 1972	N/A	ei saatavilla	poisto
	<i>Pallas</i> '??'	PC 2016	245, 37	<i>Athene</i>	poisto
<i>Od.</i> 6.241	Φαιήκεσσ' -- ἀντιθέοισι	EL 1855	6.241	jumalasiin Faiakilaisiin	yle
	Faiēkess' -- antitheoisi	OM 1924	6.241	jumalaisten faiakilaisten	yle
		PS 1972	106, 7	fajakien --, jotka itse ovat puoliksi jumalia	yle
	<i>antitheos</i> 'jumalan vertainen' < <i>anti</i> 'vertainen' + <i>theos</i> 'jumala'	PC 2016	246, 4–5	jumalaisten faiaakkien	yle
<i>Od.</i> 6.302–303	Ἀλκινόοιο (302) ἥρωσ (303)	EL 1855	6.302	jalon Alkino'on	korva
	Alkinoosio (302) hērōs (303)	OM 1924	6.302	Alkinoon --, sankarin aimon	suora
		PS 1972	N/A	ei saatavilla	poisto
	<i>hērōs</i> 'sankari'	PC 2016	247, 8	sankari Alkinooksen	suora
<i>Od.</i> 6.324	αἰγιόχοιο Διὸς	EL 1855	6.324	Tsey n leimahtelian	korva
	aigiokhoio Dios	OM 1924	6.324	aigiinkantajan ylhän	osa
		PS 1972	107, 25	Zeus Aigiinkantajan	osa
	<i>aigiokhos</i> 'aigista kantava' < <i>aigis</i> 'Zeuksen kilpi' + <i>ekho</i> 'kantaa'	PC 2016	247, 23	Ylvään aigiinkantajan	osa
<i>Od.</i> 6.326	κλυτὸς ἐννοσίγαιος	EL 1855	6.326	Maanjärisyttäjä	poisto

	<i>klytos ennosigaios</i>	OM 1924	6.326	<i>maan järjestyttävä suuri</i>	suora
		PS 1972	107, 27	mahtava <i>Maanjärjestäjä</i>	suora
	<i>klytos</i> 'mahtava, kuuluisa'	PC 2016	247, 24	Poseidon	poisto
Od. 6.331	<i>ἀντιθέω Ὀδυσῆϊ</i>	EL 1855	6.330	jumalainen <i>Odysseus</i>	yle
	<i>antitheō Odysēi</i>	OM 1924	6.330	jumalaisen <i>Odysseun</i>	yle
		PS 1972	N/A	ei saatavilla	poisto
	<i>antitheos</i> 'jumalan vertainen' < <i>anti</i> 'vertainen' + <i>theos</i> 'jumala'	PC 2016	247, 27–28	<i>Odysseuksen</i>	poisto
SUBSTANTIIVI-JA-EPITEETTI -LAUSEKE TOISTAMISEEN					
Od. 6.41	<i>γλαυκῶπις Ἀθήνη</i>	EL 1855	6.41	kaunis sinisilmä <i>Ateena</i>	suora
	<i>glaukōpis Athēnē</i>	OM 1924	6.41	päilyväsilmiä <i>Athene</i>	suora
		PS 1972	101, 4	kiilaskatseinen <i>Athene</i>	suora
	<i>glaukōpis</i> 'hohtavasilmä' < <i>glaukos</i> 'hohtava' + <i>ōps</i> 'silmiä, kasvot, katse'	PC 2016	242, 19	<i>Athene</i>	poisto
Od. 6.112	<i>θεά γλαυκῶπις Ἀθήνη</i>	EL 1855	6.112	taivaatar, sinisilmä <i>Ateena</i>	suora; suora
	<i>thea glaukōpis Athēnē</i>	OM 1924	6.112	<i>Athenen päilyväsilmiä</i>	poisto; suora
		PS 1972	100, 29	kiilaskatseinen <i>Athene</i>	poisto; suora
	<i>thea</i> 'jumalatar' <i>glaukōpis</i> 'hohtavasilmä' < <i>glaukos</i> 'hohtava' + <i>ōps</i> 'silmiä, kasvot, katse'	PC 2016	243, 28	<i>Athenen</i>	poisto; poisto
Od. 6.127	<i>δῖος Ὀδυσσεύς</i>	EL 1855	6.127	jumalainen <i>Odysseus</i>	suora
	<i>dios Odysseus</i>	OM 1924	6.127	jumalainen <i>Odysseus</i>	suora
		PS 1972	103, 8	jumalainen <i>Odysseus</i>	suora
	<i>dios</i> 'jumalainen, jalo, oiva'	PC 2016	244, 1	Jalo <i>Odysseus</i>	suora
Od. 6.186	<i>Ναυσικάα λευκώλενος</i>	EL 1855	6.186	<i>Nausika'a valosolka</i>	kohy
	<i>Nausikaa leukōlenos</i>	OM 1924	6.186	<i>Nausikaa helo-olka</i>	kohy
		PS 1972	104, 23	Kaunis heleä <i>Nausikaa</i>	yle
	<i>leukōlenos</i> 'valkokätinen' < <i>leukos</i> 'vaalea, kirkas' + <i>ōlenē</i> 'kynnärilu'	PC 2016	245, 3	Vaaleaolkainen <i>Nausikaa</i>	kohy
Od. 6.196	<i>μεγαλήτορος Ἀλκινόοιο</i>	EL 1855	6.196	<i>Alkino'on jalomielen</i>	suora
	<i>megalētoros Alkinoōio</i>	OM 1924	6.196	<i>Alkinoon jalomielen</i>	suora
		PS 1972	105, 1	rohkea <i>Alkinoos</i>	korva
	<i>megalētōr</i> 'suurisydäminen' < <i>megas</i> 'suuri' + <i>ētor</i> 'sydän'	PC 2016	245, 10	jalo <i>Alkinoos</i>	yle
Od. 6.213	<i>μεγαλήτορος Ἀλκινόοιο</i>	EL 1855	6.213	<i>Alkino'on jalomielen</i>	suora
	<i>megalētoros Alkinoōio</i>	OM 1924	6.213	<i>Alkinoon – – aimon</i>	yle
		PS 1972	105, 16	–	poisto

	<i>megalētōr</i> 'suurisydäminen' < <i>megas</i> 'suuri' + <i>ētor</i> 'sydän'	PC 2016	245, 22	jalon <i>Alkinooksen</i>	yle
<i>Od.</i> 6.217	δῖος Ὀδυσσεύς	EL 1855	6.217	jumalainen <i>Odysseus</i>	suora
	dios <i>Odysseus</i>	OM 1924	6.217	oiva <i>Odysseus</i>	suora
		PS 1972	105, 19	jumalainen <i>Odysseus</i>	suora
	<i>dios</i> 'jumalainen, jalo, oiva'	PC 2016	245, 25	<i>Odysseus</i>	poisto
<i>Od.</i> 6.224	δῖος Ὀδυσσεύς	EL 1855	6.224	jumalainen <i>Odysseus</i>	suora
	dios <i>Odysseus</i>	OM 1924	6.224	oiva <i>Odysseus</i>	suora
		PS 1972	105, 26	<i>Odysseus</i>	poisto
	<i>dios</i> 'jumalainen, jalo, oiva'	PC 2016	245, 30	<i>Odysseus</i>	poisto
<i>Od.</i> 6.249	πολύτλας δῖος Ὀδυσσεύς	EL 1855	6.249	kovaonninen, oiva <i>Odysseus</i>	korva; suora
	polytlas dios <i>Odysseus</i>	OM 1924	6.249	jalo jaksaja, oiva <i>Odysseus</i>	korva; suora
		PS 1972	106, 11–12	Sisukas jumalainen <i>Odysseus</i>	korva; suora
	<i>polytlas</i> 'paljon kärsinyt' < <i>poly</i> 'paljon' + <i>tlas</i> < <i>tlēnai</i> -verbin 'kärsiä' <i>dios</i> 'jumalainen, jalo, oiva'	PC 2016	246, 11	kovia kokenut <i>Odysseus</i>	suora; poisto
<i>Od.</i> 6.251	Ναυσικάα λευκόλενος	EL 1855	6.251	<i>Nausika'a valosolka</i>	kohy
	<i>Nausikaa leukōlenos</i>	OM 1924	6.251	<i>Nausikaa helo-olka</i>	kohy
		PS 1972	106, 14	kaunis hellä <i>Nausikaa</i>	korva
	<i>leukōlenos</i> 'valkokätinen' < <i>leukos</i> 'vaalea, kirkas' + <i>ōlenē</i> 'kynärliuu'	PC 2016	246, 12	<i>Nausikaa</i>	poisto
<i>Od.</i> 6.299	μεγαλήτορος Ἀλκινόοιο	EL 1855	6.299	<i>Alkino'on jalomielisen</i>	suora
	megalētoros <i>Alkinoio</i>	OM 1924	6.299	<i>Alkinoon</i> – – korkeamielen	suora
		PS 1972	107, 7	rohkean – – <i>Alkinooksen</i>	korva
	<i>megalētōr</i> 'suurisydäminen' < <i>megas</i> 'suuri' + <i>ētor</i> 'sydän'	PC 2016	247, 6	korkean <i>Alkinooksen</i>	yle
<i>Od.</i> 6.322	δῖος Ὀδυσσεύς	EL 1855	6.322	jumalainen <i>Odysseus</i>	suora
	dios <i>Odysseus</i>	OM 1924	6.322	oiva <i>Odysseus</i>	suora
		PS 1972	107, 23	jumalainen <i>Odysseus</i>	suora
	<i>dios</i> 'jumalainen, jalo, oiva'	PC 2016	247, 22	<i>Odysseus</i>	poisto
<i>Od.</i> 6.328	Πάλλας Ἀθήνη	EL 1855	6.328	Pallas <i>Ateena</i>	säily
	Pallas <i>Athēnē</i>	OM 1924	6.328	Pallas <i>Athene</i>	säily
		PS 1972	107, 30	Pallas <i>Athene</i>	säily
	<i>Pallas</i> '??'	PC 2016	247, 26	<i>Athene</i>	poisto

Liite 3: Athene ja pöllö

Athene pöllöineen kantaen kypärää ja keihästä. Attikalainen punakuvioinen lekythos. Noin vuosilta 490–480 eaa.

Kuva: Metropolitan Museum of Art, [CC BY 2.5](#), [Wikipedia Commonsissa](#). [Viitattu 10.8.2018.]

